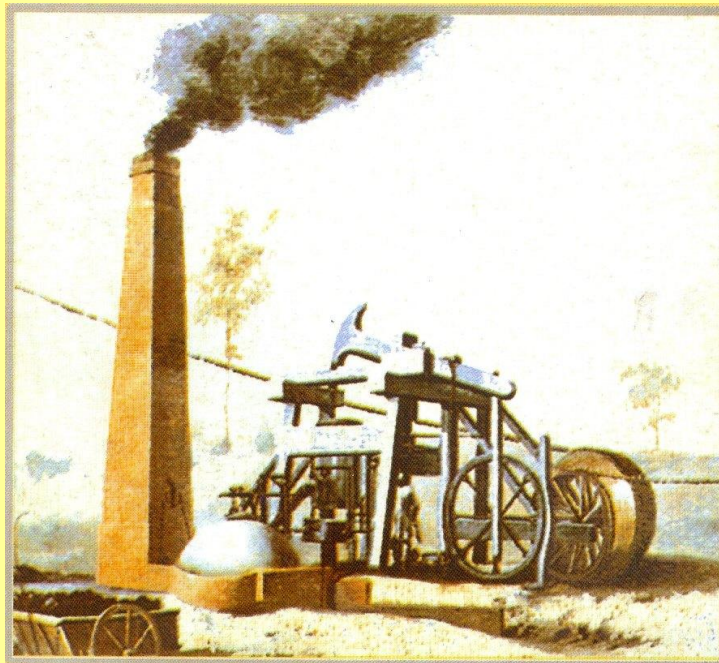

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ**

**Ιστορία του Μεσαιωνικού και
του Νεότερου Κόσμου 565-1815**

**Β΄ Γενικού Λυκείου
(Γενικής Παιδείας)**

**Τόμος
2ος**

**Ιστορία του Μεσαιωνικού
Και του Νεότερου Κόσμου
565-1815**

**Β΄ Ενιαίου Λυκείου
Γενικής Παιδείας**

Τόμος 2ος

Συγγραφική ομάδα

Ιωάννης Δημητρούκας, δρ. Ιστορίας

Θουκυδίδης Ιωάννου, δρ. Ιστορίας, Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων

Κώστας Μπαρούτας, δρ. Αισθητικής- Ιστορίας Τέχνης

Επιστημονικός Επόπτης

Ταξιάρχης Γ. Κόλιας, Καθ. του Βίου και

Πολιτισμού των Βυζαντινών της Φιλοσ. Σχολής του Πανεπ. Αθηνών

Υπεύθυνος για το Παιδ. Ινστιτούτο:

Ιωσήφ Περάκης, δρ Φιλ., Πάρεδρος του Π.Ι.

Επιτροπή αξιολόγησης

Ιωάννης Ε. Βρεττός, Καθηγητής του Παν/μίου Αθηνών

Μιχαήλ Παπαστυλιανού, μ. δ. Ιστορικός, εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Αθανάσιος Χρήστου, δρ. , εκπ. Δ.Ε.

Ομάδα αναθεώρησης

Γεώργιος Δάλκος, δρ. Παιδαγωγικής, Πάρεδρος με θητεία του Π.Ι.

Δημήτριος Γιαννακόπουλος, δρ. Ευρωπαϊκής Ιστορίας, εκπ/κός. Δ.Ε.

Αντώνιος Μαστραπάς, δρ. Αρχαιολογίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε

Βασιλική Σακκά, μ.δ. Ιστορίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Επιτροπή αξιολόγησης
της αναθεώρησης

Γεώργιος Μοσχόπουλος, Αναπληρ. Καθηγητής
Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας Παν. Πατρών
Μαρία Ντούρου–Ηλιοπούλου, Επίκ. Καθηγήτρια
Ιστορίας Μέσων-Νεοτέρων Χρόνων Παν. Αθηνών
Γεώργιος Σιμπιλίρης, δρ. Νεότερης Ιστορίας, εκ-
παιδευτικός Δ.Ε.
Χαρά Δημητρακοπούλου, εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Εποπτεία και συντονισμός αναθεώρησης
Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, δρ. Ιστορίας Σύμ-
βουλος του Π.Ι

Καλλιτεχνική επιμέλεια
Τμήμα γραφιστών του ΟΕΔΒ

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ
ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας
Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
(Αθηνά Χριστοπούλου)
(Επιμέλεια: Δήμητρα Τζώρτζη)

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**Ιωάννης Δημητρούκας
Θουκυδίδης Ιωάννου
Κώστας Μπαρούτας**

**Ιστορία του Μεσαιωνικού
Και του Νεότερου Κόσμου
565-1815**

**Β΄ Ενιαίου Λυκείου
Γενικής Παιδείας**

Τόμος 2ος

5. Οικονομικές μεταβολές στη Δυτική Ευρώπη

α. Ο πληθυσμός και η γεωργία

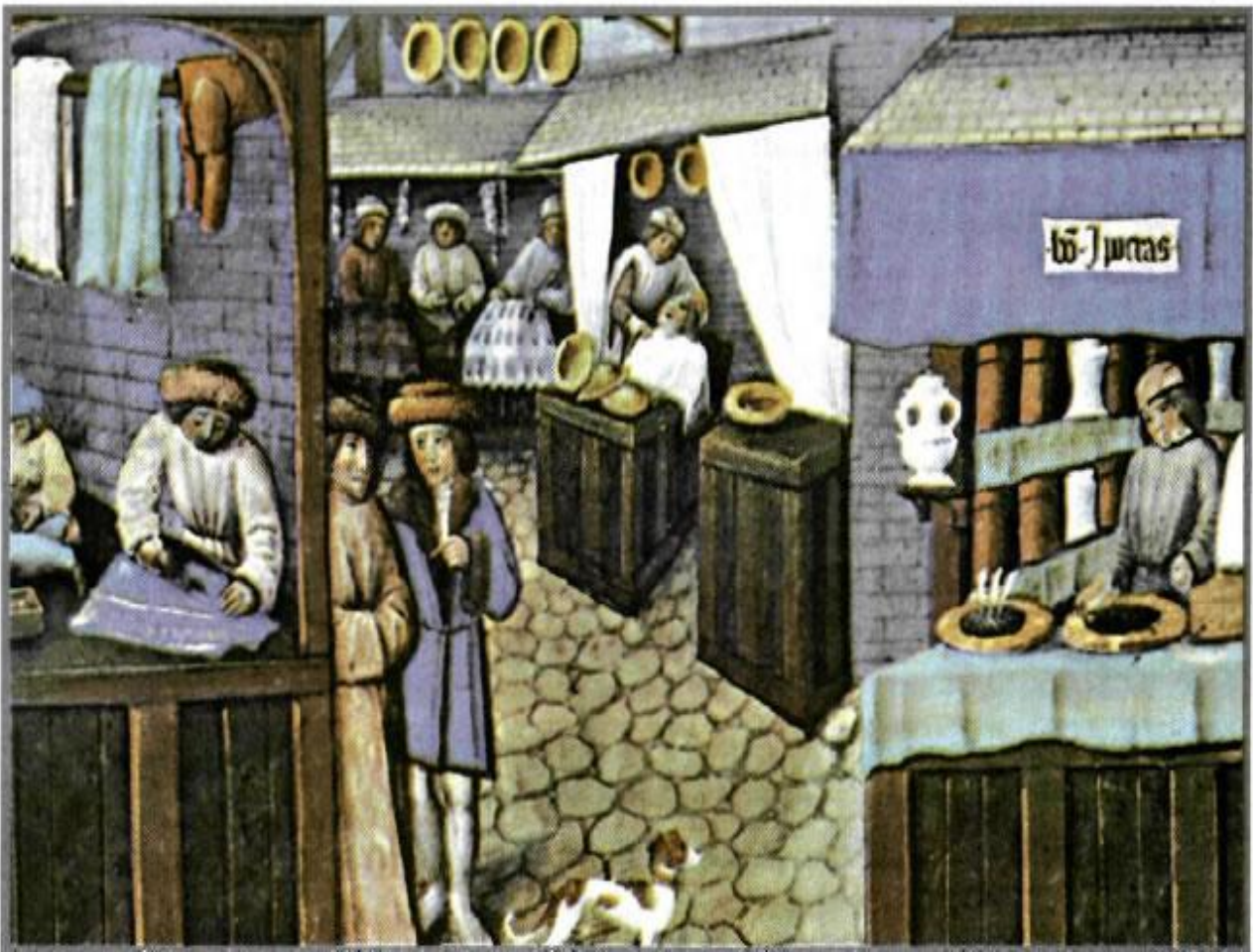
Στα μέσα του 11 ου αιώνα παρουσιάζονται στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Ιταλία οι πρώτες ενδείξεις μιας αρχόμενης ακμής. Ο πληθυσμός αυξάνεται και οι καλλιεργούμενες εκτάσεις επεκτείνονται με εκχερσώσεις και αποξηράνσεις. Συγχρόνως ζωντανεύουν το εμπόριο και η βιοτεχνία και ιδρύονται νέες πόλεις. Το χρήμα χρησιμοποιείται και πάλι στις συναλλαγές.

Ουσιαστικά πραγματοποιείται μία γεωργική επανάσταση η οποία εκφράζεται με την αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και της συγκομιδής και με τεχνολογικές καινοτομίες, όπως είναι το τροχοφόρο άροτρο και η τετράτροχη άμαξα. Η έλλειψη λιπάσματος επιβάλλει την τριζωνική καλλιέργεια. Το χωράφι χωρίζεται σε τρεις ζώνες που καλλιεργούνται εκ περιτροπής. Επιτυγχάνεται έτσι καλύτερη αξιοποίηση των δυνατοτήτων του αγρού και ο πληθυσμός εξασφαλίζει περισσότερη και καλύτερης ποιότητας τροφή. Οι μεταβολές συνέβαλαν στην πραγματοποίηση του αγροτικού εποικισμού και στο σχηματισμό αστικών κοινοτήτων.

β. Οι πόλεις

Κατά την περίοδο αυτή ιδρύονται πολλές νέες πόλεις και επεκτείνονται οι παλαιοί οικιστικοί πυρήνες, ενώ ανεγείρονται φρούρια. Ο έντονος ρυθμός ανάπτυξης των πόλεων επηρεάζει με τη σειρά του την ύπαιθρο. Βάση της ζωής στην πόλη είναι ο καταμερισμός της εργασίας, ο οποίος επιβάλλεται από την πρόοδο της τεχνολογίας. Ο νερόμυλος, του οποίου η χρήση επεκτείνεται στη Δύση, γίνεται πλέον η κύρια πηγή ενέργειας. Στα τέλη του 12ου αιώνα προστίθεται ο ανεμόμυλος. Οι

πόλεις γίνονται κέντρα εντατικής οικοδόμησης και συναλλαγών, κινητήριες δυνάμεις της παραγωγής. Παράγουν και θέτουν σε κυκλοφορία εμπορεύματα, διαδίδουν τεχνικές και νέες ιδέες. Αναλαμβάνουν τον κοινωνικοοικονομικό και πνευματικό ρόλο που διαδραμάτιζαν οι μονές στον Πρώιμο Μεσαίωνα.

Εμπορικός δρόμος μεσαιωνικής πόλης. Μικρογραφία σε χειρόγραφο του 15ου αι.

γ. Το εμπόριο

Αυτή την εποχή σημειώνεται πρόοδος του εμπορίου, αφού το αγροτικό πλεόνασμα διατίθεται στις πόλεις. Οι εμπορικές δραστηριότητες εμφανίζονται στα μέσα του 11ου αιώνα και αναπτύσσονται ιδιαίτερα στη διάρκεια του 12ου αιώνα. Πρόκειται για ένα εμπόριο με ευρεία ακτίνα δράσης. Αναπτύσσεται κατά μήκος των οδικών αξόνων που συνδέουν τα έσχατα σημεία της Χριστιανοσύνης, ενώ άλλοι δρόμοι κατευθύνονται προς τα μεγάλα μουσουλμανικά και βυζαντινά κέντρα της Μεσογείου. Μεγάλα εμπορικά κέντρα είναι οι ιταλικές ναυτικές πόλεις, ενώ στο Βορρά ακμάζουν η Μπρυζ και η Βρέμη. Πρωταγωνιστούν εβραίοι και χριστιανοί έμποροι από τη Βενετία και την Πράγα, οι οποίοι διακινούν κυρίως δούλους, προϊόντα πολυτελείας και καταναλωτικά αγαθά (γούνες, μπαχαρικά, χρωματιστά υφάσματα της Φλάνδρας, αλάτι, ξύλο, σίδηρος, σιτάρι κ.ά.). Για τη μεταφορά των εμπορευμάτων στην ξηρά χρησιμοποιούνται μεγάλες τετράτροχες άμαξες ή καραβάνια ημιόνων. Στη θάλασσα το εμπόριο διεξάγεται με γαλέρες και κόγκες (τύπος πλοίων του Βορρά) ως σημειωθεί ότι περί το 1200 καθιερώνεται η χρήση της πυξίδας και του πρυμναίου πηδαλίου.

Από τα τέλη του 12ου αιώνα αρχίζει να διαδίδεται ο θεσμός των εμποροπανηγύρεων, ιδιαίτερα στη Φλάνδρα και στη γαλλική Καμπανία. Προικισμένες με προνόμια, οι εμποροπανηγύρεις αποτελούν στην ουσία μια διαρκή αγορά, όπου δεν προσφέρονται μόνο εμπορεύματα, αλλά γίνονται και ανταλλαγές νομισμάτων από ειδικευμένους αργυραμοιβούς-τραπεζίτες και χορηγούνται πιστώσεις κυρίως από εβραίους επιχειρηματίες και από τις πλούσιες μονές. Είναι οι πρώτες εκδηλώσεις του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Στο μεσογειακό κόσμο, και ιδιαίτερα στη Βενετία και στη Γένουα, γενι-

κεύεται από το 12ο αιώνα η πρακτική της συγκρότησης ναυτικών εταιρειών, που επενδύουν στο θαλάσσιο εμπόριο, αποκομίζοντας τεράστια κέρδη.

Τεχνολογικές καινοτομίες στο Μεσαίωνα.
Απεικονίσεις πρυμναίου πηδαλίου και ανεμόμυλου
σε σφραγίσματα πόλεων της
Κεντρικής Ευρώπης (13ος αι.)

Συμβόλαιο ίδρυσης ναυτικής εταιρείας

Μάρτυρες: Σιμόνε Μπουκούτσιο, Οτζέριο, Πελόζο, Ριμπάλντο ντι Σάουρο και Τζενοάρτνο Τόσκα. Ο Σταμπίλε και ο Αρσάλντο Τζεραπόν συγκρότησαν εταιρεία, στην οποία, όπως εξηγούν, ο Σταμπίλε συνεισέφερε ποσό 88 λιρών και ο Αρσάλντο ποσό 44 λιρών. Ο Αρσάλντο παίρνει το ποσό αυτό μαζί του για να το επενδύσει στην Τύνιδα ή όπου αλλού πλεύσει το πλοίο του Μπαλντιζόνε Γκράσσο και του Τζιράρδο, που ο ίδιος χρησιμοποιεί. Επιστρέφοντας παραδίδει τα κέρδη στον Σταμπίλε ή στον αντιπρόσωπό του για τη διανομή. Μετά την αφαίρεση του κεφαλαίου μοιράζουν τα κέρδη εξ ημισείας. Το συμβόλαιο κλείστηκε στον Οίκο του Κεφαλαίου στις 29 Σεπτεμβρίου 1163. Πέραν αυτών ο Σταμπίλε εξουσιοδοτεί τον Αρσάλντο να στείλει χρήματα με πλοίο της επιλογής του στη Γένουα.

J. Le Goff, Das Hochmittelalter, Fischer Weltgeschichte 11, Φραγκφούρτη 1965, 50

Ερωτήσεις

- 1. Μελετήστε με προσοχή το παράθεμα που περιλαμβάνει συμβόλαιο ίδρυσης ναυτικής εταιρείας. Πώς προβλεπόταν να γίνει η διανομή των κερδών της ιδρυόμενης ναυτικής εταιρείας;**
- 2. Τι δηλώνει ο όρος «γεωργική επανάσταση»;**
- 3. Η παροιμιώδης έκφραση «ο πέμπτος τροχός της αμάξης» (αυτός που δεν τον υπολογίζουν καθόλου, ο «ανύπαρκτος»), η οποία εμφανίστηκε τον 11ο- 12ο αι., σε**

6. Κοινωνία και εξουσία στη Δυτική Ευρώπη

α. Οι κοινωνικές τάξεις

Όπως προαναφέρθηκε, η ανώτερη αριστοκρατία προέρχεται από άμεσους υποτελείς του βασιλιά, τους ευγενείς της καρολίδειας εποχής. Από τον 11ο αιώνα επεκτείνεται το σύστημα της υποτελείας και, εκτός από τους παλαιούς κληρονομικούς φεουδάρχες, δημιουργείται μια νέα κατηγορία κατώτερων υποτελών, την πλειονότητα των οποίων αποτελούσαν οι ιππότες. Οι ιππότες έφεραν βαριά και ακριβή πανοπλία.

Η πολεμική τέχνη του ιππότη προϋπέθετε σκληρή εκπαίδευση από την παιδική του ηλικία. Στα 12 ή 14 χρόνια του ο ιππότης έπαιρνε το χρίσμα στο πλαίσιο ειδικής τελετής, με την οποία συνειδητοποιούσε ότι ως ιππότης δεν είχε μόνο δικαιώματα, αλλά και υποχρεώσεις, όπως το να υπερασπίζεται την πίστη και τη δικαιοσύνη, να βοηθά τους αδύναμους και τους καταπιεσμένους.

Οι ιππότες αποτελούσαν εξ αρχής μία τάξη σχετικά ανοιχτή σε τολμηρούς τυχοδιώκτες, οι οποίοι ήταν εκπαιδευμένοι και συγκέντρωναν ορισμένες οικονομικές προϋποθέσεις. Έτσι οι πρωτότοκοι, που κληρονομούσαν την πατρική περιουσία, πύκνωναν τις τάξεις των ιπποτών, οι οποίοι περιφέρονταν αναζητώντας την τύχη τους ή συμμετείχαν στις χριστιανικές εκστρατείες, ενώ οι αποκλειόμενοι από την πατρική περιουσία γίνονταν δεκτοί στην Εκκλησία ή στις μονές.

Έντονη κινητικότητα παρατηρείται και στην αγροτική τάξη. Η θέση των αγροτών βελτιώνεται σημαντικά

και πολλοί από αυτούς μεταπηδούν στην τάξη των ιπποτών. Μερικές φορές απελευθερώνονται ολόκληρες αγροτικές κοινότητες. Συνήθως όμως οι αγρότες αποκτούν την ελευθερία τους δραπτετεύοντας στις πόλεις ή σε άλλες αγροτικές περιοχές, τις οποίες εποίκιζαν και εκχέρσωναν.

β. Οι κάτοικοι των πόλεων

Οι ομάδες που ασχολούνται με το εμπόριο και τη βιοτεχνία αποκτούν στη διάρκεια του 11ου αι. ελευθερίες και προνόμια και συνήθως συμμαχούν με τα κατώτερα στρώματα της αριστοκρατίας εναντίον των ισχυρών φεουδαρχών. Έτσι στα τέλη του 12ου αιώνα εμφανίζεται μία νέα κοινωνία, των αστών με διαφορετική δομή, που αντιπαρατίθεται, με τη δραστηριότητά της και την κοινωνική και πολιτική οργάνωσή της, στην κοινωνική διάρθρωση της φεουδαρχικής υπαίθρου.

Η εξέγερση του πληθυσμού της Λαόν κατά του επισκόπου (1115)

Κύριος των κατοίκων του Λαόν ήταν ο επίσκοπος... Ήταν ένας τυχοδιώκτης, ο οποίος έναντι ενός μεγάλου ποσού χρημάτων τους είχε παραχωρήσει γραπτές ελευθερίες. Λίγο αργότερα πλήρωσε στο βασιλιά Λουδοβίκο ΣΤ' 700 λίρες, για να του δώσει το δικαίωμα να ανακαλέσει το χάρτη (Charta Libertatum), που ο ίδιος ο βασιλιάς είχε εγκρίνει ένα χρόνο πριν. Επιπλέον, ζήτησε από τους κατοίκους να του πληρώσουν 700 λίρες! Έξαλλοι αυτοί οι τελευταίοι έκλεισαν τα μαγαζιά τους. «Δεν ήταν μόνο από θυμό...», διηγείται ένας καλόγερος αυτόπτης μάρτυρας, «αλλά συνωμοτούσαν με όρκο να σκοτώσουν τον επίσκοπο και τους συνενόχους του». Ο επίσκοπος δεν έδινε σημασία στις προειδοποιήσεις: «Τι νομίζετε ότι μπορούν να κάνουν αυτοί με τις εξεγέρ-

σεις τους; Αν ο Γιάννης, ο νέγρος υπηρέτης μου, αρπάξει από τη μύτη τον πιο επίφοβο από αυτούς... δεν θα ακουστεί κιχ... Τους υποχρέωσα να καταργήσουν την κοινότητά τους». Την επομένη, Μεγάλη Παρασκευή, ξαφνικά μια μεγάλη ταραχή ξεσπάει στην πόλη. Με φωνές «Κομμούνα! Κομμούνα!» (δηλ. Κοινότητα), ορδές οπλισμένων... ορμούν στο επισκοπικό μέγαρο... Στο τέλος ο επίσκοπος, βλέποντας ότι έχασε το παιγνίδι, φόρεσε τα ρούχα ενός υπηρέτη του, κατέφυγε στο υπόγειο και κρύφτηκε σ' ένα βαρέλι. Όμως, ένας από τους εξεγερμένους τον ανακάλυψε, τον έσυρε έξω, τραβώντας τον από τα μαλλιά, και τον κατακρεούργησαν.

Από το έργο του χρονογράφου Guilbert de Nogent, στο: Β. Κρεμμυδάς - Φ. Πισπιρίγκου, Ο μεσαιωνικός κόσμος, Αθήνα 1985, 139

γ. Η σύγκρουση Εκκλησίας και Κράτους

Η πάλη μεταξύ της Εκκλησίας της Ρώμης και της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους για την κυριαρχία του κόσμου συνδέεται στενά με τη μεταρρύθμιση της Καθολικής Εκκλησίας, που ανέλαβε ο πάπας Γρηγόριος Ζ' (1073-1085). Η μεταρρύθμιση αυτή απέβλεπε στην κατάργηση της σιμωνίας (εξαγορά αξιωμάτων), στην επιβολή της αγαμίας του κλήρου και, κυρίως, στην απαγόρευση της περιβολής, δηλαδή του διορισμού των επισκόπων από τον αυτοκράτορα. Η πρώτη φάση αυτού του αγώνα ονομάστηκε για το λόγο αυτό διαμάχη για την περιβολή. Η διαμάχη άρχισε το 1075 με μία παπική γνωμοδότηση (Dictatus Papae), που καθόριζε τις βασικές αρχές της παπικής κυριαρχίας.

Ο αυτοκράτορας Ερρίκος Δ' απάντησε με τη σύνοδο της Βορμς (1076), η οποία χαρακτήρισε τον πάπα

ως ψευδομοναχό και αρπακτικό λύκο και τον καθαίρεσε. Ο πάπας με τη σειρά του αναθεμάτισε τον αυτοκράτορα, του αφαίρεσε κάθε εξουσία στη Γερμανία και την Ιταλία και απαγόρευε στους πιστούς να υπακούουν στις εντολές του. Οι περισσότεροι Γερμανοί ηγεμόνες εκμεταλλεύθηκαν τον αναθεματισμό, για να ενισχύσουν τη δύναμή τους εξέλεξαν δικό τους βασιλιά και προσκάλεσαν τον πάπα στη Γερμανία. Λέγεται ότι ο Ερρίκος αναγκάστηκε τότε να υποκύψει και να ταπεινωθεί μπροστά στον πάπα, στο φρούριο Κανόσσα (1077).

Η σύγκρουση συνεχίστηκε από τον ίδιο τον Ερρίκο και τους διαδόχους του με αναθέματα, στρατιωτικά και άλλα μέτρα. Η φάση αυτή τερματίστηκε με τη συμφωνία της Βόρμς (1122), που αποτελούσε πρακτικά νίκη της Εκκλησίας, αφού διαχώριζε τις σφαίρες της κοσμικής και εκκλησιαστικής εξουσίας. Η δύναμη της Εκκλησίας πάντως εκδηλώθηκε κυρίως με τις Σταυροφορίες.

Ο Ερρίκος ο Δ' παρακαλεί την κόμησσα Ματθίλδη και τον ηγούμενο του Cluny να μεσολαβήσουν στον πάπα. Μικρογραφία από το "Βίο της Ματθίλδης" (περί το 1164).

Αποσπάσματα από την παπική γνωμοδότηση

Μόνο ο επίσκοπος Ρώμης μπορεί να καθαιρεί επισκόπους.

Με εκείνους, οι οποίοι αναθεματίζονται από τον πάπα, οι πιστοί δεν μπορούν πια να ζουν κάτω από την ίδια στέγη.

Ο πάπας είναι ο μοναδικός άνθρωπος του οποίου φιλούν τα πόδια όλοι οι ηγεμόνες.

Ο πάπας μπορεί να καθαιρεί αυτοκράτορες.

Καμιά σύνοδος δεν μπορεί να συγκληθεί χωρίς την έγκριση του.

J. Le Goff, Das Hochmittelalter, Fischer Weltgeschichte 11, Φραγκφούρτη 1965, 90.

Ερωτήσεις

- 1. Γιατί οι ιππότες συγκίνησαν και ενέπνευσαν τους λογοτέχνες;**
- 2. Συζητήστε τα αιτήματα των εξεγερμένων κατοίκων της Λαόν και τη συμπεριφορά του επισκόπου της πόλης σύμφωνα με το παράθεμα.**
- 3. Να συζητήσετε τη σχέση κοσμικής-εκκλησιαστικής εξουσίας στη Δύση.**

7. Οι Σταυροφορίες

α. Οι αιτίες

Η ιδέα των Σταυροφοριών που γεννήθηκε στη Δυτική Ευρώπη στη διάρκεια του 11ου αι., προήλθε από το συνδυασμό δύο παραγόντων: της αναβίωσης της αρχαίας παράδοσης των προσκυνημάτων στους Αγίους Τόπους στη διάρκεια του 10ου αι. και της έντονης φημολογίας, που αναπτύχθηκε στη Δύση από το τέλος της χιλιετίας, για ωμότητες σε βάρος των προσκυνητών από την πλευρά των Αράβων και των Τούρκων. Οι τελευταίοι, κύριοι της Βαγδάτης και προστάτες των Χαλιφών ήδη από το 1055, κατέκτησαν τη Συρία και κυρίευσαν τα Ιεροσόλυμα. Οι δυτικοί χρονογράφοι του 12ου αι. αναφέρουν το φανατισμό των Τούρκων ως κύρια αιτία των Σταυροφοριών. Όμως η άποψη αυτή δεν επιβεβαιώνεται από την ιστορική έρευνα. Η πρωτοβουλία προήλθε από τους πάπες, οι οποίοι είχαν ήδη προσδώσει χαρακτήρα ιερού πολέμου στην επιχείρηση ανάκτησης (Reconquista) των χριστιανικών εδαφών της Ισπανίας από τους Άραβες.

Στην πραγματικότητα η ιδέα της σταυροφορίας, η οποία, κατά την επικρατέστερη άποψη, ήταν ξένη στο Βυζάντιο, προσέφερε στον παπισμό την ευκαιρία να ενισχύσει τη θέση του έναντι των γερμανών ηγεμόνων και ιδιαίτερα του Ερρίκου του Δ'. Οι πάπες, στον αγώνα τους κατά του Ερρίκου Δ', επιδίωκαν την υποστήριξη των βυζαντινών αυτοκρατόρων. Από την πλευρά του ο Αλέξιος Α', στα δύσκολα χρόνια του πολέμου με τους Πατζινάκες και τους Κομάνους, είχε προσπαθήσει να στρατολογήσει μισθοφόρους στη Δύση. Από τον πάπα όμως ο Αλέξιος ανέμενε μισθοφόρους, όχι σταυροφόρους. Επί πλέον, οι σταυροφόροι εμφανίστηκαν μπροστά στην Κωνσταντινούπολη σε μία εποχή που ο Αλέξιος είχε απαλλαγεί από τους κινδύνους και ετοιμαζό-

ταν να εκστρατεύσει στην Ανατολή. Για το λόγο αυτό έγιναν δεκτοί με δυσπιστία.

Το Νοέμβριο του 1095 ο πάπας Ουρβανός Β' κήρυξε την Πρώτη Σταυροφορία. Σύμφωνα με μεταγενέστερους χρονογράφους, οι οποίοι μας δίνουν βέβαια τη γενική ιδέα και όχι το ακριβές περιεχόμενο του λόγου, ο πάπας κάλεσε τους πιστούς σε ιερό πόλεμο κατά των Αράβων για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων και έκλεισε το λόγο του με το σύνθημα: Ο Θεός το θέλει."

Ο πάπας κηρύσσει τη Σταυροφορία

Γενναιότατοι στρατιώτες... Μην αφήνετε να σας κρατήσει στην πατρίδα ούτε η ιδιοκτησία ούτε η οικογενειακή φροντίδα. Γιατί αυτή η χώρα, που περιβάλλεται από όλες τις μεριές από θάλασσα και οροσειρές, είναι υπερπλήρης από σας. Δεν της περισσεύουν τα πλούτη. Μόλις και μετά βίας μπορεί να θρέψει αυτούς που την καλλιεργούν. Γι' αυτό αλληλοτρώγεστε και σπαράζετε μεταξύ σας. Πάψτε πια τις εχθρότητες, ας σταματήσουν οι διαφωνίες κι ας πάρουν τέλος οι πόλεμοι μεταξύ σας αφήστε κάθε μίσος και διχογνωμία να κοιμηθούν. Πάρτε το δρόμο για τους Αγίους Τόπους, ελευθερώσετε αυτή τη γη από το γένος του Διαβόλου και υποτάξτε τη σε σας. Η βασιλική πόλη (Ιερουσαλήμ)... είναι τώρα αιχμάλωτη από τους εχθρούς της και έχει υποφέρει τόσο... ώστε να έχει καταργηθεί η λατρεία... Γι' αυτό το λόγο αναλάβετε αυτό το ταξίδι για την άφεση των αμαρτιών σας και εξασφαλίστε την αθάνατη δόξα του Βασιλείου των Ουρανών".

Από το έργο του ιστορικού Γουλιέλμου από την Τύρο

Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, στο: *Select Documents of European History*, έκδ. Laffan, Νέα Υόρκη 1929, 55-56.

Συμφωνία του Αλέξιου Α' με τους Σταυροφόρους
Κι έτσι ο Γκοντοφρέ (Γοδεφρείδος του Μπουγιόν) δεν άργησε να κάνει το θέλημα του αυτοκράτορα. Αφού παρουσιάστηκε λοιπόν μπροστά του, ορκίστηκε τον όρκο που του ζήτησε: όσες πόλεις και εδάφη ή φρούρια ανήκαν προηγουμένως στην αυτοκρατορία των Ρωμαίων και κατορθώσει να τα κυριεύσει, (ο Γοδεφρείδος) να τα παραδίδει στον αρχηγό που θα έστελνε ο αυτοκράτορας γι' αυτό το σκοπό. Όταν έδωσε αυτόν τον όρκο και πήρε αρκετά χρήματα, ο αυτοκράτορας τον κράτησε στο παλάτι, έφαγαν μαζί στο ίδιο τραπέζι και διασκέδασαν πλούσια, ύστερα ο Γκοντοφρέ πέρασε απέναντι στον Πελεκάνο και καταυλίστηκε εκεί.

Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς, ΙΧ, 11, έκδ. Β. Leib, τόμ. ΙΙΙ, Παρίσι, 1945,226.

β. Οι τρεις πρώτες σταυροφορίες

Πολλοί πιστοί, διαποτισμένοι από την ιδέα του ιερού πολέμου, ανταποκρίθηκαν με ενθουσιασμό στο κήρυγμα του πάπα. Είδαν στην πρόσκληση του μία ευκαιρία, για να εξασφαλίσουν την αιώνια σωτηρία και, συγχρόνως, να βελτιώσουν τη δεινή οικονομική θέση τους. Οι στρατιές της Πρώτης Σταυροφορίας προήλθαν κυρίως από περιοχές όπως η Φλάνδρα, η Προβηγκία, η Ν. Ιταλία κ.ά., όπου στο β' μισό του 11ου αι. σημειώθηκε μεγάλη αύξηση του πληθυσμού και εκδηλώθηκαν, με ιδιαίτερη ένταση, πείνα και επιδημίες.

Η Πρώτη σταυροφορία (1096-1099) περιλάμβανε πολλές και διαφορετικές στρατιές. Στην αρχή ξεκίνησε μία ανοργάνωτη λαϊκή σταυροφορία, αποτελούμενη από φτωχούς και αγρότες. Διέσχισαν λεηλατώντας τη βυζαντινή επικράτεια, αλλά στη Μ. Ασία εξοντώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν από τους Τούρκους.

Ακολούθησαν οι φεουδάρχες. Οι στρατιές τους προωθήθηκαν στο βυζαντινό έδαφος. Ο Αλέξιος επιδίωξε να διασφαλίσει τα βυζαντινά συμφέροντα και έπεισε τους σταυροφόρους να του υποσχεθούν πίστη. Στη συνέχεια, με τη βοήθεια του Αλεξίου, οι σταυροφόροι πέρασαν στη Μ. Ασία και νίκησαν τους Τούρκους στο Δορύλαιο (1097). Τα εδάφη αποδόθηκαν, βάσει συμφωνίας, στο Βυζαντινό Κράτος. Τα Ιεροσόλυμα καταλήφθηκαν με έφοδο τον Ιούλιο του 1099 και μετατράπηκαν, όπως και άλλες κατάκτημένες περιοχές, σε φραγκικό βασίλειο.

Η λατινική κυριαρχία φαινόταν ότι θα διαρκούσε. Όμως οι Μουσουλμάνοι σημείωσαν σημαντικές στρατιωτικές επιτυχίες σε βάρος των σταυροφορικών κρατιδίων. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε τη Δεύτερη και Τρίτη Σταυροφορία (12ος αι.), που τελείωσαν με επώδυνες στρατιωτικές ήττες για τους Σταυροφόρους, καθώς και με απώλειες για το Βυζάντιο. Ο βασιλιάς της Αγγλίας

Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος κατέλαβε την Κύπρο και την πούλησε στους Φράγκους Λουζινιάν. Έτσι εγκαινιάστηκε στη Μεγαλόνησο η Λατινοκρατία, η οποία διήρκεσε τέσσερις περίπου αιώνες.

γ. Τα αποτελέσματα των τριών πρώτων σταυροφοριών

Ουσιαστικά κανένας από τους επισήμως προβληθέντες ή απώτερους στόχους των τριών πρώτων σταυροφοριών (κατάκτηση Αγίων Τόπων, παροχή βοήθειας στους Έλληνες, συνένωση της Χριστιανοσύνης) δεν πραγματοποιήθηκε. Η κατάκτηση των Αγίων Τόπων δεν διήρκεσε για πολύ. Το μίσος Χριστιανών και Μουσουλμάνων αναζωπυρώθηκε. Οι τρεις πρώτες σταυροφορίες αύξησαν επίσης την εχθρότητα μεταξύ Ελλήνων και Λατίνων, με αποτέλεσμα η Τέταρτη Σταυροφορία να οδηγήσει στην άλωση της Κωνσταντινούπολης. Τέλος, στο πλαίσιο των κοινών εκστρατειών οξύνθηκαν οι αντιπαλότητες: οι προσωπικοί ανταγωνισμοί των ηγετών, οι εθνικοί ανταγωνισμοί, οι αντιθέσεις μεταξύ κληρικών και λαϊκών, μεταξύ των γηγενών Λατίνων και των νέων σταυροφόρων που έφταναν από τη Δύση.

Από οικονομική άποψη τα οφέλη για τους σταυροφόρους ήταν περιορισμένα, αν και ενισχύθηκε η παρουσία των ιταλικών ναυτικών πόλεων στα λιμάνια της Ανατολής. Αν οι σταυροφορίες πλούτισαν τη Δύση, αυτό συνέβη σε βάρος των πρωταγωνιστών τους. Οι ιππότες αποδεκατίστηκαν και έγιναν φτωχότεροι, καθώς οι επιχειρήσεις στοίχισαν πολλά θύματα και το υπερπόντιο ταξίδι αποδείχθηκε πολυέξοδο. Και η Εκκλησία περισσότερο έχασε, παρά κέρδισε. Τα μοναχικά τάγματα που δημιούργησε επέστρεφαν συχνά ηττημένα στη Δύση, εκτρέπονταν σε λεηλασίες και προκαλούσαν την απόγοήτευση και την οργή.

δ. Η Τέταρτη Σταυροφορία

Στα τέλη του 12ου αι. η πολιτική ατμόσφαιρα στην Κωνσταντινούπολη ήταν βαριά. Το Βυζάντιο είχε απειληθεί σοβαρά από τους Νορμανδούς και οι σχέσεις με τους Βενετούς ήταν οξυμένες, ενώ ο γερμανός αυτοκράτορας Ερρίκος ΣΤ' επεξεργαζόταν επεκτατικά σχέδια σε βάρος της Αυτοκρατορίας. Η πολιτική, στρατιωτική και οικονομική αδυναμία της Αυτοκρατορίας ήταν εμφανέστατη. Μέσα σ' αυτό το κλίμα εκδηλώθηκε η Τέταρτη Σταυροφορία.

Η ιδέα της Τέταρτης Σταυροφορίας ανήκε στο φιλόδοξο και δυναμικό πάπα Ιννοκέντιο Γ'. Ένα διάχυτο πνεύμα θρησκευτικότητας, ανάμεικτο με το ιπποτικό αίσθημα, πλαισίωναν έναν ασαφή και απροσδιόριστο σκοπό. Η ιδέα προπαγανδίστηκε στις χώρες της Δ. Ευρώπης και αρχηγός των φεουδαρχών ορίστηκε ο Βονιφάτιος ο Μομφερρατικός. Η Βενετία αποφασίστηκε να είναι τόπος συγκέντρωσης του στρατού. Προορισμός η Αίγυπτος ή η Συρία. Σύμφωνα με τη σύμβαση που υπογράφηκε στη Βενετία τον Απρίλιο του 1201, η **Γαληνότατη Δημοκρατία*** ανέλαβε, έναντι αμοιβής, να μεταφέρει με το στόλο της στην Ανατολή και να εφοδιάζει με τρόφιμα τα στρατεύματα επί ένα έτος.

Τον Ιανουάριο του 1203 οι σταυροφόροι αποδέχθηκαν την πρόταση του έκπτωτου βυζαντινού αυτοκράτορα Ισαακίου Β' Αγγέλου για την αποκατάστασή του στο θρόνο. Η απόφαση της επίθεσης κατά της Κωνσταντινούπολης φαίνεται ότι οριστικοποιήθηκε στην Κέρκυρα, ενδιάμεσο σταθμό της εκστρατείας. Οι σταυροφόροι έφθασαν μπροστά στα τείχη της Βασιλεύουσας τον Ιούνιο του 1203.

ε. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους

Γενική ήταν η εντύπωση ότι η παραμονή των σταυροφόρων στην Κωνσταντινούπολη θα ήταν προσωρινή και ότι μετά την αποκατάσταση του Ισαακίου Β' Αγγέλου θα αναχωρούσαν με προορισμό τους Αγίους Τοπούς. Οι Λατίνοι κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη στις 17 Ιουλίου του 1203 και αποκατέστησαν τον Ισαάκιο. Παρέμειναν όμως εκεί για να διαχειμάσουν. Η αντιπαράθεση με τον πληθυσμό της πρωτεύουσας οξύνθηκε εξαιτίας της αλαζονικής συμπεριφοράς των Λατίνων, οι οποίοι επέβαλαν και βαρύτατη φορολογία. Την έκρυθμη κατάσταση εκμεταλλεύτηκε ο Αλέξιος Ε' Δούκας Μούρτζουφλος για να καταλάβει πραξικοπηματικά το θρόνο.

Στα τέλη Μαρτίου του 1204 οι σταυροφόροι συνυπέγραψαν τη συμφωνία διανομής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Διανομή της Ρωμανίας*). Η άλωση πραγματοποιήθηκε στις 13 Απριλίου 1204. Ο Αυτοκράτορας Αλέξιος Ε' είχε τραπήει προηγουμένως σε φυγή εγκαταλείποντας την Κωνσταντινούπολη στις άγριες διαθέσεις των σταυροφόρων. Κύριοι της Βασιλεύουσας οι τελευταίοι, επέβαλαν τώρα το δίκαιο του κατάκτητη. Οι σφαγές και οι λεηλασίες ξεπέρασαν κάθε προηγούμενο. Πολύτιμα έργα τέχνης διοχετεύτηκαν στη Δύση, για να κοσμήσουν τους καθεδρικούς ναούς και τους πύργους των ευγενών.

Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους αρχίζει η μακρά περίοδος της Φραγκοκρατίας στον ελλαδικό χώρο, η οποία διαρκεί σε ορισμένες περιοχές μέχρι τον 17^ο αιώνα.

Τα χάλκινα άλογα, που αφαιρέθηκαν από τον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης (1204) και τοποθετήθηκαν μπροστά στο ναό τον Αγίου Μάρκου της Βενετίας.

Μπροστά στα τείχη της Κωνσταντινούπολης (Οι σταυροφόροι) δεν μπορούσαν καθόλου να σκεφτούν πώς μπορεί να υπάρχει σ' όλον τον κόσμο μια τόσο πλούσια πόλη, όταν είδαν τα ψηλά τείχη και τους πλούσιους πύργους και τα πλούσια παλάτια και τις ψηλές εκκλησίες της, που ήταν τόσες πολλές που κανείς δεν θα το πίστευε, αν δεν το έβλεπε με τα μάτια του, κι ακόμα το μήκος και το πλάτος της πόλης που κυβερνούσε όλες τις υπόλοιπες. Και μάθετε πως δεν υπήρξε άνθρωπος τόσο ασυγκίνητος που να μην ανατριχιάσει.

Γοδοφρείδος Βιλλεαρδουίνος, Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, 128, μετ. Γ. Αντύπας, Αθήνα 1985.

Ο πάπας Ιννοκέντιος στηλιτεύει το μένος των Σταυροφόρων

Αυτοί οι πιστοί του Χριστού, που όφειλαν να στραφούν εναντίον των απίστων, κολύμπησαν στο χριστιανικό αίμα. Δεν λογάριασαν, ούτε θρησκεία, ούτε ηλικία, ούτε φύλο. Και δεν τους άρκεσε που πήραν τους θησαυρούς της Αυτοκρατορίας και που ξεπουπούλιασαν τους ιδιώτες, μικρούς και μεγάλους, αλλά θέλησαν να βάλουν χέρι και στα πλούτη των εκκλησιών, από τις ιερές τράπεζες, τους είδαν να παίρνουν εικόνες και σταυρούς και να φεύγουν.

Από το βιβλίο: Β. Κρεμμυδάς - Φ. Πισπιρίγκου, Ο μεσαιωνικός κόσμος, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1985, 150

Ερωτήσεις

- 1. Ο πάπας επικαλείται μια σειρά από λόγους, που επιβάλλουν τη συμμετοχή των πιστών στη σταυροφορία (σχετικό παράθεμα). Να επισημάνετε τους λόγους αυτούς και να τους διακρίνετε σε πνευματικούς-θρησκευτικούς και σε υλικούς.**
- 2. Ποια υποχρέωση ανέλαβαν οι σταυροφόροι έναντι του Αλεξίου Α' Κομνηνού; (βλέπε σχετικό παράθεμα).**
- 3. Ποιες ήταν οι εντυπώσεις που προκάλεσε στους σταυροφόρους το επιβλητικό θέαμα της Βασιλεύουσας; (βλέπε σχετικό παράθεμα). Συσχετίστε τις εντυπώσεις αυτές με τη συμπεριφορά που έδειξαν, όταν εισέβαλαν στην Κωνσταντινούπολη (σχετικό παράθεμα).**
- 4. Ποια ήταν τα κυριότερα αίτια και οι άμεσες συνέπειες της άλωσης της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους με βάση τα παραθέματα και την ιστορική αφήγηση;**

Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η' Παλαιολόγος στη σύνοδο Φλωρεντίας- Φερράρας (1439). Πίνακας του Β. Gozzoli, ανάκτορο Medici Riccardi, Φλωρεντία

Κεφάλαιο 4 Η ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ Η ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ ΕΠΟΧΗ (1204-1453). Ο ΥΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

Η Ύστερη Βυζαντινή Περίοδος διακρίνεται σε δύο βραχύτερες επιμέρους περιόδους: την περίοδο της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης (1204-1261) και την Παλαιολόγεια Περίοδο (1261-1453). Κατά τη δεύτερη περίοδο το Βυζάντιο συρρικνώνεται βαθμιαία σε ένα αδύνατο και μικρό σε έκταση κράτος, πριν καταλυθεί οριστικά από τους Οθωμανούς. Η καταστροφή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αποδίδεται στους εμφυλίους πολέμους, στην παρακμή του στρατού και της οικονομίας, στη στάση των δυτικών δυνάμεων, στην επέκταση των Σέρβων, αλλά πρωτίστως στην ισχύ των Οθωμανών Τούρκων. Παράλληλα, όμως, με την παρακμή του κρατικού μηχανισμού γεννιούνται νέες δυνάμεις. Είναι η νεοελληνική εθνότητα και η συνείδηση του Νέου Ελληνισμού, η οποία εκκολάφθηκε στο πλαίσιο της εθνικής και δογματικής διαφοράς με τους φράγκους κατακτητές.

Στη Δύση το φεουδαρχικό σύστημα έχει πλήρως αναπτυχθεί κατά το 13ο αιώνα και αρχίζει ήδη η παρακμή του, εξαιτίας μιας βαθιάς και πολύπλευρης κρίσης που επιτείνεται από φυσικές καταστροφές. Συγχρόνως η βασιλική εξουσία σε ορισμένες ισχυρές ευρωπαϊκές χώρες (Αγγλία, Γαλλία) ενισχύεται σε βάρος των φεουδαρχών. Εξαίρεση αποτελεί η Γερμανία.

1.Τα Λατινικά κράτη και η αντίσταση των Ελλήνων

α. Τα λατινικά κράτη

Στη θέση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας που καταλύθηκε από τους Σταυροφόρους το 1204, δημιουργήθηκε μια σειρά ελληνικών και λατινικών κρατών (βλ. και χάρτη, σελ. 68,τόμος 2). Από τη διανομή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας τη μερίδα του λέοντος αποκόμισαν οι Βενετοί που ιδιοποιήθηκαν τα πιο σημαντικά νησιά και λιμάνια του Ιονίου και του Αιγαίου Πελάγους, καθώς και μεγάλο μέρος της πρωτεύουσας.

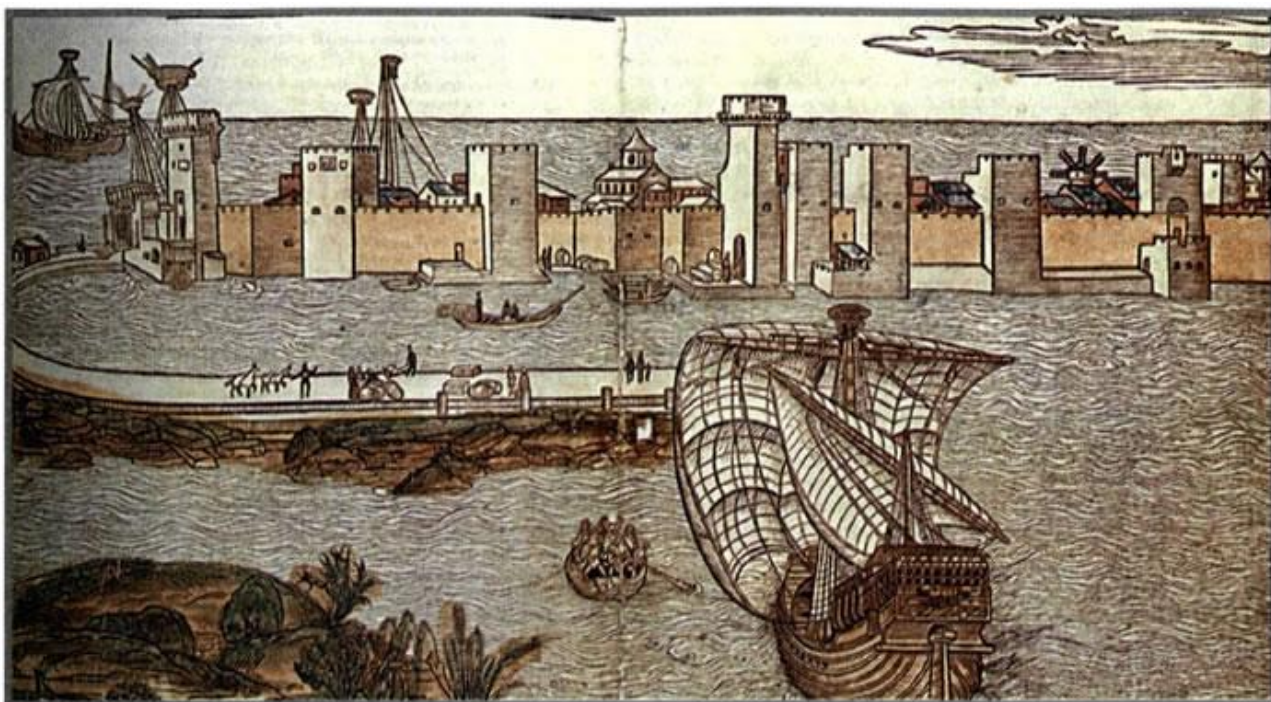
Στην Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης που ιδρύθηκε από τους Σταυροφόρους, ο Βενετός δόγης Ερρίκος Δάνδολος επέβαλε ως αυτοκράτορα τον κόμη Βαλδουίνο της Φλάνδρας. Η εξουσία, πάντως, των Φράγκων Σταυροφόρων ήταν συγκριτικά πολύ αδύναμη, καθώς η επικράτειά τους κατακερματίστηκε σε ένα περίπλοκο σύστημα πολλών κρατιδίων. Ο Βονιφάτιος ο Μομφερρατικός, άμεσος υποτελής του Βαλδουίνου, ίδρυσε το βραχύβιο Βασίλειο της Θεσσαλονίκης (περιλάμβανε τα εδάφη μεταξύ Μοσυνόπολης, δηλ. της σημερινής Κομοτηνής, και Αξιού).

Ο Βονιφάτιος ίδρυσε το 1204 δύο υποτελή κρατίδια στη Νότια Ελλάδα: το Δουκάτο της Αθήνας και το Πριγκηπάτο της Αχαΐας. Το πρώτο περιλάμβανε την Αττική, τη Βοιωτία και τη Μεγαρίδα και αργότερα την Αργολίδα. Κατά το 14ο αιώνα κυριάρχησαν εδώ για εβδομήντα χρόνια οι Καταλανοί που είχαν ορίσει ως πρωτεύουσα τη Θήβα. Τέλος στην καταλανική κυριαρχία έθεσε η φλωρεντινή οικογένεια των Ατζαγιόλι, η οποία κυβέρνησε το Δουκάτο μέχρι την κατάληψη της Αθήνας από τους Οθωμανούς Τούρκους, το 1456.

Το Πριγκηπάτο της Αχαΐας υπό τη διοίκηση των Βιλλεαρδουίνων είχε ισχυρή φεουδαρχική οργάνωση

και εντελώς δυτικό τρόπο ζωής. Ήταν ένα κομμάτι της Γαλλίας, μεταμοσχευμένο σε ελληνικό έδαφος. Από την επικράτεια του Πριγκηπάτου πολύ σύντομα η Μεθώνη και η Κορώνη παραχωρήθηκαν στη Βενετία.

Ο αυτοκράτορας της Νικαίας Μιχαήλ Παλαιολόγος κατόρθωσε, χάρη στη νίκη του επί των Φράγκων στη μάχη της Πελαγονίας (1259) να αποσπάσει από το Πριγκηπάτο της Αχαΐας τα κάστρα Μυστράς, Μάνη, Γεράκι και Μονεμβασία, τα οποία αποτέλεσαν τον πυρήνα του ελληνικού κρατιδίου που είναι γνωστό με το όνομα Δεσποτάτο του Μορέως. Ο δεσπότης* του Μορέως Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος (1382- 1406) πέτυχε να ενισχύσει σε σημαντικό βαθμό τη βυζαντινή εξουσία, μαχόμενος κατά της τοπικής αριστοκρατίας και των λατινικών κρατιδίων. Μέχρι το 1432 οι περισσότερες λατινικές κτήσεις της Πελοποννήσου είχαν επανακτηθεί από τους Έλληνες.

Το λιμάνι της Μεθώνης μια από τις κυριότερες βάσεις της Βενετίας στην Ανατολή, κατά το 15ο αι. (Αθήνα. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Η πόλη του Μυστρά

Ο Μυστράς ήταν διαιρεμένος σε διάφορες συνοικίες, η μία επάνω από την άλλη, ερείπια των οποίων σώζονται και σήμερα. Η συνοικία της Μητρόπολης, την οποία εξυπηρετούσε ένας στρωμένος με ποταμίσιες πέτρες δρόμος, με τον καθεδρικό ναό του Αγίου Δημητρίου, που οικοδομήθηκε το 1302, και με το μοναστήρι της Περιβλέπτου, του δεύτερου μισού του 14ου αιώνα η πλουσιότερη, όπως φαίνεται, συνοικία της Ευαγγελίστριας, περιβαλλόμενη αριστερά από το λόφο της Παντάνας, δεξιά από την εκκλησία του Βροντοχίου και από εκείνη των Αγίων Θεοδώρων η άνω πόλη, που καταλαμβάνονταν από το μεγάλο παλάτι... Εδώ δέσποζε η βασιλική με νάρθηκα της Αγίας Σοφίας, της εκκλησίας της αυλής, κτισμένη από το δεσπότη Μανουήλ Καντακουζηνό το 1350. Το παλάτι ήταν περιτριγυρισμένο από διώροφα σπίτια με μπαλκόνια. Εκατό μέτρα πιο ψηλά ορθώνονταν οι γκρίζοι τοίχοι και τα μεγάλα ρήγματα του κάστρου του Βιλλεαρδουίνου...

A. Guillou, Ο Βυζαντινός Πολιτισμός, μετ. Ρ. Odorico - Σμ. Τσοχανταρίδου, Αθήνα 1996,351.

Το κάστρο του Μυστρά

Το κάστρο του Μυστρά στάθηκε ένα από τα δυνατότερα καστέλια του Μοριά για τη στρατηγική του θέση το έχτισε με πολύ μεράκι ο φράγκος πρίγκηπας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος το 1249, ύστερα από την κατάληψη της Μονεμβασίας. Εβαλε μέσα πύργους για τους ιππότες, σπίτια για τους φύλακες, αποθήκες, πλακόστρωτες αυ-

λές, το στόλισε με ψηλές τοξοθυρίδες και το έκανε "κάστρον ισχυρόν, με άνδρας ανδρειωμένους", για να προσέχει απ' εδώ τις ανυπόταχτες φυλές που είχαν πλημμυρίσει τον Ταϋγετο...

A. Ταρσούλη, Κάστρα και πολιτείες του Μοριά, 71-72.

β. Έλληνες και Φράγκοι

Η σχετική ομοιότητα του θεσμού της βυζαντινής πρόνοιας με το δυτικό φέουδο διευκόλυνε την επιβολή της λατινικής κυριαρχίας. Οι προνοιάριοι διέθεταν υπολογίσιμη δύναμη και μπορούσαν να αντιτάξουν αντίσταση στους κατακτητές, παραιτούνταν όμως οι περισσότεροι από αυτή και υποτάσσονταν, όταν εξασφάλιζαν την κατοχή των κτημάτων τους.

Πάντως, ο πληθυσμός αντιστάθηκε στους Λατίνους κυρίως του σε αρκετές περιπτώσεις, κυρίως εξαιτίας των δογματικών διαφορών. Επίσης, πολλοί ευγενείς κατέφυγαν σε ελεύθερες περιοχές, όπου, με τη συνδρομή των εντοπίων, οργάνωσαν νέα κράτη. Αυτά αποτέλεσαν πόλους συσπείρωσης των δυνάμεων που αγωνίστηκαν για την αποκατάσταση της Αυτοκρατορίας.

Ενσωμάτωση ελληνικών γαιών στο δυτικό φεουδαρχικό σύστημα

Εγώ, ο σεβαστός Νικόλαος Μονιάνης και εγώ, ο σεβαστός Μιχαήλ Μολλεσίνο, και όλοι όσοι κατοικούν από το ποτάμι Πετρέα ως τον τόπο Άκτους, αναγνωρίζουμε ότι λάβαμε από σένα, τον ευγενέστατο κύριο Γραδονίγο, με εντολή του Υψηλότατου Δόγη και του Δούκα της

Κρήτης και του Μεγάλου και Μικρού Συμβουλίου, την περιοχή από το ποτάμι Πετρέα ως τον τόπο Άκτους ως φέουδο με την εύνοια του Δόγη της Βενετίας. Ορκιζόμαστε ότι θα μείνουμε πιστοί και υποταγμένοι στην τιμή του Δόγη και των διαδόχων του και στο Δούκα της Κρήτης. Θα τηρούμε αληθινή υπακοή και θα αναγκάζουμε τους Ανατολίτες (δηλαδή τους Βυζαντινούς) να φύγουν και θα τους εγκαθιστούμε έξω από εδώ... Αν οι ίδιοι θελήσουν να περάσουν στην υποταγή Σου, θα λάβουν γαίες από τον Πετρέα ως τις πηγές του ποταμού Σέλμωνος (Αλλιώς) θα τους πολεμήσουμε μέχρι να υποταχθούν στην Υψηλότητά Σου και (τότε) θα τους επαινέσουμε και θα τους δώσουμε μια λίτρα δηνάρια και θα τους προμηθεύσουμε κερί... Όσο για τους βιλάνους (δουλοπάροικοι) που διαπιστώθηκε ότι ανήκουν στην περιοχή Ρεθύμνου, θα τους επιστρέψουμε στους φεουδάρχες της θα επιστρέψουμε και όλους τους δούλους της Κοινότητας (Ρεθύμνου).

Από έγγραφο του έτους 1222, στο: D. J. Geanakoplos. Byzantium. Church, Society and Civilization seen through contemporary Eyes, Σικάγο 1984, 70.

Ερωτήσεις

1. Γιατί κατά τη γνώμη σας, οι Βενετοί δεν ενδιαφέρθηκαν παρά μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις να αποκτήσουν ηπειρωτικές κτήσεις;
2. Ποια η στάση της ελληνικής γαιοκτητικής αριστοκρατίας και του αγροτικού πληθυσμού έναντι των κατακτητών;
3. Να συζητήσετε το περιεχόμενο της φράσης του βιβλίου: Το Πριγκηπάτο της Αχαΐας ήταν ένα κομμάτι της Γαλλίας, μεταμοσχευμένο στο ελληνικό έδαφος.

4. Να επισημάνετε τα πρόσωπα και τις κοινωνικές ομάδες που αναφέρονται στο τελευταίο παράθεμα και να σχεδιάσετε τη φεουδαρχική πυραμίδα της κρητικής κοινωνίας

2. Τα Ελληνικά κράτη: Τραπεζούς Ήπειρος Νίκαια

α. Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας

Αμέσως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους (1204) ιδρύθηκε στις νοτιανατολικές ακτές του Ευξείνου Πόντου, από τους Μεγάλους Κομνηνούς, η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας. Στην αυτοκρατορία ενσωματώθηκαν μετά την κατάκτηση τους η Σινώπη, η Παφλαγονία και η Ηράκλεια του Πόντου. Αργότερα, η κατάληψη της Σινώπης από τους Σελτζούκους απέκοψε την αυτοκρατορία από τη δυτική Μ. Ασία. Έτσι, η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας έζησε σε απομόνωση επί 250 χρόνια και δεν άσκησε μεγάλη επίδραση στις τύχες του Βυζαντίου.

Ένας ξένος για την αυτοκρατορία της Τραπεζούντας

Το Βασίλειο της Τραπεζούντας, που ανήκει στους λάτρεις του Σταυρού, είναι μια μεγάλη αυτοκρατορία. Ο μονάρχης κάθεται σε θρόνο, φοράει στέμμα, διαθέτει εισοδήματα αντάξια ενός βασιλέως και πολυάριθμη αυλή και χαίρει μεγάλης εκτίμησης εκ μέρους του πάπα. Αυτός και οι υπήκοοι του διακρίνονται για την τέλεια ομορφιά τους. Οι κάτοικοι είναι (ακόμη) φιλοπόλεμοι και ατρόμητοι άνδρες. Αδιάκοπα διασχίζουν τη χώρα τους ταξιδευτές που κατευθύνονται προς την επαρχία Κριβν, την έρημο του Καμπσάκ και άλλες χώρες στο Βορρά. Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας είναι μεγαλύτερη από

το Βασίλειο της Γεωργίας και πιο σπουδαία στα μάτια των χριστιανών μοναρχών, γιατί ο πληθυσμός της είναι μεγαλύτερος και τολμηρότερος. Ο βασιλιάς της Τραπεζούντας είναι από γενιά περισσότερο ένδοξη και υπερέχει πολύ σε δύναμη από τον τωρινό αυτόκράτορα του Βυζαντίου, Οι στρατιώτες του, αν και είναι λίγοι αριθμητικά και άσχημα εξοπλισμένοι, είναι ήρωες και μοιάζουν με φοβερά λιοντάρια που δεν αφήνουν ποτέ τη λεία να τους ξεφύγει.

Από το έργο του μαροκινού γεωγράφου και ιστορικού Αλ- Ουμάρι (περ. 1350), στο: A. Biyer, Shipping in the Empire of Trebizond, *Mariner's Mirror* 52 (1966) 3-4.

β. Το κράτος της Ηπείρου

Το κράτος της Ηπείρου ιδρύθηκε και οργανώθηκε από τον Μιχαήλ Κομνηνό Δούκα. Διάδοχος του υπήρξε ο αδελφός του Θεόδωρος (1215), ο οποίος εγκαινίασε μία περίοδο νικηφόρας επέκτασης. Επί της διακυβέρνησής του το κράτος της Ηπείρου κατέστη σοβαρός ανταγωνιστής της Νίκαιας στην προσπάθεια αποκατάστασης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κορυφαία επιτυχία του Θεοδώρου ήταν η άλωση της Θεσσαλονίκης και η κατάλυση του Λατινικού Βασιλείου της (1224). Ακολούθως ο Θεόδωρος στέφθηκε στη Θεσσαλονίκη αυτοκράτωρ Ρωμαίων. Όταν όμως ο Θεόδωρος στράφηκε το 1230 κατά του τσάρου των Βουλγάρων Ιωάννη Ασάν Β', υπέστη συντριπτική ήττα σε μάχη κοντά στον ποταμό Έβρο και ο ίδιος συνελήφθη αιχμάλωτος. Τότε ο Ασάν ίδρυσε βραχύβια αυτοκρατορία, εκτεινόμενη μέχρι το Δυρράχιο.

γ. Η Αυτοκρατορία της Νίκαιας και η ανασύστασης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας

Το κυριότερο από τα ελληνικά κράτη ιδρύθηκε στη δυτική Μικρά Ασία με κέντρο τη Νίκαια. Εκεί, γύρω από τον Θεόδωρο Λάσκαρη, συγκεντρώθηκαν όλες οι πιστές στο κράτος δυνάμεις των Βυζαντινών. Οι απειλές που αντιμετώπιζε το κράτος αυτό ήταν πολλές. Όμως όταν το 1205 οι Λατίνοι ηττήθηκαν από τους Βουλγάρους, άνοιξε ο δρόμος για την εδραίωση του κράτους της Νίκαιας. Το 1208 ο Θεόδωρος στέφθηκε αυτοκράτορας και βασιλιάς των Ρωμαίων. Ο διάδοχος του Ιωάννης Βατάτζης κατόρθωσε να επεκτείνει σημαντικά την επικράτειά του και να ανυψώσει τη μικρή αυτοκρατορία σε σημαντική δύναμη.

Εξίσου σημαντικά υπήρξαν τα επιτεύγματα του Ιωάννη Βατάτζη στο χώρο της εσωτερικής πολιτικής. Ο Βατάτζης προσπάθησε να πατάξει τις καταχρήσεις στη διοίκηση και ίδρυσε πολλά φιλανθρωπικά ιδρύματα, για να απαλύνει την ένδεια και τα βάρη των φτωχών. Εξάλλου, με τη δημιουργία στρατιωτικών κτημάτων εξασφάλισε ένα αποτελεσματικό σύστημα άμυνας των ανατολικών συνόρων του.

Στο πλαίσιο του οικονομικού προγράμματος του ο Ιωάννης Βατάτζης απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στην ανόρθωση της αγροτικής οικονομίας. Στόχος της οικονομικής πολιτικής του ήταν η αυτάρκεια και γι αυτό απαγόρευσε την εισαγωγή ειδών πολυτελείας από τις ιταλικές πόλεις.

Ο Ιωάννης Βατάτζης κατέστησε το κράτος του μία διεθνώς υπολογίσιμη δύναμη. Όταν πέθανε, οι κτήσεις στη Μ. Ασία ήταν απόλυτα ασφαλείς, ενώ μεγάλο τμήμα των Βαλκανίων ήταν υπό την εξουσία του. Η Ήπειρος και η εξαθλιωμένη Βουλγαρία δεν αποτελούσαν πια σοβαρό κίνδυνο, ενώ η Λατινική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε αξιοθρήνητη κατάσταση. Χρειαζόταν ακόμη μία τε-

λευταία προσπάθεια, για να ανακτηθεί η Κωνσταντινούπολη.

Αυτό το έργο πραγματοποιήθηκε από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο. Το 1261 ο Μιχαήλ συνήψε με τους Γενουάτες συνθήκη, με την οποία οι τελευταίοι ανέλαβαν να προσφέρουν στον Μιχαήλ πολεμική βοήθεια κατά της Βενετίας με αντάλλαγμα τελωνειακές και φορολογικές απαλλαγές, λιμάνια και εμπορικές περιοχές της Αυτοκρατορίας. Με τα προνόμια αυτά θεμελιώθηκε η δύναμη της Γένουας στην Ανατολή, ενώ στις 25 Ιουλίου του ίδιου έτους, η Κωνσταντινούπολη έπεσε σαν ώριμος καρπός στα χέρια του στρατηγού της Νίκαιας Αλέξιου Στρατηγόπουλου. Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος στέφθηκε τότε (Σεπτέμβριος 1261) για δεύτερη φορά αυτοκράτορας ως Μιχαήλ Η'. Η στέψη αυτή έγινε στο ναό της Αγίας Σοφίας και συμβόλιζε την αναγέννηση της Αυτοκρατορίας στις ακτές του Βοσπόρου.

Η εσωτερική πολιτική του

Ι. Βατάτζη

Ο ίδιος ο αυτοκράτορας ξεχώρισε ένα κομμάτι γης, αρόσιμο και κατάλληλο για αμπελουργία, τόσο μεγάλο, ώστε να μπορεί να καλύψει τις ανάγκες του αυτοκρατορικού τραπεζιού και εκείνες που απασχολούσαν το φιλόανθρωπο και κοινωνικά ευαίσθητο αυτοκράτορα (εννοώ τα γηροτροφεία, πτωχοκομεία και νοσοκομεία που φρόντιζαν τους αρρώστους) τη φροντίδα τους ανέθεσε σε ανθρώπους που είχαν καλή γνώση της γεωργίας και της αμπελουργίας και έτσι κάθε χρόνο είχε μεγάλη και άφθονη σοδειά καρπών. Αλλά δεν ήταν μόνο αυτό απέκτησε επίσης κοπάδια αλόγων, βοδιών, προβάτων και χοίρων και πολλά είδη εξημερωμένων πουλιών από αυτά εξασφάλιζε πλούσιο εισόδημα κάθε χρόνο. Το ίδιο συνιστούσε να κάνουν όχι μόνο οι συγγενείς του, αλλά

και οι άλλοι ευγενείς. Επιθυμούσε να καλύπτει ο καθένας τις ανάγκες του από δικές του πηγές, έτσι ώστε να μη βάζει αρπακτικό χέρι στην περιουσία των φτωχών και ασθενέστερων τάξεων και συνάμα η Ρωμαϊκή Πολιτεία να απαλλαγεί τελείως από την κοινωνική αδικία. Σύντομα οι αποθήκες είχαν γεμίσει καρπούς, ενώ οι δρόμοι και τα σοκκάκια, οι μάντρες και οι σταύλοι μόλις μπορούσαν να χωρέσουν τα ζώα και τα σμήνη των πουλιών.

Νικηφόρος Γρηγοράς, Ρωμαϊκή Ιστορία II, 6, έκδ. L. Schopen, τόμ. I, Βόννη 1829, 42

Νόμισμα του Ιωάννη Γ Δούκα Βατάτζη (1222-1254),
(Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο).

Ερωτήσεις

1. Ποιες πληροφορίες για την ισχύ και το διεθνές κύρος της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας μας δίνει ο Αλ-Ουμάρι; Διαβάστε το σχετικό παράθεμα.
2. Ποιοι ήταν οι στόχοι και πού οφείλεται η αποτελεσματικότητα της εσωτερικής (οικονομικής, κοινωνικής και στρατιωτικής), καθώς και της εξωτερικής πολιτικής του Ιωάννη Βατάτζη; Διαβάστε και το σχετικό παράθεμα από τον Νικ. Γρηγορά.

3. Μιχαήλ Η' και Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγοι

α. Ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος και η πολιτική του

Με την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης το Βυζαντινό Κράτος κατέστη και πάλι υπολογίσιμη δύναμη. Μεγάλοι κίνδυνοι απειλούσαν όμως την αυτοκρατορία μετά την ανασύστασή της. Ο Μιχαήλ Η' (1261- 1282) έπρεπε να αντιμετωπίσει την επιθετικότητα των Λατίνων και να αποκαταστήσει τη βυζαντινή κυριαρχία στα ελλαδικά εδάφη. Η επιτυχία του δεύτερου στόχου θα εξασφαλιζόταν, όμως, μόνο αν επιτυγχανόταν ο πρώτος. Για να περιορίσει, λοιπόν, την επιθετικότητα των Λατίνων, ο Μιχαήλ δεν δίστασε να αποδεχθεί την εκκλησιαστική Ένωση με τη Ρώμη, η οποία επιβεβαιώθηκε από τη σύνοδο της Λυών (1274). Η Ένωση όμως προκάλεσε στο Βυζάντιο μια βαθιά εσωτερική κρίση. Ο Μιχαήλ, πεπεισμένος για την ορθότητα της πολιτικής του, αντέδρασε με διώξεις και φυλακίσεις των αντιπάλων της Ένωσης.

Εκτός από τον πάπα, με διπλωματικά μέσα αντιμετώπισε ο Μιχαήλ και τις ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες: ακύρωσε τη συμμαχία με τους Γενουάτες, για να προσε-

ταιρισθεί τους ανταγωνιστές τους Βενετούς (1265), αργότερα όμως συμμάχησε και πάλι με τη Γένουα (1267). Η ταυτόχρονη συμμαχία με τις μεγάλες ναυτικές δυνάμεις ήταν μία ευφυής πολιτική πράξη.

Στο Βορρά ο Μιχαήλ εξασφάλισε με ένα πλέγμα συμμαχιών τα σύνορα του κράτους του. Πιο επικίνδυνος από όλους τους αντιπάλους του αποδείχθηκε ο Κάρολος ο Ανδεγαυός, κυρίαρχος του βασιλείου της Νεάπολης και της Σικελίας. Ο Μιχαήλ, πάντως, κατόρθωσε να ματαιώσει τη σχεδιαζόμενη κατά του Βυζαντίου επιχείρηση του Καρόλου με τη βοήθεια του βασιλιά της Γαλλίας.

Στα τέλη του 13ου αιώνα, ο Κάρολος έγινε και πάλι επικίνδυνος, όταν οι ηγεμόνες της Βαλκανικής και η Βενετία συμμάχησαν μαζί του εναντίον του Βυζαντίου. Μία φοβερή καταστροφή, όμως, διέλυσε για πάντα τις φιλοδοξίες του Καρόλου: Στη Σικελία εκδηλώθηκε λαϊκή εξέγερση κατά της δυναστείας των Ανδεγαυών που τελείωσε με τη σφαγή και την εκδίωξη των Γάλλων, ο λεγόμενος Σικελικός Εσπερινός (31 Μαρτίου 1282).

Καθοριστικές για την οργάνωση και επιτυχή έκβαση της εξέγερσης αυτής υπήρξαν η δραστηριότητα της βυζαντινής διπλωματίας και η στρατιωτική βοήθεια που πρόσφερε ο βασιλιάς Πέτρος της Αραγωνίας.

Η προσπάθεια του Μιχαήλ να επανακτήσει τις παλαιές βυζαντινές επαρχίες είχαν ελάχιστη επιτυχία. Η πολιτική του ήταν φιλόδοξη και μεγαλόπνοη, αλλά εξάντλησε τις δυνάμεις και τα μέσα του κράτους.

Η σύνοδος της Λυών (1274). Ο Καρδινάλιος Μπωναβεντούρα, που υποστήριζε την αναγκαιότητα της ένωσης των δύο εκκλησιών, υποδέχεται τους απεσταλμένους του Βυζαντίου και συνομιλεί μαζί τους (ελαιογραφία, Παρίσι, Λούβρο).

Το Βυζάντιο επί Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (1261-1282)

β. Ο Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος και η πολύπλευρη εξασθένηση του Βυζαντινού Κράτους

Επί Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282-1328) η οργάνωση του Βυζαντινού Κράτους εξασθενούσε συνεχώς και οι δεσμοί ανάμεσα στο κέντρο και τις επαρχίες, οι οποίες συχνά περιέρχονταν στα χέρια φιλόδοξων ευγενών, γίνονταν όλο και πιο χαλαροί.

Στη διάρκεια του 14ου αι. οι άρχοντες επεξετείναν τα κτήματά τους και αύξησαν τον αριθμό των πάροικων τους. Μέσα στη γενική αθλιότητα, αυτοί ζούσαν μια ζωή γεμάτη ανέσεις και προνόμια, απαλλαγμένοι από φορολογικές υποχρεώσεις. Αντίθετα, τα αγροτικά κτήματα, ακόμη και αυτά της κατώτερης αριστοκρατίας, μειώνονταν συνεχώς, επειδή τα απορροφούσαν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες.

Οι ξένοι μισθοφόροι επικράτησαν τώρα σχεδόν ολοκληρωτικά στο βυζαντινό στρατό, με αποτέλεσμα να επιβαρυνθεί το κράτος με δυσβάστακτες οικονομικές υποχρεώσεις. Αυτό οδήγησε τον Ανδρόνικο Β' να διαπράξει ένα μοιραίο λάθος: μείωσε υπερβολικά τη δύναμη του βυζαντινού στρατού και περιόρισε σημαντικά το στόλο.

Η οικονομική κρίση εκδηλώθηκε κυρίως με τη νόθευση και υποτίμηση του άλλοτε πανίσχυρου χρυσού νομίσματος (υπέρπυρον), από τις αρχές του 14ου αι. Νέοι φόροι επιβλήθηκαν και τα χρήματα χρησιμοποιήθηκαν, κυρίως για να συντηρείται μια μικρή στρατιωτική δύναμη και για να εξαγοράσει ο αυτοκράτορας την ειρήνη από τους ισχυρούς γείτονές του. Όπως σημείωνε με πικρή ειρωνεία ο ιστορικός Νικηφόρος Γρηγοράς, η στάση αυτή θύμιζε τους ανθρώπους εκείνους, οι οποίοι, για να εξαγοράσουν τη φιλία των λύκων, κόβουν τις φλέβες τους και τους δίνουν να πιουν και να φουσκώσουν από το αίμα τους. Έτσι το Βυζάντιο ήταν επόμενο να καταρρεύσει, διότι δεν μπορούσε να ανταποκριθεί

στις υποχρεώσεις που δημιούργησε ούτε να αμυνθεί για την ύπαρξή του.

Στην εξωτερική πολιτική του ο Ανδρόνικος δέχτηκε ανεπανόρθωτα πλήγματα. Στο Βορρά έχασε πολλά εδάφη από την αναδυόμενη σερβική δύναμη, στη θάλασσα εγκαταλείφθηκε από τους Γενουάτες και ταπεινώθηκε από τους Βενετούς, στους οποίους κατέβαλε υψηλές αποζημιώσεις (1294). Αυτό επέτεινε τη στρατιωτική και οικονομική εξάντληση της αυτοκρατορίας. Το σοβαρότερο όμως πλήγμα ήταν η απώλεια της Μ. Ασίας, η οποία μέχρι το 1300 είχε υποταχθεί ουσιαστικά στους Τούρκους.

Η κατάσταση επιδεινώθηκε με τον εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα στο νόμιμο αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β' και τον εγγονό του Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο(1321-1328). Με τη συμπράσταση των ευγενών ο εγγονός προκάλεσε επανάσταση στη Θράκη, επωφελούμενος από τη δυσανεμία των αγροτικών πληθυσμών. Ο εμφύλιος πόλεμος (1321- 1328) τελείωσε με την ήττα του Ανδρόνικου Β' και την παραίτησή του από το θρόνο, προκάλεσε όμως μεγάλες καταστροφές στη Θράκη και άφησε ελεύθερο το πεδίο στους εχθρούς του κράτους.

Νόθευση και υποτίμηση του βυζαντινού νομίσματος
Αλλά οι αυτοκράτορες νόθευσαν το νόμισμα, για να ανταποκριθούν στις ανάγκες των καιρών. Γιατί παλαιότερα, στα χρόνια της βασιλείας του Ιωάννη Βατάτζη, τα δύο τρίτα του βάρους του νομίσματος (=16 κεράτια) ήταν καθαρός χρυσός την αξία αυτή διατήρησε ο γιος και διάδοχος του (Θεόδωρος Β' Λάσκαρις). Ύστερα, επί Μιχαήλ (Παλαιολόγου), όταν ανακτήθηκε η Κωνσταντινούπολη, εξαιτίας των αναγκαστικών δόσεων προς τους Ιταλούς, τα παλαιά σημεία πάνω στο νόμισμα αντικαταστάθηκαν από την εικόνα της Κωνσταντινούπολης στην πίσω πλευρά του και η αξία του χρυσού νομίσμα-

τος μειώθηκε ακόμη ένα κεράτιο, έτσι που περιείχε πια μόνο 15 καράτια από τα εικοσιτέσσερα. Μετά το θάνατο του Μιχαήλ Η', στις αρχές (βασιλείας του Ανδρόνικου Γ') το νόμισμα περιείχε 14 κεράτια χρυσού και τώρα πια μόνο το μισό του βάρους του είναι καθαρός χρυσός. Γι' αυτό το λόγο οι τροφές ήταν δυσεύρετες και πολύ δύσκολο να αγορασθούν, αν παρουσιάζονταν κάπου, και ο λαός έμοιαζε να είναι αιχμάλωτος (της οικονομικής ανάγκης) και υπέφερε από πείνα.

Γεώργιος Παχυμέρης, έκδ. I. Bekker, τόμ. 2 (Βόννη 1835), 493-494

Ερωτήσεις

1. Ποιες ομοιότητες παρουσιάζει η εξωτερική πολιτική του Μιχαήλ Η' με εκείνη του Μανουήλ Κομνηνού;
2. Ποιες συνέπειες είχε, κατά τη γνώμη σας, η σημαντική μείωση της αριθμητικής δύναμης του βυζαντινού στόλου και του βυζαντινού στρατού;
3. Πού οφειλόταν και ποιές συνέπειες είχε η υποτίμηση του χρυσού νομίσματος για το λαό σύμφωνα με το παράθεμα και την αφήγηση;

4. Προσπάθειες ανόρθωσης της Αυτοκρατορίας και εμφύλιος πόλεμος

α. Οι ανορθωτικές προσπάθειες

Υπό την καθοδήγηση του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου (1328-1341) και του άμεσου συνεργάτη του Ιωάννη Καντακουζηνού, έγινε μια σοβαρή, αλλά ατελέσφορη προσπάθεια να αποκατασταθεί εν μέρει το κύρος του Βυζαντινού Κράτους.

Στο εξωτερικό την κατάσταση επιδείνωσε η αδιάκοπη προέλαση των Οθωμανών στη Μ. Ασία και των Σέρβων στη Μακεδονία, παράλληλα με την προοδευτική εξασθένηση των ελληνικών και λατινικών κρατιδίων. Παρά τις δυσχέρειες, ο Ανδρόνικος κατόρθωσε, χάρη στη δραστηριοποίηση ενός μικρού στόλου, που ναυπηγήθηκε με τα πλούτη της βυζαντινής αριστοκρατίας, και τη βοήθεια των σελτζούκων μισθοφόρων του, να ανακτήσει για λίγο τη Λέσβο και την πόλη της Φώκαιας και να προσαρτήσει τη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Ο Ιωάννης Καντακουζηνός μετά το θάνατο του Ανδρόνικου (1341) αντιμετώπισε τους εχθρούς της αυτοκρατορίας με στρατό που είχε δημιουργήσει με δικά του χρήματα. Αυτό γέννησε μεγάλες ελπίδες για το μέλλον της Αυτοκρατορίας.

β. Ο εμφύλιος πόλεμος και τα αστικά κινήματα

Οι ελπίδες του Ιωάννη Καντακουζηνού δεν ευοδώθηκαν. Οι ξένες δυνάμεις επενέβησαν εντονότερα από ποτέ στις εσωτερικές διαμάχες του Βυζαντίου, ενώ οι θρησκευτικές αντιθέσεις τροφοδοτούσαν τις πολιτικές διαμάχες.

Βαθύτερες ήταν οι κοινωνικές αντιθέσεις, οι οποίες οξύνθηκαν από την οικονομική κρίση. Οι εξαθλιωμένες

λαϊκές μάζες στράφηκαν με οργή εναντίον μιας ολιγάριθμης τάξης αριστοκρατών, οι οποίοι είχαν συγκεντρώσει όλο τον πλούτο στα χέρια τους. Οι κοινωνικοί αυτοί αγώνες διεξάγονταν κυρίως στις πόλεις. Στην Αδριανούπολη ξέσπασε επανάσταση εναντίον της τοπικής αριστοκρατίας, η οποία δεν άργησε να διαδοθεί και στις άλλες πόλεις της Θράκης. Οι αριστοκράτες, που ήταν οπαδοί του Ιωάννη Καντακουζηνού, εξοντώθηκαν.

Οι κοινωνικές συγκρούσεις έλαβαν τις μεγαλύτερες διαστάσεις στη Θεσσαλονίκη, όπου συνυπήρχε ο προκλητικός πλούτος με την αθλιότητα. Εδώ η μεσαία και οι κατώτερες τάξεις, καθοδηγούμενες από τη φιλελεύθερη παράταξη των Ζηλωτών, εξεγέρθηκαν και κατέλαβαν την εξουσία (1342). Ο διοικητής και ένα μέρος της αριστοκρατίας δραπέτευσαν από την πόλη και οι περιουσίες τους δημεύθηκαν. Για επτά ολόκληρα χρόνια (1342-1349) η δεύτερη μεγάλη πόλη της αυτοκρατορίας ήταν υπό τον έλεγχο των Ζηλωτών και του εξεγερμένου λαού.

Η τελική επικράτηση όμως του Ιωάννη ΣΤ' Κατακουζηνού επί του νομίμου αυτοκράτορα Ιωάννη Ε' (1347) έκρινε οριστικά την τύχη του καθεστώτος των Ζηλωτών, οι οποίοι είχαν ταχθεί στο πλευρό του τελευταίου. Το 1350 η Θεσσαλονίκη παραδόθηκε στον Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνό.

Στα μέσα τον 14ου αι. μνημονεύεται η ύπαρξη βιοτεχνίας υφασμάτων στη Θεσσαλονίκη.

Στην εικόνα: εργαστήριο υφαντικής
Μικρογραφία από χειρόγραφο του 14ου αι. (Ρώμη, Βιβλιοθήκη των Βατικανών).

Ο χαρακτήρας τον καθεστώς των Ζηλωτών

Το καθεστώς των Ζηλωτών δεν θυμίζει άλλη γνωστή μορφή διακυβέρνησης. Δεν ήταν αριστοκρατία, όπως αυτή που καθιέρωσε ο Λυκούργος στο κράτος των Λακεδαιμονίων... Ούτε ήταν δημοκρατία, όπως το πρώτο πολίτευμα που εγκαθίδρυσε στην Αθήνα ο Κλεισθένης όταν αύξησε τον αριθμό των φυλών από τέσσερις σε δέκα. Δεν έμοιαζε με το καθεστώς του Ζάλευκου στους Επιζεφύριους Λοκρούς ούτε με αυτό που εγκαθίδρυσε στη Σικελία ο Χαρώνδας από την Κατάνη. Ούτε ήταν μεικτό πολίτευμα προερχόμενο από το συνδυασμό και τη σύνθεση δύο ή τριών διαφορετικών πολιτευμάτων, που αναμείχθηκαν με σκοπό να δώσουν κάτι νέο τέτοια ήταν τα πολιτεύματα των Κυπρίων και της αρχαίας Ρώμης, που λέγεται ότι εγκαθιδρύθηκε από το λαό, όταν εξεγέρθηκε εναντίον των υπάτων. Το καθεστώς των Ζηλωτών ήταν μάλλον μια παράξενη οχλοκρατία, που δημιουργήθηκε και διευθυνόταν σύμφωνα με τις περιστάσεις. Κάποιοι θρασείς και παράτολμοι άνθρωποι σχημάτισαν μια ιδιαίτερη ομάδα, επέβαλαν την εξουσία τους και εκτελούσαν τους υπόλοιπους. Καθοδηγούσαν το λαό με δημαγωγικούς λόγους, ώστε να πραγματοποιεί τις θελήσεις τους. Δήμευσαν τις περιουσίες των πλουσίων, ενώ οι ίδιοι ζούσαν μέσα στην πολυτέλεια. Σε κανένα πολίτη δεν επιτρεπόταν να υπακούει σε άλλους ηγέτες και οι αποφάσεις τους είχαν την ισχύ νόμου.

Νικηφόρος Γρηγοράς, Ρωμαϊκή Ιστορία, έκδ. L. Schopen
τόμ. II, Βόννη 1829, 795

Η Θεσσαλονίκη το δέκατο τέταρτο αιώνα

Το 14ο αι. η Θεσσαλονίκη ήταν, ακόμη, μια μεγάλη διεθνής αγορά. Εδώ μπορούσε να βρει κανείς προϊόντα α-

πό όλες τις χώρες. Ένα από τα ισχυρότερα και περισσότερο θορυβώδη στοιχεία της πόλης ήταν οι ναυτικοί αναμφίβολα μερικοί από αυτούς δεν ασχολούνταν μόνο με τη νόμιμη μεταφορά εμπορευμάτων, αλλά και με την πειρατεία. Οι ναυτικοί ήταν οργανωμένοι σε συντεχνία και ασκούσαν μεγάλη επιρροή στη ζωή της πόλης. Υπήρχε εδώ επίσης μια πολυάριθμη μεσαία τάξη, που όφειλε την ευημερία της στο εμπόριο και τη βιοτεχνία. Ένας εκκλησιαστικός συγγραφέας του 14ου αι. παραπονείται ότι ο λαός της Θεσσαλονίκης ενδιαφερόταν περισσότερο για το χρήμα και τις συναλλαγές παρά για το λόγο του θεού. Έτσι, είχαν μεταβάλει τον οίκο του θεού σε τόπο αγοράς, αφού εκεί συζητούσαν τις δοσοληψίες τους αντί να ακούουν την Αγία Γραφή. Ένα μεγάλο μέρος, πιθανόν η πλειοψηφία του λαού της Θεσσαλονίκης ασχολούνταν με τη γεωργία. Πολλοί από τους κατοίκους της, εξηγεί ο Παλαμάς σ' ένα λόγο του, εξορμούν στην ύπαιθρο, για να θερίσουν τα σπαρτά και να μεταφέρουν τη σοδειά στην πόλη. Οι φτωχοί ήταν πολλοί, ενώ μερικοί αριστοκράτες ήταν υπερβολικά εύποροι.

P. Charanis, *Internal Strife in Byzantium during the 14th Century*, *Byzantion* 15 (1940-1941), 212-213.

Η εξέγερση του λαού

(Οι εξεγερμένοι) έσερναν (τους αριστοκράτες) στους δρόμους της πόλης δεμένους από το λαιμό με σχοινιά σαν δούλους. Ο (πρώην) δουλοπάροικος έσερνε χτυπώντας τον κύριό του, ο δούλος αυτόν που τον είχε πουλήσει, ο αγρότης-στρατιώτης το στρατηγό, ο γεωργός τον πολεμιστή (δηλ. τον προνοιάρη).

Δημήτριος Κυδώνης, *Patrologia Graeca*, τόμ. 109, στήλη 648 D.

Ερωτήσεις

1. Προσπαθήστε να προσδιορίσετε, λαμβάνοντας υπόψη και τα σχετικά παραθέματα, τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις που έδρασαν στη διάρκεια της κυριαρχίας του αυτόνομου αστικού καθεστώτος της Θεσσαλονίκης.
2. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς χαρακτηρίζει το καθεστώς των Ζηλωτών ως οχλοκρατία (βλ. σχετικό παράθεμα). Από ποια σκοπιά βλέπει τα πράγματα; Ποια είναι η δική σας άποψη;

5. Η άνοδος της σερβικής δύναμης υπό τον Στέφανο Δουσάν (1331-1355)

Η δύναμη του Σερβικού κράτους αναπτύχθηκε ιδιαίτερα, όταν έγινε κράλης (βασιλιάς) ο Στέφανος Β' Μιλούτιν (1282-1321). Με την κατάκτηση των Σκοπίων (1282) η Σερβία άρχισε να επεκτείνεται σε βάρος των βυζαντινών κτήσεων. Για να αντιμετωπίσει τη σερβική προέλαση, ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος έδωσε ως σύζυγο την κόρη του στο σέρβο ηγεμόνα. Ο γάμος αυτός συνέβαλε σημαντικά στην αύξηση της βυζαντινής επιρροής στη Σερβία. Από τότε άρχισε ο έντονος εξελληνισμός της σερβικής αυλικής ζωής και διοίκησης.

Σταθμό στην εξέλιξη της σερβικής δύναμης αποτέλεσε η νίκη κατά των Βουλγάρων (1330). Με τη νίκη αυτή τέθηκαν στη Χερσόνησο του Αίμου τα θεμέλια της σερβικής ηγεμονίας, η οποία οικοδομήθηκε από το μεγάλο ηγεμόνα Στέφανο Δουσάν (1331-1355). Επωφελούμενος από το βυζαντινό εμφύλιο πόλεμο ο Δουσάν, ο οποίος εξέφραζε τις επεκτατικές τάσεις της σερβικής αριστοκρατίας, δημιούργησε, με στρατιαιές εκστρατεί-

ες και ελάχιστη δαπάνη δυνάμεων, ένα ισχυρό κράτος, που εκτεινόταν από το Δούναβη μέχρι τον Κορινθιακό, από την Αδριατική και το Δυρράχιο μέχρι το Αιγαίο και τις Σέρρες. Μόνο τα οχυρά τείχη της Θεσσαλονίκης αντιστάθηκαν στη νικηφόρα προέλαση του. Το 1346 ο Στέφανος Δουσάν στέφθηκε στα Σκόπια βασιλεύς Σέρβων και Ελλήνων. Πρόθεση του Δουσάν ήταν να δημιουργήσει μια σερβοελληνική αυτοκρατορία στη θέση της παραπαίουσας βυζαντινής. Η έλλειψη στολου όμως απέβη ολέθρια για τα σχέδιά του να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη. Στην οργάνωση της αυλής, στη διοίκηση και στο νομικό σύστημα της αυτοκρατορίας του ο Δουσάν ακολούθησε σε μεγάλο βαθμό βυζαντινά πρότυπα.

Όταν το 1355 ο Στέφανος Δουσάν πέθανε, η αυτοκρατορία του διασπάστηκε. Δεν υπήρχε πλέον στα Βαλκάνια δύναμη ικανή να αναχαιτίσει την προέλαση των Τούρκων.

Ο Σέρβος κράλης υποδέχεται με τιμές μια βυζαντινή πρεσβεία

Το πρωί μας προσκάλεσαν και φτάσαμε στο παλάτι του άρχοντα εκεί μας τίμησαν, βαδίζοντας σε πομπή πολύ-άριθμοι ευγενείς νέοι με γιορταστική στολή, όπως συνηθίζεται. Η όλη πομπή και παρέλαση ήταν γενικά χαριτωμένη και συγχρόνως γεμάτη αιδημοσύνη και ομορφιά, αφού έδειξε πολύ έντονα το σεβασμό της χώρας (των Σέρβων) για την ευγενή πρεσβεία ενός ισχυρότερου δεσπότη (δηλ. του αυτοκράτορα), η οποία είχε να συζητήσει σπουδαιότατα ζητήματα. Και η πομπή ήταν ασυνήθιστη σε σχέση με όσες προηγήθηκαν. Ο ρήγας (δηλ. ο κράλης) ήταν στολισμένος, καθώς μια πανδαισία πολύτιμων λίθων και μαργαριταριών σκέπαζε το σώμα του και ήταν κατάφορτος από χρυσάφι. Όλο το παλάτι άστραφτε με έπιπλα σκεπασμένα από μεταξωτά

και χρυσοστόλιστα καλύμματα. Όλα γύρω του είχαν ετοιμαστεί και ήσαν ασυνήθιστα στολισμένα και πολύ χαριτωμένα. Το σκηνικό στο σύνολο του μιμούνταν τον αυτοκρατορικό ζήλο των ρωμαίων ευγενών, τον οποίο συναγωνιζόταν σαν πεζός που παραβγαίνει δίπλα σε άρμα από τη Λυδία...

Θεοδώρου Μετοχίτου Πρεσβευτικός, 516-530,
Λ. Μαυρομμάτης, *La fondation de l' empire serbe.*
Le kralj Milutin, Θεσσαλονίκη 1975, 103-104.

Χρυσόβουλλο του Στεφάνου Δουσάν
(Άγιον Όρος, Μονή Χιλανδαρίου).

Ερωτήσεις

Το 1266 μια βυζαντινή πρεσβεία επισκέφθηκε την έδρα του σέρβου Κράλη. Οι πρεσβευτές βρήκαν την αυλή του απλή και φτωχή και συγκλονίστηκαν από το γεγονός ότι η κόρη του ρακένδυτη, εργαζόταν σκυμμένη πάνω από τον αργαλειό. Αλλά και οι Σέρβοι σχολίασαν ειρωνικά την πολυτέλεια της πρεσβείας. Να συγκρίνετε τις πληροφορίες αυτές με τις εντυπώσεις του Μετοχίτη (παράθεμα), από την επίσκεψη στην αυλή του Στέφανου Β' Μιλούτιν, στα τέλη του αιώνα. Ποιες διαφορές διαπιστώνετε και πού τις αποδίδετε;

6. Οι Οθωμανοί και η ραγδαία προέλαση τους

α. Η κατάκτηση της Μ. Ασίας

Οι νομάδες Τούρκοι, που αργότερα έγιναν γνωστοί ως Οθωμανοί, προέρχονταν από την Κεντρική Ασία. Ωθούμενοι από τους Μογγόλους, μετακινήθηκαν προς τα δυτικά και εγκαταστάθηκαν κοντά στην Προύσα (1281). Η μικροσκοπική αυτή ηγεμονία προσέλκυσε πλήθος από μισθοφόρους που αναζητούσαν λάφυρα και από καλλιεργητές που αναζητούσαν κτήματα.

Ιδρυτής του Οθωμανικού κράτους θεωρείται ο Οσμάν ή Οθμάν (1289-1326), ο οποίος έκανε τις πρώτες κατακτήσεις, αξιοποιώντας τον παλιό ισλαμικό θεσμό των γαζήδων (φανατικών πολεμιστών της πίστης). Οι κατακτήσεις του Οσμάν διευκολύνθηκαν από τη διάλυση των βυζαντινών ακριτικών σωμάτων μετά το 1261. Η πρώτη νικηφόρα σύγκρουση του Οσμάν με τα βυζαντινά στρατεύματα έγινε το 1301 κοντά στην Προύσα. Το 1326 η Προύσα καταλήφθηκε από τον Ορχάν, διάδοχο του Οσμάν, ο οποίος την έκανε πρωτεύουσά του.

Ο Σουλτάνος Ορχάν (1326-1360), ο οποίος έθεσε τα θεμέλια της μελλοντικής επέκτασης των Οθωμανών.
Μικρογραφία από χειρόγραφο του 16ου αι.
(Κωνσταντινούπολη, Βιβλιοθήκη Τοπκαπί).

Γιατί παραδόθηκε η Προύσα

Ο (βυζαντινός) άρχοντας (Μπαράς) είχε έναν βεζίρη που τον έλεγαν Σαρός. Αυτός δεν έφυγε. Και αυτός ήταν η αιτία να παραδοθεί τούτο το κάστρο (δηλαδή η Προύσα). Κι αυτός είχε πάρα πολλά πράγματα. Και μόνος του θέλησε να τα προσφέρει. Κι αυτά ο Ορχάν γαζή τα δώρισε στους πολεμιστές του Ισλάμ. Ρώτησε ο Ορχάν γαζή αυτόν τον βεζίρη: "Όταν δώσατε αυτό το κάστρο, από τι υποφέρατε και το δώσατε; Ο Σαρός είπε: "Το δώσαμε για διάφορους λόγους. Ο ένας είναι ότι το κράτος σας μεγαλώνει μέρα με τη μέρα και το δικό μας κράτος μικραίνει. Αυτό το ξέραμε καλά. Ένας άλλος είναι ότι ο πατέρας σου έκανε επιδρομές εναντίον μας κι έφευγε. Μπόρεσε να καθυποτάξει τα χωριά μας. Σας δήλωσαν υποταγή και δεν φρόντιζαν καθόλου πια για μας. Κι εμείς πάλι μάθαμε πως αυτά βρήκαν την ησυχία τους. Άλλος λόγος είναι ότι ο άρχοντας μας συγκέντρωσε πολλά πράγματα. Αλλά δεν ωφελούσε. Γιατί δεν βρισκόταν κανείς που να μπορεί να δώσει χρήματα. Όταν

ερχόταν η ώρα, κανένας δεν αγόραζε. Όταν είχαμε ανάγκη, δεν ερχόταν κανένας αγοραστής. Το κάστρο έγινε για μας φυλακή. Κι ένας άλλος λόγος είναι πως, όταν ο ηγεμόνας έχει εξασθενήσει, η χώρα καταστρέφεται γρήγορα. Κι ένας άλλος πάλι λόγος είναι πως ακούσαμε εκείνον τον χαμένο, τον άρχοντα της Κίτε (πρόκειται για τη βυζαντινή πόλη Κατοικία). Κι ένας άλλος πάλι λόγος είναι ότι από τον κόσμο δεν λείπουν οι αλλαγές. Και τώρα γίνεται μια αλλαγή για μας". Αυτή η κατάκτηση έγινε το έτος Εγίρας 726 (=1326).

Χρονικό του Ασίκ Πασάζαντε, κεφ. 57, στο: Ε. Α, Ζαχαριάδου, Ιστορία και Θρύλοι των παλαιών σουλτάνων (1300-1400), Αθήνα 1991, 162-16

β. Η οργάνωση του κράτους των Οθωμανών

Η οργάνωση του κράτους επιτεύχθηκε από τους σουλτάνους Ορχάν (1326-1362) και Μουράτ Α' (1362-1389). Η κατάκτηση της οχυρής Νίκαιας (1331) και της Νικομήδειας τελευταία πράξη της τραγωδίας της βυζαντινής Μ. Ασίας εξασφάλισε στους Οθωμανούς σημαντικά αστικά κέντρα και τον απόλυτο έλεγχο της Βιθυνίας.

Η σχετική θρησκευτική ανεκτικότητα που επέδειξαν οι Τούρκοι έναντι των αγροτικών χριστιανικών πληθυσμών περιόρισε τις αντιδράσεις των τελευταίων και διευκόλυνε την ενσωμάτωση τους στην οθωμανική κοινωνία. Σημαντικότερες ήταν οι στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις. Το αρχικό όργανο των κατακτήσεων, το σώμα των νομάδων εθελοντών ιππέων, αντικαταστάθηκε από ιππείς τιμαριούχους. Η παραχώρηση τιμαρίων συνέδεε άρρηκτα τους ιππείς με τον σουλτάνο και συγχρόνως ενίσχυε την επιθυμία τους για κατακτήσεις. Το σώμα των ιππέων τιμαριούχων είχε ως αντίβαρο και συμπλήρωμα το σώμα των γενιτσάρων, αποτελούμενο από εθελοντές μισθοφόρους ή στρατιώτες στρατολογούμε-

νους με τη βία από τους υποτελείς χριστιανικούς πληθυσμούς. Οι γενίτσαροι ανήκαν στην προσωπική υπηρεσία του σουλτάνου, και αποτέλεσαν ανεξάντλητη πηγή διοικητικών υπαλλήλων και στρατιωτών.

Αποφασιστική σημασία για την εξέλιξη από τη νομαδική ορδή στο οργανωμένο κράτος είχε η βασιλεία του Ορχάν. Ο Ορχάν ήταν ο πρώτος Οθωμανός εμίρης που περιβλήθηκε τον αυτόκρατορικό τίτλο του σουλτάνου.

Οι κατακτήσεις των Οθωμανών από τα μέσα τον 14ου μέχρι τα μέσα τον 15ου αι

γ. Η οθωμανική προέλαση στα Βαλκάνια. Το Βυζάντιο υποτελές

Η τελευταία εκατονταετία της ζωής του Βυζαντίου χαρακτηρίζεται από την αγωνία μπροστά στην προέλαση των Οθωμανών. Η αυτοκρατορία ήταν σε απελπιστική κατάσταση, αφού είχε ακρωτηριαστεί εδαφικά και είχε καταρρεύσει οικονομικά. Το κρατικό ταμείο ήταν εντελώς άδειο, το διοικητικό σύστημα σε πλήρη διάλυση. Το νόμισμα είχε υποτιμηθεί και όλες οι πηγές εσόδων είχαν εξαντληθεί.

Ο Ορχάν υπήρξε ο πρώτος που οδήγησε το λαό του σε κατακτήσεις στην Ευρώπη. Οι Τούρκοι, το 1354, επωφελούμενοι από ένα μεγάλο σεισμό, κατέλαβαν το φρούριο της Καλλίπολης. Στην Κωνσταντινούπολη ο λαός καταλήφθηκε από πανικό, πιστεύοντας ότι κινδύνευε άμεσα. Επί Μουράτ Α' (1361-1389) οι πόλεις της ερημωμένης Θράκης υπέκυψαν η μία μετά την άλλη: το 1361 καταλήφθηκε το Διδυμότειχο και λίγο αργότερα η Αδριανούπολη, όπου ο σουλτάνος μετέφερε την πρωτεύουσά του (περί το 1365).

Λίγο αργότερα, οι σλάβοι ηγεμόνες και η Βουλγαρία αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν την ηγεμονία του σουλτάνου, ενώ το Βυζάντιο υποχρεώθηκε να προσφέρει φόρο υποτέλειας στους Οθωμανούς και να θέτει στρατιωτικές δυνάμεις στη διάθεση του σουλτάνου.

Η αποφασιστική μάχη όμως που έκρινε το μέλλον της Χερσονήσου του Αίμου έλαβε χώρα στο Κοσσυφοπέδιο (1389). Ο σέρβος ηγεμόνας Λάζαρος, επικεφαλής των βοσνιακών και σερβικών στρατευμάτων, συγκρούστηκε με τον Μουράτ. Στην αρχή φάνηκε ότι η τύχη ευνοούσε τους Σέρβους. Ο ίδιος ο σουλτάνος δολοφονήθηκε. Όμως οι υπέρτερες οθωμανικές δυνάμεις, καθοδηγούμενες από τον διάδοχο του Μουράτ Βαγιαζήτ, απέ-

σπασαν τελικά τη νίκη. Οι Σέρβοι αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν την επικυριαρχία του σουλτάνου.

Η πίεση στην αδύναμη Βυζαντινή Αυτοκρατορία αυξήθηκε τώρα σημαντικά. Ο σουλτάνος ήταν σε θέση να ελέγχει τη διαδοχή στο θρόνο και να επιβάλλει απόλυτα τη θέλησή του. Το 1390 επέβαλε στο θρόνο τον Ιωάννη Ζ', ενώ ο διάδοχος του Μανουήλ διαβιούσε στην αυλή του σουλτάνου και μάλιστα αναγκάστηκε να συμμετάσχει στην επιτυχή οθωμανική εκστρατεία εναντίον της τελευταίας βυζαντινής πόλης της Μ. Ασίας, της Φιλαδέλφειας.

Ο Μανουήλ τελικά δραπέτευσε και ανέλαβε το 1391 τη διακυβέρνηση της Βασιλεύουσας, που αριθμούσε τότε μόλις 50 χιλιάδες κατοίκους, σε μια από τις πιο δύσκολες περιόδους της βυζαντινής ιστορίας. Ακολούθησε ο πρώτος αποκλεισμός της Κωνσταντινούπολης από τα στρατεύματα του Βαγιαζήτ (1393-1394), ενώ τα σύνορα της οθωμανικής κυριαρχίας έφθαναν ήδη στο Δούναβη.

Ερωτήσεις

1. Ποιοι παράγοντες συνέβαλαν, κατά την άποψή σας, στην ανάπτυξη της στρατιωτικής ισχύος των Οθωμανών;
2. Γιατί οι Οθωμανοί επεκτάθηκαν γρήγορα στη Χερσόνησο του Αίμου;

7. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης

α. Αναζήτηση βοήθειας στη Δύση

Ο κίνδυνος από την προέλαση των Τούρκων ανάγκασε τον Μανουήλ Β' Παλαιολόγο (1391-1425) να ταξιδέψει στη Δύση για να ζητήσει βοήθεια. Παντού (Βενετία, Παρίσι, Λονδίνο) έγινε δεκτός με μεγάλες τιμές και προκάλεσε στους Δυτικούς αισθήματα θαυμασμού και συμπάθειας, το ταξίδι του όμως στην πράξη δεν είχε ουσιαστικό αποτέλεσμα. Ενώ ακόμη βρισκόταν στο Παρίσι, έλαβε μια πολύ σημαντική είδηση: Ο σουλτάνος των Τούρκων Βαγιαζήτ είχε υποστεί πανωλεθρία στη μάχη της Άγκυρας από το στρατό των Μογγόλων του Ταμερλάνου (1402). Η ήττα αυτή προκάλεσε μεγάλη εσωτερική κρίση στο κράτος των Οθωμανών και το Βυζάντιο έπαψε να πληρώνει φόρο υποτέλειας και εξασφάλισε, παρά την αδυναμία του, παράταση ζωής μισού αιώνα.

Ο κίνδυνος άρχισε να αναβιώνει όμως από το 1421, όταν ανέβηκε στο θρόνο των σουλτάνων ο Μουράτ Β', ο οποίος επανέλαβε την επιθετική πολιτική του Βαγιαζήτ και ανέτρεψε σύντομα την προηγούμενη κατάσταση. Το 1422 άρχισε συστηματική πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, η οποία σώθηκε για μια ακόμη φορά χάρη στην αντοχή των τειχών της. Το 1423 οι Τούρκοι εισέβαλαν στην Πελοπόννησο και την κατέστησαν φόρου υποτελή (1426).

Το 1425 έγινε αυτοκράτορας ο Ιωάννης Η' Παλαιολόγος (1425-1448), ο οποίος έκανε μια τελευταία προσπάθεια να εξασφαλίσει βοήθεια από τη Δύση. Στη Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας δέχθηκε την πλήρη υποταγή της Ορθόδοξης στην Καθολική Εκκλησία (1438-1439). Ο βυζαντινός λαός όμως δεν αποδέχθηκε τις συμφωνίες αυτές. Το εχθρικό λαϊκό αίσθημα κατά των Λατίνων συμπυκνώνεται στην περίφημη φράση του με-

γάλου δούκα Λουκά Νοταρά, όταν πληροφορήθηκε την Ένωση: Είναι προτιμότερο να δω να κυριαρχεί στην αγορά της Πόλης το φακιόλι (τουρμπάνι) των Τούρκων παρά η καλύπτρα των Λατίνων!

Στο μεταξύ οι Τούρκοι αντιμετώπιζαν δυσχέρειες στη Βαλκανική από το βοεβόδα της Τρανσυλβανίας Ιωάννη Ουνυάδη και τον αλβανό ηγέτη Γεώργιο Σκεντέρμπεη, οι οποίοι πέτυχαν λαμπρές νίκες εναντίον τους. Σταυροφορία όμως, που οργανώθηκε στη Δύση, για να σταματήσει την προέλαση των Τούρκων, συντρίφθηκε τελικά στη Βάρνα το (1444).

Ο Ιωάννης Η' Παλαιολόγος σε μετάλλιο του φλωρεντινού χαρακτή V. Pisano (Παρίσι, Hôtel des Medailles).

β. Η Άλωση

Η εξέλιξη των γεγονότων οδήγησε ώστε οι Τούρκοι να μείνουν απερίσπαστοι από απειλές και να αφοσιωθούν στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, που αποτέλεσε ένα από τα δραματικότερα γεγονότα της παγκόσμιας ιστορίας. Προηγήθηκε η οικοδόμηση στις ευρωπαϊκές ακτές των στενών του Βοσπόρου ενός επιβλητικού φρουρίου. Το Ρούμελη-Χισάρ, όπως ονομάστηκε, απέκοψε την πρωτεύουσα από τα λιμάνια του Ευξείνου και της στέρησε τη δυνατότητα να προμηθεύεται σιτηρά από εκεί. Ακολούθως ο σουλτάνος Μωάμεθ Β' εισέβαλε στις ελληνικές κτήσεις της Πελοποννήσου, για να εμποδίσει τον Δεσπότη του Μορέως να σπεύσει σε βοήθεια της Πόλης. Μετά τις προκαταρκτικές αυτές ενέργειες άρχισε η τακτική πολιορκία της Πόλης, την οποία ανέλαβε να υπερασπισθεί με αυτοθυσία ο Κωνσταντίνος ΙΑ' Παλαιολόγος (1449-1453).

Στην κρίσιμη αυτή στιγμή η βοήθεια της Δύσης υπήρξε ισχνή και ανεπαρκής. Ένας από αυτούς που έσπευσαν σε βοήθεια ήταν ο γενουάτης πολεμιστής Ιουστινιάνης. Όμως, η υπεροπλία των Τούρκων σε έμφυχο (αναλογία 10 προς 1) και άψυχο υλικό ήταν συντριπτική. Όπως παρατηρήθηκε εύστοχα, τα κανόνια έκριναν τα πάντα.

Με τη γενική επίθεση της 29ης Μαΐου η Κωνσταντινούπολη, παρά την ηρωική αντίσταση των ολιγάριθμων υπερασπιστών της, έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Ακολούθησαν φοβερές σφαγές και λεηλασίες. Αυτά επιτάχυναν τη πτώση και των υπόλοιπων ελεύθερων περιοχών. Τελευταία η Τραπεζούντα υπέκυψε στους Οθωμανούς το 1461. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν υπήρχε πια.

γ. Το Βυζάντιο μετά την Άλωση

Η πνευματική παράδοση του Βυζαντίου δεν έσβησε με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και την υποταγή της αυτοκρατορίας. Η επίδρασή της παρέμεινε αισθητή στα ευρωπαϊκά κράτη, ενώ συνετέλεσε στη διατήρηση της πνευματικής ταυτότητας των Βαλκανικών λαών. Κληρονόμος των πνευματικών παραδόσεων και των πολιτικών ιδεών του Βυζαντίου φιλοδόχησε, μετά την Άλωση, να γίνει η Ρωσία. Η Μόσχα θεωρήθηκε ως Τρίτη Ρώμη, ιδίως από τότε που ο τσάρος Ιβάν Γ', ο θεμελιωτής της ενότητας των ρωσικών χωρών, νυμφεύθηκε την ανηψιά του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα, υιοθέτησε το δικέφαλο αετό στα λάβαρα του και εισήγαγε στη Μόσχα το βυζαντινό τελετουργικό.

Η Δυτική Ευρώπη, εξάλλου, στα χρόνια του Ανθρωπισμού και της Αναγέννησης, βρήκε στο Βυζάντιο την πηγή, από την οποία γεύθηκε τους καρπούς του αρχαίου πνεύματος.

Στιγμιότυπα από την πολιορκία της Πόλης

Το πρωί (της 7ης Μαΐου) πάλι οι Τούρκοι έβαλαν με το μεγάλο τηλεβόλο λίγο χαμηλότερα κι εγκρέμισαν ένα μεγάλο κομμάτι τα ίδια δεύτερη και τρίτη φορά. Κι όταν ήταν πια μεγάλο το χάλασμα, αμέσως πλήθος ασκέρια όρμησαν αλαλάζοντας στο μέρος αυτό πατώντας ο ένας πάνω στον άλλον -τα ίδια και οι Έλληνες από τη μεριά της πόλης: και χτυπούσαν πρόσωπο με πρόσωπο ουρλιάζοντας σαν θηρία. Ήταν φριχτό να βλέπει κανείς και των δυο τη δύναμη και παρατολμία. Ο Γιουστινιάνης με κάμπους πολεμιστές όρμησε κραυγάζοντας απάνω στους Τούρκους με τόση αφοβία, ώστε εν ριπή οφθαλμού τους επέταξε κάτω από τα τείχη κι εγέμισε το χαντάκι σκοτωμένων. Ένας δε γενίτσαρος, ο Αμουράτ, πολύ δυνατός στο κορμί, έφτασε ως το Γιουστινιάνη κι

άρχισε να τον χτυπά με θηριωδία. Τότε κάποιος από τους Έλληνες επήδησε από το τείχος και του πήρε το κεφάλι με το πελέκι κι έτσι έσωσε το Γιουστινιάνη από το θάνατο.

Η πολιορκία και η άλωση της Πόλης από τους Τούρκους το 1453. Το Ρωσικό Χρονικό του Νέστορα Ισκεντέρη, αποδ. Μ. Αλεξανδρόπουλος, Αθήνα 1978,58

Η απάντηση των Ελλήνων στις προτάσεις των Τούρκων για την παράδοση της Κων/πόλης

Ο γιος του άρχοντα της Σινώπης, κάποιος Ισμαήλ, έκανε προτάσεις στους Έλληνες για ειρήνευση, λέγοντάς τους τα εξής: " Έλληνες, δεν καταλαβαίνετε ότι βρίσκεισθε στην κόψη του ξυραφιού; Γιατί δεν στέλνετε μία πρεσβεία για ειρήνη στο Σουλτάνο; Αν θελήσετε, μπορώ να μεσολαβήσω εγώ να γίνει μία συμφωνία με το Σουλτάνο με την απαραίτητη βέβαια αμοιβή. Αν δε γίνει αυτή η συμφωνία, ο πληθυσμός όλος θα σκλαβωθεί, ακόμη και τις γυναίκες και τα παιδιά και όλους σας ο Σουλτάνος θα σας εξοντώσει, και δε θα υπάρξει μεγαλύτερη συμφορά. Γι' αυτό λοιπόν να στείλετε όσο πιο γρήγορα μπορείτε ένα έμπιστο πρόσωπο στο στρατόπεδο του Σουλτάνου, έτσι ώστε όταν πάει εκεί να μπορώ εγώ να διαπραγματευτώ την ειρήνη". Αυτά έλεγε στους Έλληνες, οι οποίοι συσκέπτονταν. Θεώρησαν τελικά ότι έπρεπε να στείλουν έναν αγγελιοφόρο για να πληροφορηθούν τις προθέσεις του Σουλτάνου και τότε να αποφασίσουν ποιο είναι το καλύτερο και πιο συμφέρον για αυτούς. Έστειλαν λοιπόν έναν άσημο άντρα για να μάθουν ποια ήταν η γνώμη του Σουλτάνου. Όταν αυτός έφτασε στο τουρκικό στρατόπεδο, αφού είχε προηγηθεί και ο Ισμαήλ, ο Σουλτάνος πρόσταξε να πληρώνεται στον ίδιο κάθε χρόνο φόρος, ύψους 100000 (νομι-

σμάτων). Αν οι Έλληνες δεν ήταν σε θέση να κάνουν αυτό, θα μπορούσαν να πάνε όπου ήθελαν, αφού εγκαταλείψουν την πόλη παίρνοντας μαζί τα υπάρχοντά τους. Μόλις αυτές οι προτάσεις ανακοινώθηκαν στους Έλληνες, αυτοί αποφάσισαν να αγωνιστούν με κίνδυνο της ζωής τους, παρά έτσι χωρίς αντίσταση να εγκαταλείψουν την πόλη και να φύγουν μακριά με τα πλοία. (Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, Ιστοριών Αποδείξεις δέκα, Απόδειξη, VIII).

Ερωτήσεις

1. Μπορείτε να εξηγήσετε τις αντιδυτικές διαθέσεις μεγάλης μερίδας του λαού και των αξιωματούχων κατά της παραμονής της Άλωσης;
2. Ποια ήταν η κυριότερη προσφορά του Βυζαντίου στον ευρωπαϊκό πολιτισμό;
3. Μελετήστε το παράθεμα από του Λ. Χαλκοκονδύλη και απαντήστε στις εξής ερωτήσεις:
 - α) Συμφωνείτε με την άποψη του μεσολαβητή Ισμαήλ ότι ήταν μάταιος ο αγώνας των υπερασπιστών της Κων/πολης;
 - β) Ποια η απάντηση των Ελλήνων στην πρόταση του Τούρκου Σουλτάνου για την παράδοση της πόλης;

Το τουρκικό πυροβολικό μπροστά στην Κωνσταντινούπολη. Μικρογραφία χειρογράφου (Κωνσταντινούπολη, βιβλιοθήκη Τοπκαπί).

8. Η δυτική Ευρώπη στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα

α. Οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη

Ο 13ος αιώνας ήταν για τη δυτική Ευρώπη εποχή ευμάρειας. Η αγροτική παραγωγή αυξήθηκε, ενώ η εφαρμογή καινοτομιών, όπως ο νερόμυλος, το υδραυλικό πριόνι και ο ποδοκίνητος αργαλειός, επέτρεψε την ανάπτυξη της βιοτεχνίας μεταξωτών και άλλων πολυτελών ενδυμάτων, κυρίως στη Φλάνδρα και τη Βόρεια Ιταλία.

Η αύξηση της παραγωγής επέδρασε ευνοϊκά στο εμπόριο. Η ανάπτυξή του συνδέθηκε με την κατασκευή δρόμων, τη βελτίωση της ναυτικής τεχνολογίας και τη γενίκευση του θεσμού των εμποροπανηγύρεων. Συγχρόνως άρχισαν να αναδεικνύονται νέες πόλεις όπως η Φλωρεντία και το Μιλάνο.

Δείγμα της οικονομικής ευρωστίας, ιδίως των ιταλικών πόλεων, ήταν και το γεγονός ότι τα νομίσματά τους, όπως τα βενετικά δουκάτα, εκτόπισαν σιγά σιγά από τις διεθνείς αγορές τα βυζαντινά και τα ισλαμικά νομίσματα και έδωσαν στη Δύση οικονομικό κύρος και νομισματική ανεξαρτησία.

Ο 13ος αιώνας είναι επίσης εποχή δημογραφικής ανάπτυξης, τόσο στην ύπαιθρο, όσο και στις πόλεις. Ο πληθυσμός των δυτικοευρωπαϊκών χωρών σχεδόν διπλασιάστηκε, ενώ ο πληθυσμός ορισμένων ανεπτυγμένων οικονομικά πόλεων, όπως π.χ. της Φλωρεντίας, πολλαπλασιάστηκε.

Κατασκευαστές ενδυμάτων και ταπετσαριών. Από ιταλικό χειρόγραφο που χρονολογείται περί το 1400.

β. Κοινωνικές μεταβολές

Οι οικονομικές μεταβολές ενίσχυσαν την κεντρική εξουσία στις χώρες της Δύσης και μείωσαν τη δύναμη των μικρών φεουδαρχών. Η ανώτερη όμως αριστοκρατία διατήρησε τη θέση της και συνεργάστηκε με την κεντρική εξουσία.

Στην ύπαιθρο, πολλοί αγρότες κατόρθωσαν να εξαγοράσουν τις υποχρεώσεις τους προς τους φεουδάρχες και να βελτιώσουν θεαματικά τη θέση τους. Η μεγάλη μάζα όμως γινόταν σταδιακά όλο και φτωχότερη.

Στις πόλεις οι επαγγελματίες οργανώθηκαν σε συντεχνίες. Αλλά, παρόλο που οι περισσότεροι είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα, την πόλη κυβερνούσε συνήθως μια μικρή ομάδα ισχυρών οικογενειών, οι πατρίκιοι, που συγκροτούσαν σχεδόν κατά αποκλειστικότητα τα δημοτικά συμβούλια.

Πορεία αυτομαστιγούμενων κατά το έτος 1348.
Μικρογραφία από χειρόγραφο του 14ου αι. Σύμφωνα με
το κείμενο οι προσκυνητές περιφέρονταν με σταυρούς
και σημαίες στα χέρια, προσπαθώντας να εξορκίσουν
την πανούκλα

Σημειώσεις ενός μοναχού για το Μαύρο Θάνατο στην Πομερανία

Η πανούκλα χτύπησε όλη τη γη για είκοσι σχεδόν χρό-
νια, προκαλώντας μεγάλη ακρίβεια και πείνα. Όταν ήλ-
θαμε στη μονή, ένα κιλό σίκαλη στοίχιζε 10 σελίνια (υ-
ποδιαίρεση της γκίλντας), δηλαδή μισή γκίλντα (είδος
νομίσματος). Στα μέρη μας σήμερα το κιλό στοιχίζει μια
γκίλντα, αλλά στον πορθμό και στα σύνορα μιάμιση
γκίλντα γι' αυτό πολλοί λαϊκοί πέθαναν από την πανού-
κλα και την πείνα. Ο Θεός έστειλε τότε την επιδημία του
στον κόσμο και ερήμωσε τη γη.

Η, Busley κ. ά., Geschichtliche weltkunde, Ausgabe für
Gymnasien in Bayern, τόμ. 2, Φραγκφούρτη 1981 157.

γ. Η κρίση της φεουδαρχίας

Η περίοδος από το 1270 περίπου ως το 1330 ήταν περίοδος κρίσης. Η αύξηση του πληθυσμού ξεπέρασε το ρυθμό ανάπτυξης της αγροτικής παραγωγής και παρουσιάστηκε σοβαρό πρόβλημα επισιτισμού. Επί πλέον, οι αγρότες παρήγαν τώρα κατά προτίμηση προϊόντα που προορίζονταν για το διεθνές εμπόριο (π.χ. κρασί, λινάρι κ.λπ.) αντί των δημητριακών, Έτσι η οικονομία εξαρτήθηκε από την εμπορική συγκυρία και το πρόβλημα επισιτισμού εντάθηκε. Μια σειρά, εξάλλου, από φυσικές καταστροφές, όπως π.χ. πλημμύρες, προκάλεσαν μεγάλες ζημιές τόσο στην αγροτική οικονομία όσο και στο εμπόριο και τη βιοτεχνία, ενώ και οι γεννήσεις μειώθηκαν σημαντικά.

Το μεγαλύτερο πλήγμα για την ευρωπαϊκή κοινωνία του 14ου αι. ήταν ο Μαύρος Θάνατος, επιδημία βουβωνικής πανώλης που από το 1347 ως το τέλος του αιώνα διαδόθηκε σε όλη την Ευρώπη και εξόντωσε περίπου τα δύο πέμπτα του ευρωπαϊκού πληθυσμού.

Τη δημογραφική και οικονομική φθορά που προκάλεσαν η πείνα και οι επιδημίες, συμπλήρωσε ο καταστροφικός και μακροχρόνιος Εκατονταετής Πόλεμος (1339-1453) ανάμεσα στη Γαλλία και την Αγγλία.

Η εξαθλίωση των φτωχών και η επιβολή νέων φόρων προκάλεσαν εξεγέρσεις τόσο στις πόλεις (π. χ. στη Φλωρεντία) όσο και στην ύπαιθρο, εξεγέρσεις που κατεστάλησαν βίαια, αλλά είχαν μακροπρόθεσμα δύο θετικά αποτελέσματα: τη συμμετοχή των συντεχνιών στα δημοτικά συμβούλια των πόλεων και την αύξηση των μισθών των εργαζομένων στις βιοτεχνίες. Οι κοινωνικές αυτές συγκρούσεις εξέφρασαν τη γενικότερη κρίση της φεουδαρχίας και προετοίμασαν την αλλαγή των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων.

δ. Η συγκρότηση κρατών και η αιχμαλωσία της Αβινιόν

Ήδη από τα τέλη του 13ου αι. οι βασιλείς στην Αγγλία και ιδίως στη Γαλλία προσπάθησαν με τη βοήθεια των αστών (εμπόρων, τραπεζιτών και βιοτεχνών) να υποτάξουν τους φεουδάρχες και να συγκροτήσουν ισχυρά κράτη. Στην προσπάθειά του αυτή ο βασιλιάς της Γαλλίας βρέθηκε αντιμέτωπος με τον πάπα και τον υποχρέωσε, με τη σύμφωνη γνώμη μιας γενικής συνέλευσης στην οποία συμμετείχαν και αστοί, να μεταφέρει την έδρα του από τη Ρώμη στην Αβινιόν (1309-1378). Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την αποκαλούμενη αιχμαλωσία της Αβινιόν, μια από τις μεγαλύτερες ταπεινώσεις που δέχθηκε ποτέ η κεφαλή της καθολικής εκκλησίας. Η ταπείνωση της Αβινιόν και κάποια φαινόμενα διαφθοράς (φιλαργυρία, εξαγορά αξιωμάτων και ευνοιοκρατία) στους κόλπους της ιεραρχίας συνέβαλαν στο να τραυματιστεί το ηθικό κύρος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και να αρχίσει να διατυπώνεται ήδη από τα τέλη του Μεσαίωνα το αίτημα για θρησκευτική μεταρρύθμιση.

Στην Γαλλία, η μοναρχία παρουσίασε ισχυρές τάσεις για συγκεντρωτική εξουσία και κατόρθωσε να επιβληθεί στους φεουδάρχες. Στην Αγγλία όμως, οι φεουδάρχες συνεργάστηκαν με τον κλήρο και τους αστούς και επέβαλαν σημαντικούς περιορισμούς στη βασιλική εξουσία. Τις απαιτήσεις τους τις διατύπωσαν στην περίφημη **Μεγάλη Χάρτα των Ελευθεριών (Magna Charta, 1215)**, την οποία αναγκάστηκε να αποδεχθεί ο βασιλιάς Ιωάννης Α' ο Ακτήμονας. Τα επόμενα χρόνια ιδρύθηκε το **Αγγλικό Κοινοβούλιο**, το οποίο αποτελούσαν ευγενείς και αστοί. Από το κοινοβούλιο αυτό, που συνεδρί-

ασε για πρώτη φορά το 1295, προήλθαν η Βουλή των Αντιπροσώπων και η Βουλή των Λόρδων.

Αντίθετα με την Γαλλία και την Αγγλία, στη Γερμανία δεν μπόρεσε να συγκροτηθεί ενιαίο κράτος που θα συνένωνε τα φέουδα και τα επί μέρους κρατίδια, γιατί εκεί οι μεγάλοι φεουδάρχες κατόρθωσαν να επιβάλουν χωρίς περιορισμούς τη βούλησή τους στους βασιλείς.

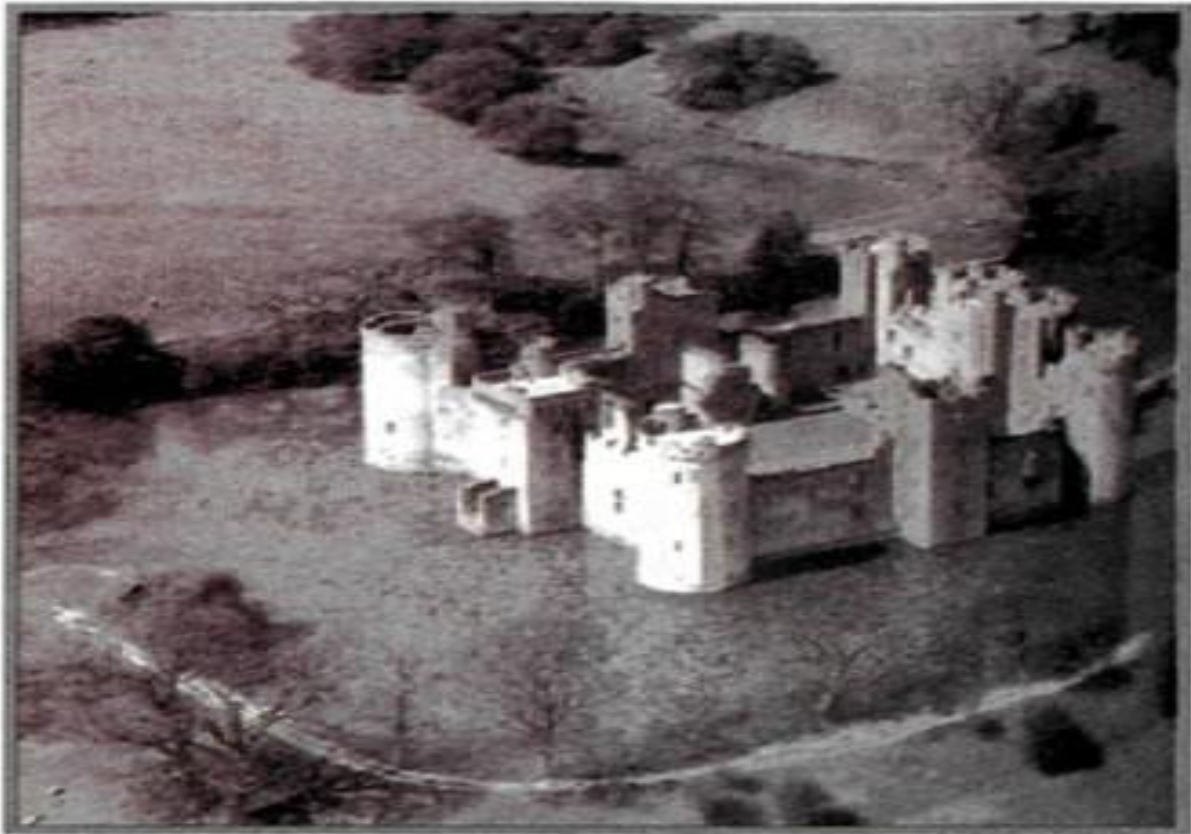
Από τη Μεγάλη Χάρτα των Ελευθεριών (1215)

Η Αγγλική Εκκλησία παραμένει ελεύθερη, τα δικαιώματα και οι ελευθερίες της απαραβίαστες. Δεν επιτρέπεται να επιβληθούν φόροι στο Βασίλειο μας, χωρίς την έγκριση του Κοινοβουλίου.

Η πόλη του Λονδίνου πρέπει να διατηρήσει όλα τα αρχαία προνόμια της και τις ελεύθερες συνήθειές της. Εκτός αυτού επιβεβαιώνουμε ότι όλες οι άλλες πόλεις, οι κώμες, τα χωριά και τα λιμάνια διατηρούν τα αρχαία προνόμιά τους.

Κανείς ελεύθερος άνθρωπος δεν επιτρέπεται να συλληφθεί ή να φυλακισθεί ή να χάσει την περιουσία του ή να εξορισθεί ή να θιγεί με οποιοδήποτε τρόπο, εκτός αν υπάρχει σχετική νόμιμη απόφαση ανθρώπου της τάξης του ή αν αυτό προβλέπεται από τους νόμους της χώρας.

H. Busley κ.ά., *Geschichtliche Weltkunde, Ausgabe fur Gymnasien in Bayern*, τομ.2, Φραγκφούρτη 1981, 99-700.

Κάστρο του 14ου αιώνα Bodiam, Sussex (Αγγλία).

Ερωτήσεις

- 1. Τι είδους δικαιώματα προστάτευε ο Μεγάλος Χάρτης των Ελευθεριών και ποια σημασία είχε για το αγγλικό πολιτικό σύστημα;**
- 2. Πώς εκδηλώθηκε και πού οφειλόταν η παρακμή του παπισμού στη διάρκεια του 14ου αιώνα;**

Κεφάλαιο 5

Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ, ΤΕΧΝΗ

Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, ο χώρος της Μεσογείου από πολλές απόψεις αποτελεί και πολιτισμική ενότητα. Στα γράμματα, την επιστήμη, την τεχνολογία και τις τέχνες όλοι οι λαοί που κατοικούν σ' αυτόν το χώρο έχουν να επιδείξουν αξιόλογα επιτεύγματα. Παρά τις εθνικές, δογματικές και λοιπές διαφορές μεταξύ Βυζαντίου και Δύσης, μεταξύ χριστιανικού και ισλαμικού κόσμου, οι πολιτισμικές επικοινωνίες, οι ποικίλες διασταυρώσεις και αλληλεπιδράσεις, που παρατηρούνται σε όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, διαμορφώνουν ένα κοινό πολιτιστικό πλαίσιο, στο οποίο βρίσκονται οι ρίζες του νεότερου δυτικού πολιτισμού.

Στο Βυζάντιο, ο πολιτισμός που αναπτύσσεται είναι συνέπεια μιας πρωτότυπης σύνθεσης ελληνιστικών, ρωμαϊκών και χριστιανικών στοιχείων. Σλάβοι, Βούλγαροι και Ρώσοι θα δεχθούν άμεσα τις βυζαντινές επιρροές.

Στη Δυτική Ευρώπη, η οποία υφίσταται αρχικά τις αρνητικές συνέπειες των αλληπάλληλων επιδρομών των γερμανικών φύλων, η επαφή με την κλασική αρχαιότητα οδηγεί, στους τελευταίους αιώνες του Μεσαίωνα, στην πνευματική και καλλιτεχνική αναγέννηση.

Οι Άραβες, στηριγμένοι και στην ελληνιστική παράδοση, δημιούργησαν ένα δικό τους πολιτισμό και συνέβαλαν στην πολιτισμική ανάπτυξη της Δυτικής Ευρώπης.

1. Ο Βυζαντινός πολιτισμός

α. Γράμματα, επιστήμες, τεχνολογία

Η Φιλοσοφία. Η χριστιανική σκέψη κυριάρχησε στην πνευματική εξέλιξη του Βυζαντίου. Ο χαρακτήρας της χριστιανικής θρησκείας και οι συχνές έριδες για δογματικά ζητήματα έστρεψαν το ενδιαφέρον σε περιοχές της διανόησης που δεν ευνοούσαν τη συνέχιση της αρχαίας ελληνικής και λατινικής πνευματικής παράδοσης. Ωστόσο, η αρχαία ελληνική φιλοσοφία δεν ήταν άγνωστη στους Βυζαντινούς, ενώ, αντίθετα, στη Δυτική Ευρώπη διαδόθηκε μόλις το 12ο αιώνα, από αραβικές μεταφράσεις των έργων του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.

Στην περίοδο της εικονομαχίας, σημαντικοί εκκλησιαστικοί συγγραφείς, όπως ο **Ιωάννης ο Δαμασκηνός**, αντλούσαν φιλοσοφικά επιχειρήματα από τα έργα του Αριστοτέλη, του Πλάτωνα και των Νεοπλατωνικών, για να ενισχύσουν τις θέσεις τους υπέρ των εικόνων και γενικότερα υπέρ του χριστιανικού δόγματος.

Η πλατωνική φιλοσοφία άσκησε μεγάλη επίδραση στους βυζαντινούς λογίους. Στην περίοδο της μακεδονικής δυναστείας, ο σημαντικότερος λόγιος ήταν ο **Μιχαήλ Ψελλός**, πολυγραφότατος συγγραφέας, του οποίου τα ενδιαφέροντα καλύπτουν τη φιλοσοφία, τη θεολογία και κάθε είδος επιστήμης της εποχής του. Ο Μιχαήλ Ψελλός διηύθυνε τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανδιδασκτηρίου (Πανεπιστημίου) της Μαγναύρας, που είχε ιδρυθεί τον 9ο αιώνα στην Κωνσταντινούπολη.

Αργότερα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες της ιστορίας του Βυζαντίου, παρατηρείται σφοδρή αντίθεση μεταξύ πλατωνικών, με επικεφαλής τον **Γεώργιο Γεμιστό ή Πλήθωνα (1360-1452)** και αριστοτελικών, με επικεφαλής τον **Γεώργιο Σχολάριο Γεννάδιο (1405-1468)**. Η με-

γαλύτερη προσφορά του Πλήθωνα στον ευρωπαϊκό πολιτισμό είναι η συμβολή του στην ίδρυση της Πλατωνικής Ακαδημίας στη Φλωρεντία και γενικότερα στην αναγέννηση των πλατωνικών σπουδών στην Ιταλία. Ο Γεώργιος Σχολάριος, πρώτος πατριάρχης μετά την Άλωση, ήταν βαθύς γνώστης της δυτικής θεολογίας και μετέφρασε, από τα λατινικά, έργα του Θωμά Ακινάτη και άλλων συγγραφέων. Οι αριστοτελικοί φιλόσοφοι της τελευταίας περιόδου του Βυζαντίου αποκατέστησαν την αυθεντική αριστοτελική σκέψη, μεταφράζοντας σωστά -σε αντίθεση με τους Άραβες- στα λατινικά τα έργα του Αριστοτέλη, και έτσι συνέβαλαν σημαντικά στην ευρωπαϊκή Αναγέννηση.

Πολύ σημαντικό για την πρόοδο της φιλοσοφίας και των γραμμάτων στο Βυζάντιο υπήρξε το έργο που επιτέλεσαν πολλά μοναστήρια και κυρίως η Μονή Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη, όπου γινόταν συστηματική αντιγραφή χειρογράφων των κλασικών συγγραφέων.

Το διάταγμα της εικονομαχικής συνόδου της Ιερείας (754)

Ομόφωνα ορίζουμε ότι οι παντός είδους εικόνες που έχουν κατασκευασθεί από κάθε είδους υλικό και έχουν ζωγραφιστεί από τον κακότεχνο χρωστήρα των εικονογράφων θα είναι στο μέλλον απόβλητες από τις χριστιανικές εκκλησίες και ξένες και αποκρουστικές για τους Χριστιανούς. Και κανένας πια να μην έχει το δικαίωμα να ασκεί το ανόσιο και ασεβές αυτό επάγγελμα. Όποιος τολμά από δω και πέρα να κατασκευάζει ή να προσκυνά ή να τοποθετεί σε εκκλησία ή ιδιωτική κατοικία ή να αποκρύπτει εικόνες, αν αυτός είναι επίσκοπος ή διάκο-

νος, να καθαιρείται, αν είναι μοναχός ή λαϊκός, να αναθεματίζεται και να είναι υπόλογος απέναντι στους αυτοκρατορικούς νόμους, με την κατηγορία ότι στρέφεται ενάντια στις διαταγές του θεού και είναι εχθρός των πατροπαράδοτων δογμάτων.

H. Hennephof (εκδ.) *Textus Byzantinos ad Iconomachiam pertinentes in usum academicum*,
Λέιντεν 1969, 73.

Οι αποφάσεις και ο λεγόμενος "όρος" της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου (787)

Ανατράπηκαν οι αποφάσεις της εικονοκλαστικής συνόδου (754) μετά από εμπειριστατωμένη εισήγηση, που πιθανότατα έκανε ο πατριάρχης Τάρασιος. Η εικονομαχία καταδικάσθηκε ως αίρεση, απόφασίσθηκε η καταστροφή της εικονομαχικής φιλολογίας και η αναστήλωση των εικόνων, χωρίς να γίνει διάκριση στο υλικό κατασκευής τους ή στον χώρο που ήταν εκτεθειμένες. Ο συνοδικός "Όρος" προσδιόριζε επακριβώς τον σκοπό της "εικονικής ανατυπώσεως": "αυτοί που κοιτάζουν τις εικόνες θυμούνται και ποθούν τις εικονιζόμενες μορφές και απονέμουν σ' αυτές ασπασμό και τιμητική προσκύνηση, όχι την αληθινή λατρεία που ταιριάζει μόνο στη θεία φύση. Γιατί η τιμή που απονέμεται στην εικόνα μεταβαίνει στην πρωτότυπη έννοια και όποιος προσκυνάει την εικόνα προσκυνάει (ουσιαστικά) την υπόσταση του εικονιζόμενου σ' αυτή".

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Η' (Αθήνα 1979), 40

Η Χρονογραφία-Ιστοριογραφία. Η χρονογραφία είναι ένα είδος που αναπτύχθηκε από βυζαντινούς συγγραφείς με την πρόθεση να προβληθεί η συμβολή του Βυζαντίου στην ιστορία της σωτηρίας του ανθρώπου.

Τα χρονικά είναι γραμμένα σε απλή γλώσσα, περιγράφουν κατά κανόνα αξιοπερίεργα φαινόμενα, σεισμούς, καταιγίδες, εκλείψεις κ.ά., με αυστηρή χρονολογική σειρά, συνήθως από κτίσεως κόσμου. Οι συγγραφείς τους δεν ενδιαφέρονται για την αντικειμενική παρουσίαση των γεγονότων και απευθύνονται σε αναγνώστες με χαμηλή μόρφωση. Σε αρκετές περιπτώσεις, όταν οι χρονογραφίες αφορούν ιστορικά πρόσωπα ή γεγονότα για τα οποία οι ιστορικές μαρτυρίες είναι ελάχιστες ή ανύπαρκτες, αποτελούν μοναδικές πηγές πληροφόρησης για τους ιστορικούς, δεν χαρακτηρίζονται όμως πάντοτε από αξιοπιστία. Σημαντικοί χρονογράφοι της περιόδου της Εικονομαχίας είναι ο **Θεοφάνης ο Ομολογητής**, που η χρονογραφία του αναφέρεται στην περίοδο από τον 3ο ως τις αρχές του 9ου αιώνα και ο **Γεώργιος Μοναχός**, του οποίου η χρονογραφία αποτελεί ιστορία από κτίσεως κόσμου ως το 842 μ.Χ.

Η σημασία της Ιστορίας

Η παρουσία της ιστορίας γίνεται πρόχωμο πανίσχυρο εναντίον του ρεύματος του χρόνου και, κατά κάποιον τρόπο, σταματά την ακάθεκτη ροή του. Και όλα όσα γίνονται στο πέρασμά του, εκείνα μεν που ξεχωρίζουν τα αρπάζει, τα συγκρατεί και τα σφίγγει δυνατά και δεν τ' αφήνει να γλιστρήσουν στον βυθό της λησμονιάς. Αυτά γνωρίζοντας καλά εγώ η Άννα, κόρη των βασιλέων Αλεξίου και Ειρήνης και γέννημα και θρέμμα της πορφύρας και κάθε άλλο παρά άγευστη από παιδεία, αφού και τα ελληνικά έχω στο έπακρο σπουδάσει και την ρητορική δεν παραμέλησα και μελέτησα εξονυχιστικά και τα συγγράμματα του Αριστοτέλους και τους διάλογους επίσης του Πλάτωνος και αφού βασάνισα το μυαλό μου με την τετράδα των μαθηματικών επιστημών (όσα η φύση και η μελέτη των επιστημών έδωσαν και ο Θεός από ψηλά

επιβράβευσε πρέπει να διαλαλούνται κι ας μη θεωρηθεί περιαυτολογία έπειτα βοήθησαν πολύ και οι περιστάσεις), εγώ λοιπόν η Άννα θέλω με τούτη μου τη συγγραφή να αφηγηθώ τις πράξεις του πατέρα μου.

Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς πρόλογος, μετ. Α. Γεωργιάδου.

Η ιστοριογραφία αποτελεί είδος που αναπτύχθηκε από συγγραφείς, οι οποίοι είχαν συνήθως ως πρότυπα τους ιστορικούς της ελληνικής κλασικής αρχαιότητας. Οι ιστοριογράφοι αυτοί στόχευαν στην αντικειμενική περιγραφή και αναζητούσαν τις αιτιακές σχέσεις των ιστορικών γεγονότων, ενώ στην πλειονότητά τους ήταν ανώτεροι διοικητικοί υπάλληλοι ή και μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Ο **Μιχαήλ Ψελλός** στη Χρονογραφία του περιγράφει γεγονότα της σύγχρονής του ιστορίας. Κυρίαρχη φυσιογνωμία στην ιστοριογραφία της εποχής των Κομνηνών είναι η **Άννα Κομνηνή**, από τους μεγαλύτερους ιστορικούς του Βυζαντίου, η οποία στο σύγγραμμά της Αλεξιάς περιγράφει τα ιστορικά συμβάντα της εποχής της βασιλείας του Αλέξιου Α' Κομνηνού, του πατέρα της. Οι ιστορικοί της Άλωσης **Μιχαήλ Κριτόβουλος** και **Γεώργιος Σφραντζής** επιχειρούν να μιμηθούν τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη. Ο **Λαόνικος Χαλκοκονδύλης**, τέλος, τόνισε την ενότητα του Χριστιανικού κόσμου απέναντι των Οθωμανών.

Η Λογοτεχνία. Κατά τους πρώτους αιώνες της ιστορίας του Βυζαντίου το κυριότερο λογοτεχνικό είδος που αναπτύσσεται είναι η εκκλησιαστική υμνογραφία. Κορυφαίος εκπρόσωπος της είναι ο Ιωάννης Δαμασκηνός (675-754), ο οποίος συνέθεσε αριστουργηματικούς κανόνες, ύμνους και τροπάρια σε αρχαία ποιητικά μέτρα. Σημαντικοί επίσης υμνογράφοι είναι ο **Κοσμάς ο Μελωδός**, ο **Θεόδωρος Στουδίτης** και η **Κασσία ή Κασ-**

σιανή, στην οποία οφείλεται το γνωστό τροπάριο Κύριε, η εν πολλαίς αμαρτίαις περιπεσούσα γυνή... που ψάλλεται τη Μεγάλη Τρίτη.

Κατά τους επόμενους αιώνες η υμνογραφία παρακμάζει. Κατά το 10ο αιώνα εμφανίζονται τα πρώτα ακριτικά τραγούδια, εμπνευσμένα από τους αγώνες των ακριτών κατά των Αράβων, που σηματοδοτούν την αρχή της νεοελληνικής δημοτικής ποίησης. Το σημαντικότερο έργο της εποχής των Μακεδόνων αυτοκρατόρων είναι το έπος Βασίλειος Διγενής Ακρίτας, το οποίο απηχεί αραβικές επιδράσεις και γράφτηκε τον 11ο αιώνα. Κατά το 12ο αιώνα επικρατεί στη λογοτεχνία η δημώδης γλώσσα, την οποία χρησιμοποίησαν και πολλοί λόγιοι. Ο κυριότερος από αυτούς τους λογίους είναι ο Θεόδωρος Πρόδρομος (γνωστός ως Πτωχοπρόδρομος), διάσημος για τα πτωχοπροδρομικά ποιήματά του, στα οποία διεκτραγωδεί προσωπικές περιπέτειες, ασκώντας ταυτόχρονα κοινωνική κριτική.

Κατά την περίοδο των Παλαιολόγων αναπτύχθηκε κυρίως το έμμετρο ιπποτικό μυθιστόρημα σε δημώδη γλώσσα, υπό την επίδραση είτε του ελληνιστικού μυθιστορήματος είτε δυτικών προτύπων (π.χ. *Ιμπέριος και Μαργαρώνα*). Εξαιρετικό ιστορικό και γλωσσικό ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το έμμετρο *Χρονικόν του Μορέως*, γραμμένο από κάποιον εξελληνισμένο, αλλά όχι με φιλικά αισθήματα για τους Έλληνες, Φράγκο.

Η Θεολογία. Οι διαμάχες για δογματικό και γενικότερα θεολογικά ζητήματα που απασχόλησαν τους Βυζαντινούς, κυρίως κατά τους πρώτους αιώνες της αυτοκρατορίας, είχαν ως συνέπεια την ανάδειξη σημαντικών εκκλησιαστικών συγγραφέων. Έτσι, τον 7ο αιώνα ο **Μάξιμος Ομολογητής** ασχολήθηκε στα συγγράμματά του με τις δύο φύσεις του Χριστού, αντικρούοντας τις απόψεις των μονοφυσιτών και μονοθελητών. Την ίδια

περίοδο ο **Ιωάννης ο της κλίμακος** ή **Ιωάννης Σχολαστικός** στο έργο του **Περί Παραδείσου** περιγράφει τις βαθμίδες της κλίμακας, η οποία οδηγεί τον άνθρωπο από τη γη στον ουρανό, δηλαδή στην πνευματική ολοκλήρωση. Το έργο αυτό αγαπήθηκε πολύ στο Μεσαίωνα και μεταφράστηκε στα λατινικά, τα αραμαϊκά, τα αραβικά, τα γερμανικά και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Από τους πιο ονομαστούς εκκλησιαστικούς συγγραφείς της περιόδου της **Εικονομαχίας** είναι ο **Ιωάννης Δαμασκηνός**.

Στην περίοδο των **Μακεδόνων** ο σημαντικότερος εκπρόσωπος όχι μόνο των εκκλησιαστικών αλλά και των κλασικών γραμμάτων υπήρξε ο πατριάρχης **Φώτιος**. Το σπουδαιότερο έργο του είναι η **Βιβλιοθήκη** ή **Μυριόβιβλος**, όπου παρέχονται σημαντικές πληροφορίες για πολλά έργα αρχαίων ελλήνων και χριστιανών συγγραφέων, τα οποία δεν σώζονται. Σημαντικοί επίσης εκκλησιαστικοί συγγραφείς της περιόδου αυτής είναι οι **Θεσσαλονικείς αδελφοί Κωνσταντίνος (Κύριλλος)** και **Μεθόδιος**, με κυριότερη προσφορά τους τη μετάφραση στα σλαβικά από τα ελληνικά λειτουργικών βιβλίων και βιβλίων από την **Παλαιά και Καινή Διαθήκη**. Ο **Συμεών Νέος Θεολόγος (949-1022)** είναι ο σπουδαιότερος βυζαντινός μυστικιστής και διάσημος θεολόγος της περιόδου αυτής. Τα συγγράμματά του και οι απόψεις του συγκινούσαν ιδιαίτερα τους μοναχούς. Ο **Συμεών** κηρύσσει ότι ο πιστός, για να πετύχει την ένωση με τον Θεό, τη θέωση, πρέπει να απαλλαγεί από κάθε κακό και να καταφύγει σε δάκρυα, νηστείες και άλλες πράξεις μετάνοιας.

Κατά το 14ο αιώνα, το σημαντικότερο θεολογικό κίνημα στο **Βυζάντιο**, που επηρέασε πολύ και τους ρώσους θεολόγους, ήταν ο **Ησυχασμός** (με τη μοναξιά, τη σιωπή, τον ασκητισμό, την προσευχή και την καρδιά,

μέσα στην οποία είναι συγκεντρωμένη η νόηση, επιτυγχάνεται η επικοινωνία με τον Θεό). Επικεφαλής του κινήματος του Ησυχασμού ήταν ο Γρηγόριος Παλαμάς (1296-1359/60).

Ο Φώτιος χαρακτηρίζει το ρήτορα Αισχίνη

Ο λόγος του είναι αυθόρμητος και πηγαίος και επιτρέπει να θαυμάζουμε όχι τόσο την τέχνη, όσο το χαρακτήρα του. Διότι η δεινότητα του διαπιστώνεται με τους λόγους, περισσότερο όμως είναι απόδειξη του χαρακτήρα του. Και όσον αφορά τις λέξεις που χρησιμοποιεί, είναι ανεπιτήδευτος και εύστοχος, όσο για τη σύνθεση των λόγων του δεν είναι ούτε πολύ χαλαρός όπως ο Ισοκράτης, ούτε πολύ συνοπτικός και συνθετικός όπως ο Λυσίας. Όμως δεν υστερεί καθόλου από τον Δημοσθένη στην πνοή και στην ένταση. Χρησιμοποιεί περιεχόμενο και γλώσσα όχι για να επιδείξει τέχνη, αλλά επειδή το επιβάλλει η αναγκαιότητα των πραγμάτων. Γι' αυτό και η γλώσσα του φαίνεται κατά κάποιον τρόπο αθώα, ώστε να ταιριάζει και στους δημόσιους και ιδιωτικούς λόγους (...).

Φώτιος, Μυριόβιλος, Migne. Patrologia Graeca, 103, στήλη 117.

Ο Πατριάρχης Φώτιος ένθρονος σε δημόσια συζήτηση. (Μικρογραφία από χειρόγραφο, Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη).

Η Επιστήμη και η Τεχνολογία. Οι Βυζαντινοί ενδιαφέρθηκαν για τις φυσικές επιστήμες, τα Μαθηματικά, την Αστρονομία και την Ιατρική, όπως αποδεικνύει το έργο σημαντικών ανθρώπων του πνεύματος. Στην εποχή του Ηρακλείου ο **Στέφανος ο Αλεξανδρινός** δίδαξε στο πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης φιλοσοφία, μαθηματικά και μουσική, αλλά με τα μαθηματικά αναμειγνύει και πολλά στοιχεία αστρολογίας, πράγμα συνηθισμένο κατά το Μεσαίωνα. Ο **Αλέξανδρος ο Τραλλιανός** (525-605) ασχολήθηκε με την ιατρική και θεωρείται ο σημαντικότερος γιατρός στην ιστορία του Βυζαντίου. Ο σημαντικότερος επιστήμονας του 9ου αιώνα είναι ο **Λέων ο Φιλόσοφος ή Μαθηματικός**. Ασχολήθηκε με τα αρχαία μαθηματικά και τις φυσικές επιστήμες και συνέγραψε έργα, όπου συνδυάζει επιστημονικές, αστρολογικές και μαντικές απόψεις. Σημαντικοί φιλόσοφοι και λόγιοι του Βυζαντίου υπήρξαν επίσης και ονομαστοί επιστήμονες, μαθηματικοί, αστρονόμοι, γιατροί κ.ά, όπως ο **Μιχαήλ Ψελλός**, ο **Γεώργιος Ακροπολίτης**, ο **Γεώργιος Παχυμέρης**, ο **Θεόδωρος Μετοχίτης** κ.ά.

Οι Βυζαντινοί επιδίδονταν στην κατασκευή αστρολάβων, ηλιακών ρολογιών και βαλλιστρών. Η σημαντικότερη όμως τεχνολογική επινόηση για στρατιωτικούς σκοπούς ήταν το υγρόν πυρ, ένα μίγμα από εύφλεκτα υλικά που δεν έσβηνε όταν ερχόταν σε επαφή με το νερό και εκτοξευόταν στα εχθρικά πλοία με ειδικούς σωλήνες. Στον **Λέοντα το Φιλόσοφο ή Μαθηματικό** απόδίδεται η επινόηση ενός είδους οπτικού τηλεγράφου, ενός συστήματος με το οποίο προειδοποιούνταν οι Βυζαντινοί για τις αραβικές επιδρομές στα σύνορα της αυτοκρατορίας.

β. Η βυζαντινή τέχνη

Μια από τις αρνητικές συνέπειες της εικονομαχικής κρίσης του 8ου και 9ου αιώνα ήταν οι εκτεταμένες καταστροφές έργων τέχνης και η ανάσχεση της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Ωστόσο, στους επόμενους αιώνες της Μακεδονικής δυναστείας, παρατηρείται σημαντική ανάπτυξη της τέχνης, γεγονός που οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, σε αξιόλογους αυτοκράτορες, από τους οποίους ορισμένοι υπήρξαν προστάτες των τεχνών ή ακόμα και καλλιτέχνες. Κατά τον 11ο και 12^ο αιώνα η οικονομική καχεξία του κράτους επηρεάζει άμεσα την καλλιτεχνική δημιουργία, ενώ, αντίθετα, κατά το 14ο και 15ο αιώνα η τέχνη εμφανίζει ορισμένα χαρακτηριστικά που θα δικαιολογούσαν τον όρο αναγέννηση. Πρόκειται για την **Παλαιολόγεια Αναγέννηση**, που παρουσιάζεται παράλληλα ή ανεξάρτητα από τη δυτική αναγέννηση.

Η Αρχιτεκτονική

Το βασικό αρχιτεκτονικό σχέδιο των βυζαντινών ναών στηρίζεται στο ορθογώνιο παραλληλόγραμμο σχήμα που είχαν οι βασιλικές, δημόσια ρωμαϊκά κτίσματα. Με την προσθήκη του τρούλου τον 6ο αιώνα, στην Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης, δημιουργήθηκε ένας νέος ρυθμός, η τρουλαία βασιλική, ο οποίος εξελίχθηκε σταδιακά σε όλη τη διάρκεια της βυζαντινής ιστορίας. Ωστόσο, ορισμένα χαρακτηριστικά του ρυθμού αυτού παρέμειναν σταθερά, όπως π.χ, η κόγχη στην ανατολική πλευρά και ο νάρθηκας στη δυτική. Μετά την εικονομαχία, στη διάρκεια της Μακεδονικής δυναστείας, επικράτησε ο ρυθμός του εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο, στον οποίο το βασικό αρχιτεκτονικό σχέδιο αποτελείται από ένα σταυρό, εγγεγραμμένο σε τετράγωνο. Παραλλαγή του ρυθμού αυτού είναι ο αγιορείτικος τύπος, στον οποίο καταλήγουν σε

κόγχες οι τρεις από τις τέσσερις κεραίες του σταυρού: η ανατολική, η βόρεια και η νότια. Σε ορισμένες περιπτώσεις κατασκευάζονται τρούλοι και πάνω από κάθε κεραία του σταυρού, δημιουργώντας έτσι τον πεντάτρουλο ρυθμό. Ο οκταγωνικός τύπος, στον οποίο ο τρούλος στηρίζεται σε οκτάγωνο, εφαρμόστηκε σε μερικούς από τους λαμπρότερους βυζαντινούς ναούς (Μονή Δαφνιού, Μονή Χίου, Όσιος Λουκάς, Άγιοι Θεόδωροι Μυστρά κ.λπ.). Σημαντικά έργα βυζαντινής αρχιτεκτονικής κτίστηκαν αργότερα στην ευρύτερη περιοχή της βυζαντινής ακτινοβολίας στη Δύση, όπως π.χ. ο Άγιος Μάρκος της Βενετίας.

Το μέγεθος των βυζαντινών ναών και ο πλούτος στον εικονογραφικό διάκοσμο μεταβάλλονται ανάλογα με την οικονομική και πολιτική κατάσταση της αυτοκρατορίας. Σε περιόδους ακμής οι ναοί που χτίζονται έχουν συνήθως μεγάλες διαστάσεις και πλούσιο διάκοσμο, ενώ συμβαίνει το αντίθετο σε περιόδους παρακμής. Οι εξωτερικές επιφάνειες των ναών προδίδουν, κατά κανόνα, προχειρότητα ως προς τα χρησιμοποιούμενα υλικά, ενώ αντίθετα, οι εσωτερικοί χώροι κοσμούνται με ψηφιδωτά, τοιχογραφίες, φορητές εικόνες και έργα ξυλογλυπτικής. Μόνο από την περίοδο της Μακεδονικής δυναστείας και εξής παρατηρείται η τάση να κοσμούνται και οι εξωτερικές επιφάνειες των ναών με κεραμοπλαστική και άλλα διακοσμητικά στοιχεία.

Η μονή των Μαγγάνων (κτίστηκε από τον Κωνσταντίνο Θ')

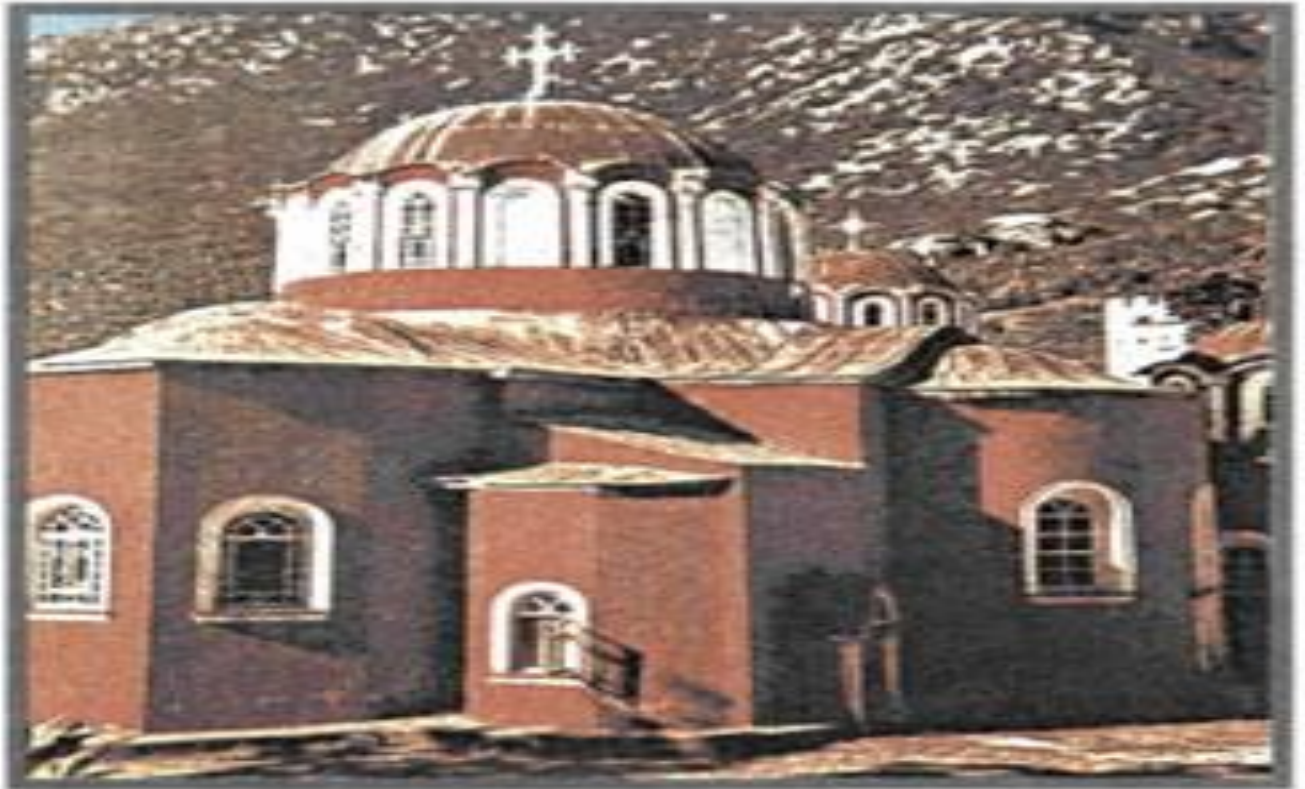
Ο ναός, σαν ουρανός, στολίστηκε παντού με χρυσά άστρα ή ακριβέστερα, ο ουράνιος θόλος κατά διαστήματα διακοσμήθηκε με χρυσό, ενώ όλος ο ναός καλύφθηκε με χρυσό, σαν να πήγαζε από ένα κέντρο και το χρυσό ρεύμα κατάκλυζε την επιφάνεια. Και όλοι θαύμαζαν όλα

τα μέρη, το μέγεθος του ναού, το κάλλος της συμμετρίας, την αναλογία των μερών, τη συνύπαρξη κάθε είδους ομορφιάς, τα τρεχούμενα νερά, τον περίβολο, τα άνθη, τα δροσερά βότανα που ποτίζονταν ακατάπαυστα, τις σκιές των δέντρων, το χάρμα του λουτρού.

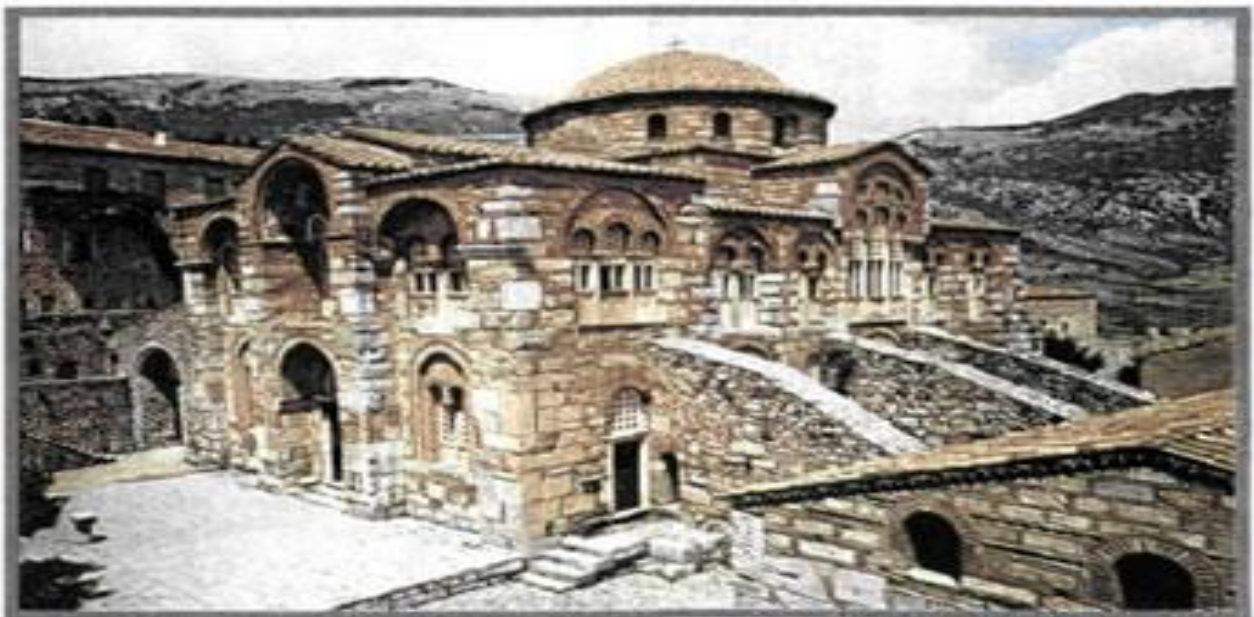
Μιχ. Ψελλός. Χρονογραφία, VI, 185-18

Η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης, αρχές 8ου αι.

Το Καθολικό της μονής Μεγίστης Λαύρας, Άγιον Όρος,
10ος αι. Αθωνίτικος τύπος του "σταυροειδούς
εγγεγραμμένου "

Ο Όσιος Λουκάς, Βοιωτία, 11ος αι.

Η Παναγία των Χαλκέων, Θεσσαλονίκη. Εγκαινιάστηκε το 1028.

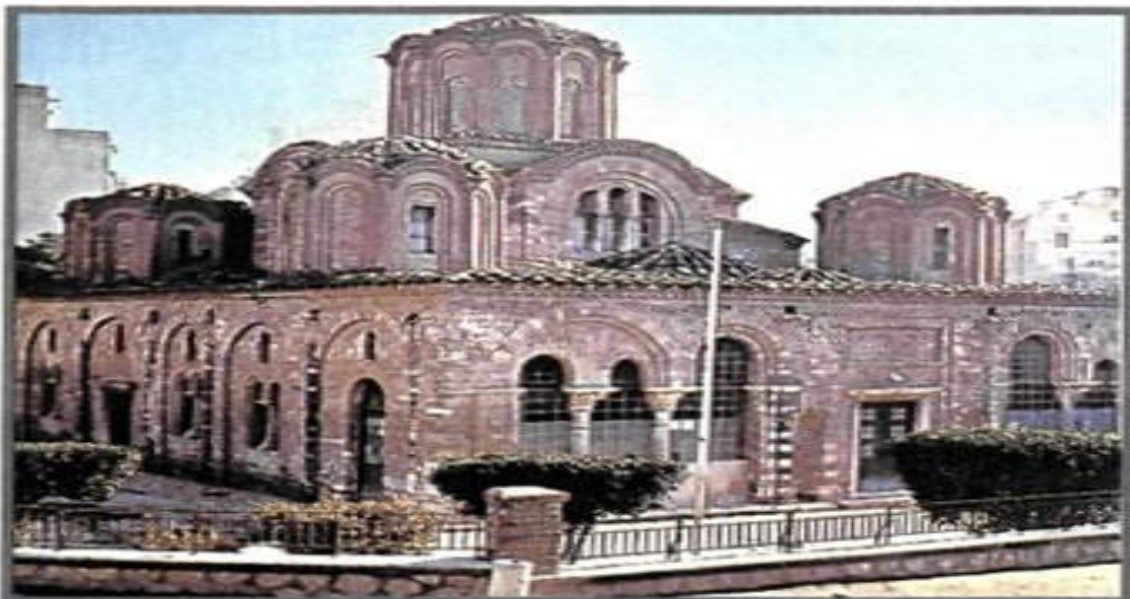

Η "Νέα Εκκλησία", που έκτισε ο Βασίλειος Α', όπως απεικονίζεται σε μικρογραφία του 12ου αιώνα, Παρίσι,

Εθνική Βιβλιοθήκη

Ο Άγιος Μάρκος της Βενετίας. Ο ναός σχεδιάστηκε σύμφωνα με το ναό των Αγίων Αποστόλων στην Κωνσταντινούπολη και το εσωτερικό τον διακοσμήθηκε από βυζαντινούς καλλιτέχνες.

Θεσσαλονίκη, οι Άγιοι Απόστολοι, 1312-1315.
Αντιπροσωπευτικό δείγμα παλαιολόγιας
εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής.

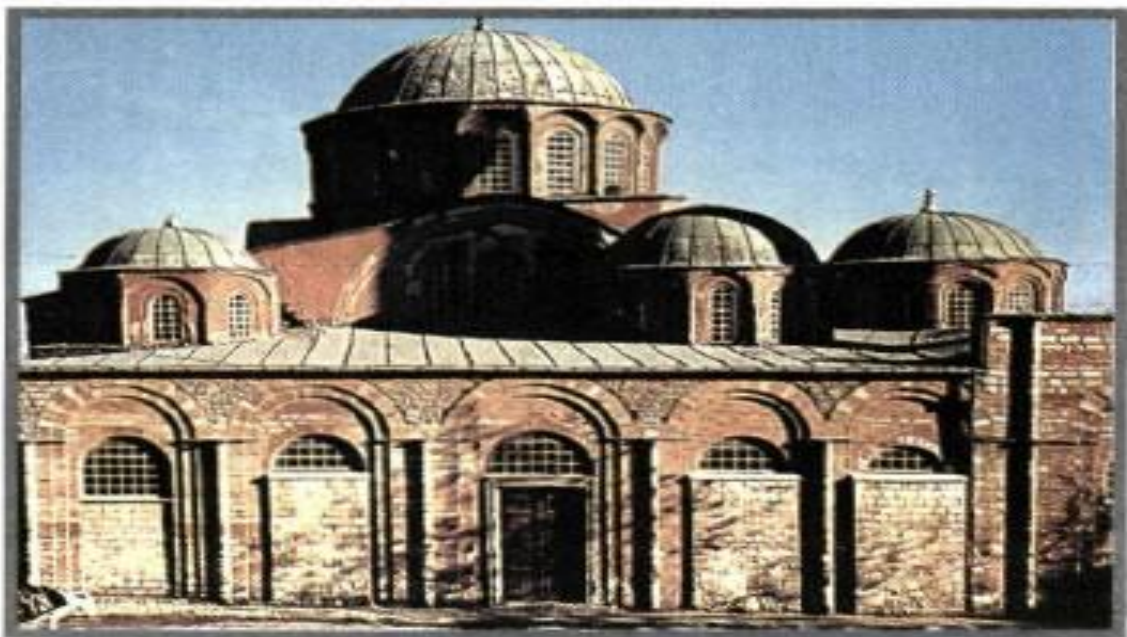
Η Ζωγραφική

Οι ανεικονικές αντιλήψεις* για τη ζωγραφική, που επικράτησαν κατά την περίοδο της εικονομαχίας, προκάλεσαν οπισθοδρόμηση της θρησκευτικής ζωγραφικής, η οποία, την περίοδο αυτή, περιορίζεται στην απεικόνιση συμβόλων και φυσιοκρατικών παραστάσεων. Το κλίμα αυτό μεταβάλλεται στην περίοδο της Μακεδονικής δυναστείας, κατά την οποία διαμορφώνεται το πρόγραμμα της εικονογράφησης στο εσωτερικό των ναών: Στην κορυφή του τρούλου εικονογραφείται ο Παντοκράτορας, περιστοιχιζόμενος από αγγέλους και προφήτες, στην ασίδα του Ιερού η Θεοτόκος, ανάμεσα στους αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ στα λοφία του τρούλου οι τέσσερις Ευαγγελιστές και στους τοίχους οι δεσποτικές γιορτές, οι Άγιοι και οι Μάρτυρες. Τα λαμπρότερα έργα της μνημειακής ζωγραφικής* ανήκουν στην ψηφιδογραφία (Δαφνί, Νέα Μονή Χίου, Όσιος Λουκάς κ.α.), η οποία αναπτύσσεται σε περιόδους οικονομικής άνθησης.

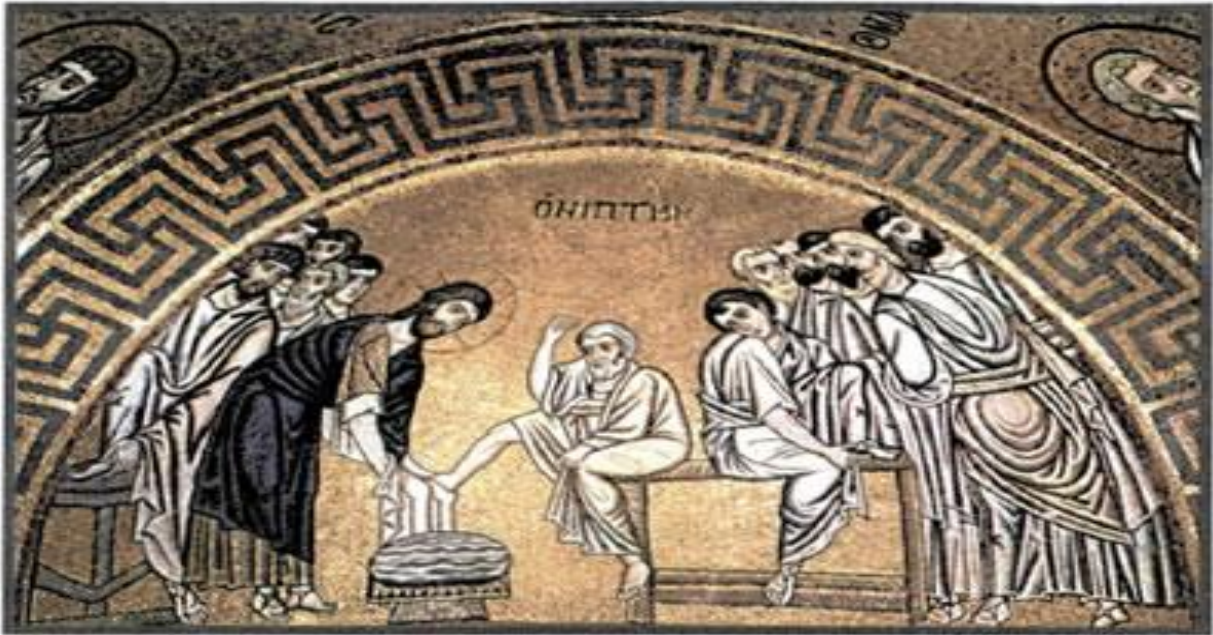
Στην Παλαιολόγεια περίοδο, οπότε η οικονομική κρίση δεν επιτρέπει την κατασκευή πολυδάπανων ψηφιδωτών, το βάρος δίνεται στις τοιχογραφίες και τις φορητές εικόνες. Δραματικές σκηνές γεμάτες πάθος απεικονίζονται με ιδιαίτερη δύναμη, που αποδεικνύει την ύπαρξη μεγάλων καλλιτεχνών. Πράγματι, την εποχή αυτή έζησαν ο **Μανουήλ Πανσέληνος**, ο μεγάλος ζωγράφος των τοιχογραφιών του Πρωτάτου στο Άγιο Όρος και ο **Θεοφάνης ο Έλληνας**, γνωστός κυρίως για την καλλιτεχνική δραστηριότητά του στη Ρωσία.

Στη βυζαντινή ζωγραφική η ελευθερία του καλλιτέχνη περιορίζεται στο ελάχιστο, εφόσον οι μορφές επιβάλλεται να εικονογραφούνται σύμφωνα με συγκεκριμένους κανόνες. Η απουσία του βάθους, η αδιαφορία

για τις φυσικές αναλογίες και την απόδοση της τρίτης διάστασης, η μετωπική απεικόνιση των μορφών, η αυστηρότητα και επισημότητα είναι μερικά από τα βασικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής αγιογραφίας. Με τον τρόπο αυτό η βυζαντινή τέχνη προσπαθεί να εκφράσει τη ματαιότητα του φυσικού κόσμου και να προβάλλει την αιωνιότητα, σύμφωνα με τις βασικές αντιλήψεις του Χριστιανισμού για την επίγεια και μετά θάνατον ζωή.

Η αρχική εκκλησία της Μονής της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη (1081-1118), πρότυπο αρχιτεκτονικής για πολλούς βυζαντινούς ναούς.

Η σκηνή του Νιπήρα. Ψηφιδωτό του 11ου αι. από τη Μονή τον Οσίου Λουκά.

Η Ανάληψη τον Χριστού. Μικρογραφία από το περίφημο Ευαγγέλιο του Ραμπούλα, Συρία, 586 μΧ.

Η Κοίμηση της Θεοτόκου. Τοιχογραφία, μέσα 15ου αι.,
Περίβλεπος Μυστρά.

Ο Ιησούς Χριστός ανάμεσα στον αυτοκράτορα
Κωνσταντίνο Θ' Μονομάχο (1042-1055) και τη σύζυγο
τον Ζωή. Ψηφιδωτό από την Αγία Σοφία,
Κωνσταντινούπολη, μέσα 11ου αι.

Ο Ρογήρος Β' στέφεται αυτοκράτορας, Ψηφιδωτό, 12ος αι. Μαρτοράνα, Σικελία.

Άγιος Δημήτριος, φορητή εικόνα, γύρω στα 1300, αυγοτέμπερα σε ξύλο, εργαστήριο Πανσελήνου, Μονή Βατοπεδίου, Άγιον Όρος.

Ανάγνωση της εικόνας:

Στην εικόνα αυτή ο άγιος εικονίζεται σε προτομή, στον

τύπο του στρατιωτικού αγίου. Το σώμα του, που αποδίδεται με ανατροφή, είναι πλατύ με ριχτούς ώμους και δίνει την εντύπωση ότι συμπιέζεται για να χωρέσει στα στενά όρια της εικόνας. Στο πρόσωπο τον αγίου με τους ζεστούς χρωματικούς τόνους που διαβαθμίζονται μαλακά, με το γαλήνιο, ελαφρά μελαγχολικό βλέμμα, που απευθύνεται στον προσκυνητή, αποδίδεται με εκφραστική ζωντάνια το πορτραίτο νέου σε ηλικία πολεμιστή, μάρτυρα της εκκλησίας, στην απεικόνιση του οποίου ο καλλιτέχνης χρησιμοποίησε ασφαλώς δάνεια από αρχαίες πηγές, που ανάγονται στην παλαιοχριστιανική περίοδο...'
Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας, Φορητές εικόνες, στον κατάλογο 'Θησαυροί τον Αγίου Όρους', 1997, σελ. 72-73.

Η "εις Άδου κάθοδος", τοιχογραφία , Μονή της Χώρας,
L.Brehier, La civilisation byzantine, σελ. 442-443.

Κωνσταντινούπολη.

Αριστουργηματική σύνθεση ανώνυμου ζωγράφου.

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1204) και η Παλαιολόγεια Αναγέννηση

Η λεηλασία της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204 και η εγκαθίδρυση της φραγκικής κυριαρχίας στο μεγαλύτερο τμήμα της αυτοκρατορίας απο-

διοργάνωσαν τα εργαστήρια τέχνης. Εντούτοις, μακριά από το να εξαφανιστεί, η βυζαντινή τέχνη αναστήθηκε κάτω από μια καινούρια μορφή και, μακριά από το να εξαντληθεί, εκδήλωσε τη ζωτικότητά της με νέες δημιουργίες. Η πολυτελής τέχνη της προηγούμενης περιόδου ήταν η έκφραση της βυζαντινής κοινωνίας και ικανοποιούσε το γούστο της για το πομπώδες, την αυστηρή ιεραρχία, τον αφηρημένο συμβολισμό. Αντίθετα, η τέχνη των Παλαιολόγων χρησιμοποιεί τεχνικές λιγότερο δαπανηρές και φαίνεται ότι βρήκε στα αρχαία πρότυπα το μυστικό της ζωής και της κίνησης, των γραφικών στοιχείων, της παθητικής συγκίνησης.

L.Brehier, *La civilisation byzantine*, σελ. 442-443.

Μικρογραφία - Μικροτεχνία* - Μικρογλυπτική

Πολλά από τα βυζαντινά χειρόγραφα εικονογραφούνται με μικρογραφίες, κυρίως αυτά που προέρχονται από τα αυτοκρατορικά εργαστήρια. Το ύφος και οι προθέσεις της μνημειακής ζωγραφικής για προβολή της πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας διαπιστώνονται και σε αρκετές κατηγορίες μικρογραφιών, ειδικότερα στα αριστοκρατικά ψαλτήρια του 10ου αιώνα. Τα έργα μικροτεχνίας και μικρογλυπτικής, από πολύτιμα μέταλλα, σμάλτο, ξύλο και ελεφαντόδοντο, προκαλούν εντύπωση για την ποικιλία των συνθέσεων και την εξαιρετικά λεπτή επεξεργασία των υλικών. Η μεγάλη ακμή της μικρογλυπτικής συμπίπτει με την επικράτηση του κλασικισμού, ιδιαίτερα στην εποχή του Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου.

Οι Απόστολοι Ιωάννης ο Θεολόγος και Παύλος. Γλυπτική σε ελεφαντοστέινο πλακίδιο, 10ος αι., Βενετία, Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ερωτήσεις

1. Ποιες επιπτώσεις είχε η εικονομαχία στην τέχνη;
2. Να αναφερθείτε στη συμβολή των Μιχαήλ Ψελλού και πατριάρχη Φωτίου στην ανάπτυξη των γραμμάτων.
3. Ποιοί είναι οι κυριότεροι αρχιτεκτονικοί ρυθμοί των βυζαντινών ναών και ποιο το εικονογραφικό πρόγραμμα της βυζαντινής εκκλησιαστικής ζωγραφικής;
4. Τι γνωρίζετε για τον Θεόδωρο Πρόδρομο και για τα πτωχοπροδρομικά ποιήματα;
5. Ποιος είναι ο σκοπός της ιστορίας κατά την Άννα την Κομνηνή; Συμφωνείτε με την άποψή της (βλέπε σχετικό παράθεμα);
6. Ποιες ήταν οι συνέπειες για το βυζαντινό πολιτισμό από την Άλωση της Πόλης το 1204, σύμφωνα με το σχετικό παράθεμα;

2. Ο Μεσαιωνικός δυτικός πολιτισμός

α. Γράμματα, επιστήμες, τεχνολογία

Τα μοναστήρια ως πνευματικά κέντρα. Στη δυτική Ευρώπη, μέχρι τα μέσα του 9ου αιώνα, περίπου, οι μόνοι χώροι όπου μπορούσαν να καλλιεργηθούν τα γράμματα και οι τέχνες ήταν τα μοναστήρια και οι αυλές των βασιλιάδων. Συνήθως οι μονές διέθεταν βιβλιοθήκη, όπου οι μοναχοί γραφείς αντέγραφαν τη Βίβλο, πατερικά κείμενα, χρονικά, βιογραφίες Αγίων, επιστημονικά και ποιητικά έργα της λατινικής γραμματείας και γερμανικά ηρωικά άσματα. Στα ιδιότυπα αυτά μοναστικά σχολεία μπορούσε κανείς να λάβει λόγια ή θρησκευτική παιδεία. Γι αυτό, δεν φαίνεται να είναι τυχαίο ότι πολλοί από τους μοναχούς προέρχονταν από τις οικογένειες των ευγενών. Η αρχή των πνευματικών δραστηριοτήτων στα μοναστήρια της δυτικής Ευρώπης τοποθετείται περίπου στο 650.

Κληρικοί είναι και οι κυριότεροι εκπρόσωποι της πνευματικής ζωής, όπως ο Γρηγόριος, επίσκοπος της γαλατικής πόλης Τουρ (6ος αι.), ο οποίος θεωρείται ο μεγαλύτερος ιστορικός της μεσαιωνικής Δύσης, μετά την πτώση της Ρώμης, και ο Ισίδωρος, επίσκοπος της Σεβίλλης (6ος-7ος αι.), ο οποίος θεωρείται πρόδρομος της Καρολίδειας Αναγέννησης.

Η Καρολίδεια Αναγέννηση. Στην εποχή του Καρλομάγνου η Ευρώπη γνωρίζει μια αξιοσημείωτη πνευματική ανθηση, με κέντρο την αυλή του. Στην πρωτεύουσά του, το Ακυίσγρανο (σημερινό Άαχεν), ο αυτοκράτορας ίδρυσε ένα είδος Ακαδημίας, όπου συγκεντρώνονταν συγγραφείς, ποιητές, καλλιτέχνες, θεολόγοι και φιλόσοφοι, αρχιτέκτονες και μουσικοί, προερχόμενοι από όλη την Ευρώπη, και συζητούσαν για θέματα εκκλησιαστικά, καλλιτεχνικά και επιστημονικά. Στο αυτοκρατορικό αυτό Διδακτήριο δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στην αντι-

γραφή βιβλίων και καθιερώθηκε ένα νέο είδος γραφής, περισσότερο ευανάγνωστης, η **καρολίδεια μικρογράμματη γραφή**. Εκεί ανακαλύφθηκαν τα κείμενα της λατινικής λογοτεχνίας και χρησιμοποιήθηκαν ως πρότυπα στην ποίηση, ενώ η ρωμαϊκή τέχνη επηρέασε αποφασιστικά τους καλλιτέχνες της αυλής του Καρόλου. Εκεί ακόμη διδάσκονταν αρχαίες γλώσσες, ρητορική, γεωμετρία, γεωγραφία, μουσική κ.ά, ενώ ο αυτοκράτορας διέταξε την ίδρυση σχολείων στην επικράτειά του. Η μικρής διάρκειας αυτή πνευματική κίνηση, η οποία σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην ευρεία αντίληψη και διορατικότητα του Καρλομάγνου, δικαιολογημένα ονομάστηκε **Καρολίδεια Αναγέννηση**.

Μουσικοί στη μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη. Μικρογραφία από την εικονογραφημένη εγκυκλοπαίδεια του 9ου αι. *De rerum natura* (Για τη φύση των πραγμάτων), που συνέγραψε ο αρχιεπίσκοπος Ραβάνος Μαύρος (Rhabanus Maurus, 784-856) και αποτελεί σημαντική πηγή για τη Μεσαιωνική Ιστορία της Ευρώπης.

Σελίδα από καρολίδειο χειρόγραφο τον 9ου αι., όπου απεικονίζονται θεατρικές μάσκες. Τέμπερα σε περγαμνή. Βιβλιοθήκη Βατικανού.

Η παιδεία του Καρλομάγνου

Κατά τη διάρκεια του γεύματος άκουγε λίγη μουσική και κάποιο ανάγνωσμα. Του διάβαζαν ιστορικές αφηγήσεις για τα μεγάλα γεγονότα της αρχαιότητας. Αγαπούσε πολύ τα έργα του αγίου Αυγουστίνου και ιδιαίτερα την πολιτεία του θεού. Η μητρική του γλώσσα δεν του αρκούσε, γι' αυτό αφοσιώθηκε στην εκμάθηση ξένων γλωσσών και έμαθε τόσο καλά τα λατινικά, ώστε εκφραζόταν καλύτερα με αυτά παρά με τη μητρική του γλώσσα. Δεν συνέβαινε το ίδιο με τα ελληνικά που περισσότερο τα καταλάβαινε παρά τα μιλούσε. Επιχείρησε, επίσης, να γράψει, αλλά μ' αυτό καταπιάστηκε πολύ αργά και τα αποτελέσματα ήταν πενιχρά. Εγινάρδος (770-840), Η ζωή του Καρλομάγνου.

Ντομένιχο ντι Μιχελίνο (1417-1491). Ο Δάντης και η Ουράνια Πόλη, τοιχογραφία στον καθεδρικό ναό της Φλωρεντίας. Απεικονίζεται ο ποιητής με φόντο τα οράματα από το Υπερπέραν που περιγράφονται στη Θεία Κωμωδία.

Η Λογοτεχνία. Κατά τους πρώτους αιώνες του Μεσαίωνα όλα τα συγγράμματα στη δυτική Ευρώπη γράφονται στα Λατινικά. Την περίοδο αυτή δεν υπάρχουν σημαντικοί επώνυμοι ποιητές. Το πιο αξιόλογο αγγλοσαξονικό ποιητικό έργο του 7ου αιώνα είναι το έπος Μπέογουλφ, που δίνει σημαντικές πληροφορίες για τον πολιτισμό της εποχής του. Στη γαλλική γλώσσα μόλις στα μέσα του 9ου αιώνα άρχισαν να γράφονται τα πρώτα κείμενα, που ήταν *Βίοι Αγίων*. Κατά το 12ο αιώνα γράφονται ορισμένα αξιόλογα έργα στις εθνικές γλώσσες, όπως το *Άσμα του Ρολάνδου*, στη γαλλική δημώδη γλώσσα, και το έπος των *Νιμπελούγκεν* στη γερμανική γλώσσα.

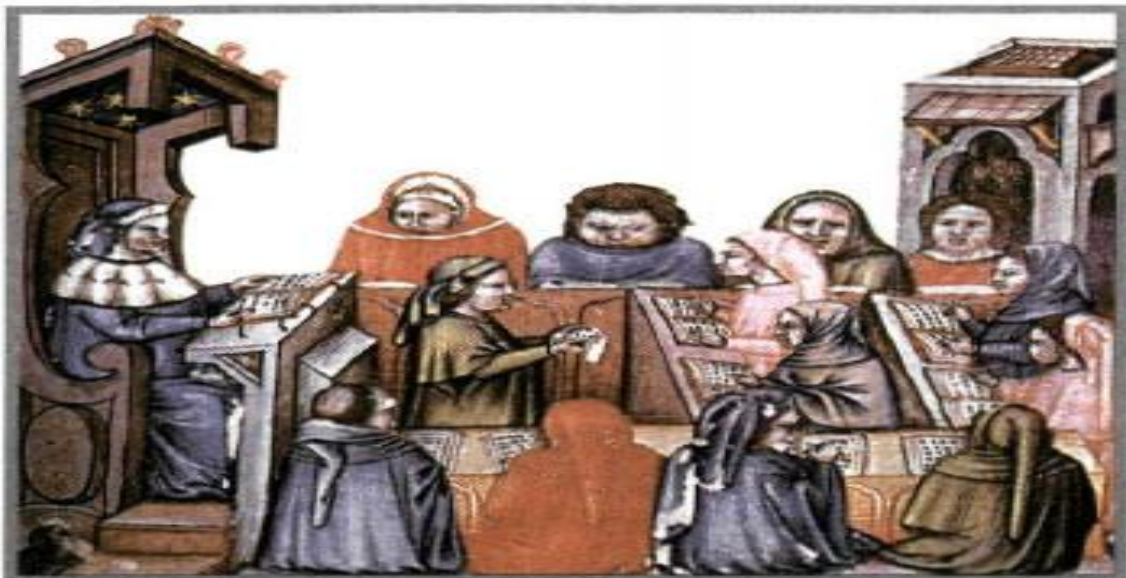
Κατά το 13ο και 14ο αιώνα στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες διαβάζονται κυρίως τα ιπποτικά έμμετρα μυθιστορήματα, που ως κεντρικό θέμα έχουν τον έρωτα. Το προβάδισμα όμως στη λογοτεχνική παραγω-

γή έχει η Ιταλία, όπου η λογοτεχνία γνωρίζει πραγματική αναγέννηση. Στο μεγαλύτερο πνευματικό κέντρο, τη Φλωρεντία, ζουν και δημιουργούν τρεις μεγάλοι ιταλοί ποιητές: ο Δάντης (1263-1321), ο Πετράρχης (1304-1374) και ο Βοκκάκιος (1313-1375). Η *Θεία Κωμωδία* του Δάντη θεωρείται ένα από τα μεγαλύτερα έργα της παγκόσμιας ποίησης. Ο Πετράρχης έγινε γνωστός για τα λατινικά και ιταλικά *Λυρικά* του ποιήματα και ο Βοκκάκιος για το *Δεκαήμερο*, συλλογή διηγημάτων, όπου καυτηριάζεται η υποκρισία των ηθών της εποχής και τονίζεται η χαρά της ζωής και του έρωτα.

Η Επιστήμη και η Τεχνολογία. Μεγάλη σημασία για την πορεία των επιστημών στη δυτική Ευρώπη έχει η ίδρυση των πανεπιστημίων, λίγο πριν από το τέλος του 12ου αιώνα. Τα πρώτα πανεπιστήμια ιδρύθηκαν στην Μπολόνια, την Οξφόρδη και το Παρίσι με την υποστήριξη αλλά και τον έλεγχο της Εκκλησίας. Οι αντιπαράθεσεις για επιστημονικά θέματα και θεολογικά ζητήματα, στο πλαίσιο των πανεπιστημίων, προκάλεσαν την ανάγκη να ερευνηθεί ο φυσικός κόσμος, γεγονός που αποτέλεσε σταθμό στην πνευματική πορεία της Ευρώπης και συντέλεσε στην αναγέννηση των γραμμάτων και των τεχνών.

Κατά το 13ο αιώνα επικρατεί η μορφή του ιταλού θεολόγου **Θωμά Ακινάτη**, ο οποίος στα έργα του επιχειρεί να συμβιβάσει την παλαιά γνώση με το δόγμα, προσαρμόζοντας τον Αριστοτέλη στις ανάγκες της χριστιανικής πίστης. Όμως, το πιο ρηξικέλευθο πνεύμα της εποχής αυτής και προάγγελος της νέας εποχής στην επιστήμη υπήρξε ο άγγλος φιλόσοφος και μελετητής του Αριστοτέλη **Ρογήρος Βάκων** (1214-1274), που κατόρθωσε να απελευθερωθεί από τη σχολαστική φιλοσοφία και να προαναγγείλει την πειραματική μέθοδο στην επιστήμη.

Οι τεχνολογικές πρόοδοι ήταν ελάχιστες στη διάρκεια του Μεσαίωνα και οι περισσότερες από αυτές έγιναν κατά τους τελευταίους αιώνες. Αρκετές από αυτές με τη γεωργική παραγωγή και αποτελούν βελτίωση γνωστών μεθόδων εκμετάλλευσης της δύναμης του αέρα ή του νερού, όπως για παράδειγμα οι νερόμυλοι. Η τεχνική της **υαλογραφίας** (βιτρώ) αναπτύσσεται από το 12ο αιώνα, υπηρετώντας εκκλησιαστικές κυρίως ανάγκες, όπως και η τεχνική της υαλογραφίας (βιτρώ) αναπτύσσεται από τον 12^ο αιώνα, υπηρετώντας εκκλησιαστικές κυρίως ανάγκες, όπως και η τεχνική της **ελαιογραφίας**. Η πιο σημαντική τεχνολογική πρόοδος είναι ίσως η εφεύρεση του πυροβόλου όπλου κατά τον 14^ο αιώνα.

Διδασκαλία σε Πανεπιστήμιο (14ο αι.). Δημοτική Βιβλιοθήκη του Καμπρέ.

Η ζωή της Παρθένου, βιτρό, παράθυρο τον καθεδρικού ναού της Σαρτρ (1194-1260).

Η χρήση των πυροβόλων όπλων από το 14ο αι. άλλαξε σημαντικά την πολεμική τακτική. Στην εικόνα, το πυροβολικό σε δράση κατά την πολιορκία της Ορλεάνης. Μικρογραφία από χειρόγραφο του 15ου αι. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Η σχέση Επιστήμης και Θρησκείας

Όπως ο αστρολόγος και ο φυσικός φτάνουν στο ίδιο συμπέρασμα ότι η Γη είναι στρογγυλή, ο αστρολόγος βασισμένος στα μαθηματικά, δηλ. κάνοντας αφαίρεση της ύλης, ο φυσικός πάλι με υπολογισμούς στηριγμένους στην ύλη, έτσι και τίποτα δεν εμποδίζει τα ίδια γεγονότα (που πραγματεύονται τα φιλοσοφικά συστήματα, σύμφωνα με τα οποία γίνονται γνωστά με το φως του φυσικού λόγου) να τα διερευνά και μια άλλη επιστήμη και να τα κάνει γνωστά χάρη στο φως της θείας Αποκαλύψεως.

Θωμάς Ακινάτης, στο: Ζ.Ν. Τσιρπανλής, Η Δυτική Ευρώπη στους Μεσους Χρόνους, σελ. 199.

β. Η Τέχνη

Στη δυτική Ευρώπη, η εποχή μέχρι τον Καρλομάγνο είναι περίοδος αβεβαιότητας και αναζητήσεων, όσον αφορά την τέχνη, γι' αυτό είναι δύσκολο να διακρίνουμε μεγάλα έργα και να τα εντάξουμε σε κάποιο καλλιτεχνικό ύφος. Ωστόσο, όπως όλοι οι λαοί, το ίδιο και τα γερμανικά φύλα είχαν δική τους τέχνη, πριν αρχίσουν τη μεγάλη μετανάστευσή τους. Τα στοιχεία της καλλιτεχνικής τους παράδοσης δεν τα περιφρόνησαν, αλλά τα διασταύρωσαν με την ελληνορωμαϊκή και βυζαντινή τέχνη, ενώ αργότερα δέχτηκαν την ευεργετική επίδραση και της αραβικής. Η περίοδος των μεγάλων αναζητήσεων, της αβεβαιότητας και της ρευστότητας στη δυτική Ευρώπη κλείνει στα μέσα του 11ου αιώνα με την εμφάνιση της ρομανικής αρχιτεκτονικής, η οποία είναι η πρώτη σαφώς δυτικοευρωπαϊκή τέχνη. Από τα μέσα του 11ου αιώνα η δυτικοευρωπαϊκή τέχνη αποκτά τη δική της ταυτότητα. Παράγοντες που συνέβαλαν στην εξέ-

λιξη της θρησκευτικής τέχνης είναι η ανερχόμενη παπική δύναμη και ο θρησκευτικός ενθουσιασμός των πιστών.

Η σκηνή του Νιπτήρα. Μικρογραφία από το Ευαγγέλιο του 'Οθωνος Γ', περίπου 1000, Μόναχο, Βαυαρική Κρατική Βιβλιοθήκη.

Η Αρχιτεκτονική

Η ιουστινιάνεια αρχιτεκτονική, κυρίως ο ναός της Αγίας Σοφίας, επηρέασε σημαντικά την προκαρολίδεια αρχιτεκτονική. Ο Καρλομάγνος έκτισε το σημαντικότερο ίσως ναό της εποχής του, το παρεκκλήσιο των ανακτόρων του στο Άαχεν, κατά το αρχιτεκτονικό σχέδιο του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα και του ναού των Αγίων Σέργιου και Βάκχου στην Κωνσταντινούπολη. Οι βυζαντινές επιδράσεις συνεχίζονται και κατά τους επόμενους αιώνες, μέχρι την εμφάνιση του ρομανικού και του γοτθικού ρυθμού.

Ο ρομανικός ρυθμός έχει ως αφετηρία τη ρωμαϊκή βασιλική και κύρια χαρακτηριστικά του είναι η συμπαγής και στέρεη δομή, οι αψίδες, τα ημικυκλικά τόξα και οι λίθινοι θόλοι, οι πύργοι των κωδωνοστασίων, η χρήση της γλυπτικής του ανθρώπινου σώματος, κυρίως στο εξωτερικό του ναού, και οι τοιχογραφίες στο εσωτερικό. Εντυπωσιακό παράδειγμα ρομανικού ρυθμού στην Ιταλία είναι η μητρόπολη της Πίζας με το περίφημο κεκλιμένο κωδωνοστάσιό της (12ος αι.).

Ο γοτθικός ρυθμός έχει ως κύρια χαρακτηριστικά το μεγάλο ύψος, τα τεθλασμένα και οξυκόρυφα τόξα, τη χρησιμοποίηση εξωτερικών τοξοτών αντηρίδων για τη στήριξη των τοίχων, τα μεγάλα παράθυρα που επιτρέπουν τον καλύτερο φωτισμό των ναών και διακοσμούνται με υαλογραφήματα, τα οποία παίρνουν τη θέση των τοιχογραφιών. Περίφημοι γοτθικοί ναοί είναι η Παναγία των Παρισίων (12ος αι.), οι καθεδρικοί ναοί της Σαρτρ (12ος -13ος αι.), της Ρενς, της Κολωνίας (13ος αι.) και πολλοί άλλοι, γιατί ο ρυθμός γνώρισε τεράστια εξάπλωση στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, βόρεια των Άλπεων, μέχρι το 19ο αιώνα.

Ο ενθουσιασμός των πιστών στην ανοικοδόμηση των γοτθικών ναών

Συντεχνίες έγιναν κατά μίμηση αυτής που συστάθηκε στο ναό της Σαρτρ. Εβλεπες χιλιάδες πιστούς, άνδρες και γυναίκες, να μπαίνουν στο ζυγό και να σέρνουν βαριά κάρα φορτωμένα με όλα τα αναγκαία για τους εργάτες, ξύλα ασβέστη, κρασί, σιτάρι, λάδι. Ανάμεσα σ' αυτούς τους εθελοντές υπάρχουν ισχυροί άρχοντες και ευγενικής καταγωγής γυναίκες. Μεταξύ τους βασιλεύει απόλυτη πειθαρχία και βαθιά σιγή. Τη νύχτα σχηματίζουν στρατόπεδο με τα κάρα τους, που τα φωτίζουν με κεριά και ψάλλουν εκκλησιαστικούς ύμνους. Μαζί τους

οδηγούν και τους αρρώστους με την ελπίδα να γιατρευτούν. Οι καρδιές τους είναι ενωμένες. Αν ανάμεσά τους υπάρχει κάποιος τόσο σκληρός που να μη συγχωρεί τους εχθρούς του, η προσφορά του απομακρύνεται από το κάρρο, γιατί θεωρείται ακάθαρτη, και ο ίδιος διώχνεται προσβλητικά από την κοινωνία του αγίου λαού.

Επιστολή του Αιμόν, ηγουμένου του Saint- Pierre- sur - Dives, που γράφτηκε το 1145, στο : E. Male, Notre- Dame de Chartes, σελ. 25-26.

Η γοτθική τέχνη: τέχνη της πόλης

Η τέχνη των γοτθικών καθεδρικών ναών είναι τέχνη της πόλης και της αστικής τάξης, σε αντιδιαστολή με τη μοναστηριακή κι αριστοκρατική ρομανική τέχνη είναι της πόλης και της αστικής τάξης με την έννοια ότι οι λαϊκοί έπαιρναν όλο και μεγαλύτερο μέρος στο χτίσιμο των μεγάλων καθεδρικών ναών, ενώ η καλλιτεχνική επίδραση του κλήρου μειωνόταν αντίστοιχα, κι επειδή η ανέγερση των εκκλησιών αυτών είναι αδιανόητη δίχως τον πλούτο των πόλεων, με κόστος πολύ μεγαλύτερο από τους πόρους κάθε μεμονωμένου ιεράρχη.

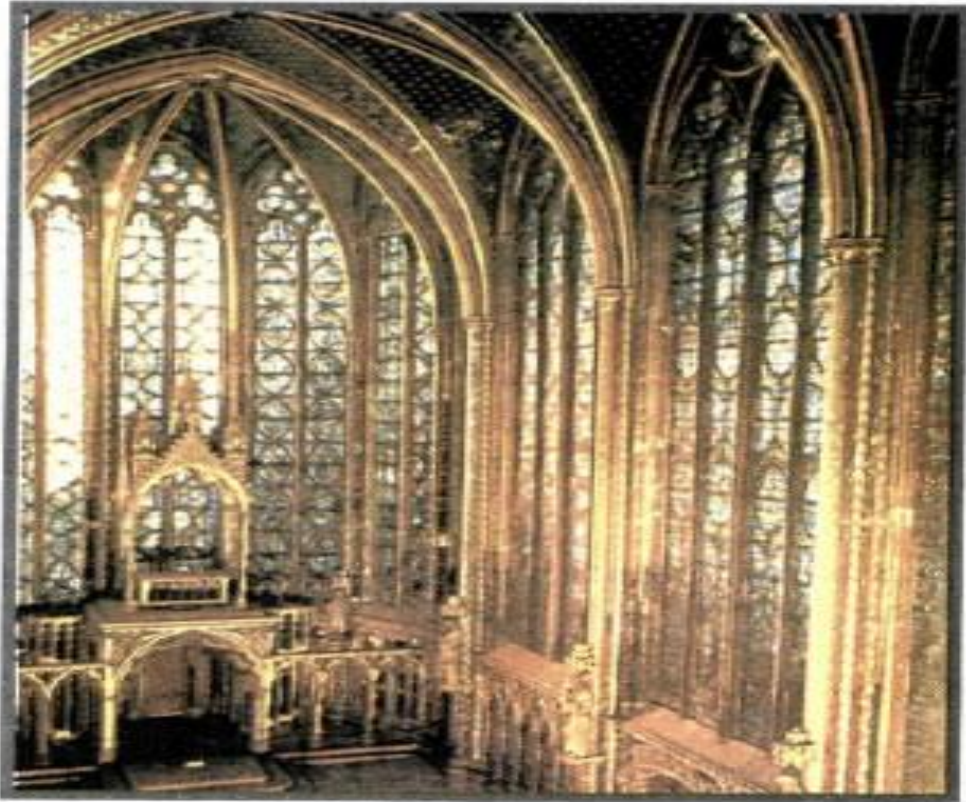
Ά. Χάουζερ, Κοινωνική ιστορία της τέχνης, τόμ. Α, 254-255.

Ο θρόνος τον Καρλομάγνου στο παρεκκλήσιο των ανακτόρων στο Άαχεν.

Η Παναγία των Παρισίων, 13ος αι.

Τα διακοσμημένα με αριστουργηματικά υαλώματα παράθυρα της Sainte-Chapelle στο Παρίσι (ολοκληρώθηκε το 1250).

Η Γλυπτική

Η βυζαντινή επιρροή είναι εμφανής σε πολλά έργα μικρογλυπτικής και μεταλλοτεχνίας της μεσαιωνικής τέχνης της δυτικής Ευρώπης. Η δυτική τέχνη φαίνεται ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος του Μεσαίωνα δέχθηκε την επιρροή της βυζαντινής και ως προς την έλλειψη ενδιαφέροντος για τη μνημειακή γλυπτική. Έτσι, γλυπτό διάκοσμο αποκτούν οι ναοί στη Δύση ουσιαστικά από την εποχή που αρχίζει να επικρατεί ο ρομανικός ρυθμός. Από το 13ο αιώνα η γοθτική γλυπτική δημιουργεί έργα επηρεασμένα κυρίως από την ελληνιστική τέχνη, αποδίδοντας με θεατρικό τρόπο τις σκηνές και εκφράζοντας αμεσότερα και εντονότερα τα ανθρώπινα συναισθήματα.

Ο Χριστός ως Κριτής, αριστούργημα της ρομανικής γλυπτικής. Autun (Γαλλία), καθεδρικός ναός Saint Lazare, 12ος αι.

Ελεφάντινο κάλυμμα βιβλίου, προερχόμενο από το εργαστήρι της Αυλής του Καρλομάγνου, αρχές 9ου αι Ναρμπόν (Γαλλία). Θησαυροφυλάκιο του καθεδρικού ναού.

Καθεδρικός ναός της Σαρτρ, δυτική πρόσοψη, κεντρική πύλη. Στα γλυπτά απεικονίζονται άγγελοι και γέροντες της Αποκάλυψης.

Η Ζωγραφική

Στο μεγαλύτερο μέρος του μεσαίωνα η ευρωπαϊκή ζωγραφική είναι επηρεασμένη από τη βυζαντινή, όπως φαίνεται από τις μικρογραφίες των εκκλησιαστικών χειρογράφων. Κατά το 13ο αιώνα, παρατηρείται στην ευρωπαϊκή ζωγραφική εκκοσμίκευση των θρησκευτικών θεμάτων, στα οποία αντανακλάται η φεουδαρχική κοινωνική δομή και η αναπτυσσόμενη αστική τάξη. Παρατηρείται ακόμη η προσπάθεια να αποδοθούν με πιο φυσικό τρόπο οι μορφές, γεγονός που δικαιολογεί το δανεισμό στοιχείων από την κλασική αρχαιότητα. Ετσι μειώνεται η ακαμψία των μορφών, ενώ δίνεται έμφαση στην απόδοση των συναισθημάτων. Η τάση αυτή εξαπλώνεται σε όλη την Ευρώπη κατά το 14ο αιώνα και είναι γνωστή ως διεθνής γοτθικός ρυθμός. Την περίοδο αυτή εμφανίζεται ο Τζιόττο (1266-1337), ένας από τους μεγαλύτερους ζωγράφους στην ιστορία της τέχνης, που απομακρύνεται τόσο από τη βυζαντινή παράδοση όσο

και από τη γοτθική ζωγραφική και σηματοδοτεί την αρχή της νεότερης ζωγραφικής. Τα έργα του χαρακτηρίζονται από πρωτοτυπία και αυθορμητισμό.

Η θέση του Τζιόττο στην Κοινωνία

Η φήμη του Τζιόττο απλώθηκε παντού. Οι Φλωρεντινοί ήταν περήφανοι γι' αυτόν. Ενδιαφέρονταν για τη ζωή του και ήταν πολλά τα ανέκδοτα που κυκλοφορούσαν για το πνεύμα του και την επιδεξιότητά του. Και αυτό ήταν κάτι καινούργιο. Τίποτα τέτοιο δεν είχε συμβεί ως τότε. Ακόμη και οι ίδιοι οι καλλιτέχνες δεν ενδιαφέρονταν και τόσο ν' αποκτήσουν φήμη. Πολύ συχνά δεν υπογράφαν και τα έργα τους. Και από αυτή επίσης την άποψη, ο φλωρεντινός Τζιόττο εγκαινιάζει ένα εντελώς νέο κεφάλαιο στην ιστορία της τέχνης. Από εκεί και πέρα η ιστορία της τέχνης, αρχικά στην Ιταλία και αργότερα σε άλλες χώρες, είναι η ιστορία των μεγάλων καλλιτεχνών.

Ε. Η. Γκόμπριτς, Ιστορία της Τέχνης, σελ. 153-154.

Τζιόττο, Ο Επιτάφιος Θρήνος, τοιχογραφία, Παρεκκλήσιο της Αρένας, Πάδουα. Ολοκληρώθηκε μάλλον το 1306.

Τζεντίλε ντα Φαμπιάνο (1370-1427), Η προσκύνηση των Μάγων, 1423, Φλωρεντία, Πινακοθήκη Ουφίτσι.
Χαρακτηριστικό έργο τον διεθνούς γοθικού ρυθμού, που κυριαρχούσε στην Ευρώπη ως το 1450 περίπου. Ο πίνακας αποδεικνύει τη μεγάλη αλλαγή στην απόδοση των θρησκευτικών θεμάτων. Το θέμα της Γέννησης περιορίζεται σε σπουδαιότητα και τονίζεται το κοσμικό στοιχείο με την απεικόνιση της κοινωνίας των αριστοκρατών και των αστών.

Ερωτήσεις

1. Γιατί οι 13ος και 14ος αιώνες αποτελούν σταθμό για την ιταλική λογοτεχνία;
2. Από τους μεγάλους στοχαστές της Δύσης Θωμά Ακινάτη και Ρογήρο Βάκωνα ποιος ήρθε σε ρήξη με το μεσαιωνικό πνεύμα και γιατί θεωρείται πρωτοπόρος στην επιστήμη;

3. Με βάση ποια στοιχεία εξηγείται ο χαρακτηρισμός της εποχής του Καρλομάγνου ως περιόδου πολιτιστικής αναγέννησης;
 4. Ποια σημαντική αλλαγή σημειώνεται στα μέσα του 11ου αι. στην εξέλιξη του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού;
 5. Υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στη βυζαντινή και τη γερμανική εικαστική περιγραφή της σκηνής του Νιπτήρα (Να παρατηρήσετε τις αντίστοιχες εικόνες).
 6. Να αναφέρετε τα κυριότερα χαρακτηριστικά του ρομανικού και του γοθτικού ρυθμού.
 7. Γιατί ο Τζιόττο θεωρείται πρωτοπόρος ζωγράφος; Συμβουλευτείτε και το σχετικό παράθεμα.
- Θέμα για συζήτηση:
Να σχολιάσετε τη συμμετοχή του λαού στην ανοικοδόμηση των γοθτικών ναών με βάση τα παραθέματα.

3. Η Βυζαντινή πολιτισμική παράδοση στους Βαλκανικούς λαούς και τη Ρωσία

Με τον εκχριστιανισμό τους οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι και οι Ρώσοι, κατά τον 9ο και 10ο αιώνα, γνώρισαν το βυζαντινό πολιτισμό και επηρεάστηκαν σημαντικά από αυτόν. Την περίοδο αυτή μεταφράστηκε στη σλαβική και τη βουλγαρική γλώσσα το μεγαλύτερο μέρος της βυζαντινής υμνογραφίας, καθώς και βυζαντινά νομικά κείμενα. Πάντως, όπως φαίνεται από τα ρωσικά ιστορικά κείμενα, τα Χρονικά, οι Ρώσοι εμφανίζονται να έχουν ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα και να είναι αποστασιοποιημένοι από τα βυζαντινά πρότυπα.

Στο χώρο της τέχνης, Βούλγαροι, Σέρβοι και Ρώσοι επέδειξαν σχετικά νωρίς καλλιτεχνική ευαισθησία και αξιόλογες κατασκευαστικές ικανότητες. Στα έργα της τέ-

χνης τους διασταυρώνονται η βυζαντινή παράδοση, η πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα, δυτικές επιδράσεις, όσον αφορά τους Σέρβους, και ανατολικές, όσον αφορά τους Ρώσους. Κατά τον 11ο αιώνα στη σερβική Αχρίδα κτίστηκαν εντυπωσιακοί ναοί με θαυμάσιες τοιχογραφίες, ενώ το σημαντικότερο ρωσικό μνημείο είναι η Αγία Σοφία του Κιέβου, που διακοσμήθηκε με ψηφιδωτά και τοιχογραφίες από βυζαντινούς καλλιτέχνες. Ο σημαντικότερος από αυτούς ήταν ο Θεοφάνης ο Έλληνας, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, ανέπτυξε κατά το 14ο αιώνα καλλιτεχνική δραστηριότητα στη Ρωσία, όπου πρόσφερε πολλά στη διαμόρφωση της ρωσικής ζωγραφικής και είχε μαθητή τον Αντρέι Ρουμπλιόφ, κορυφαίο ρώσο ζωγράφο.

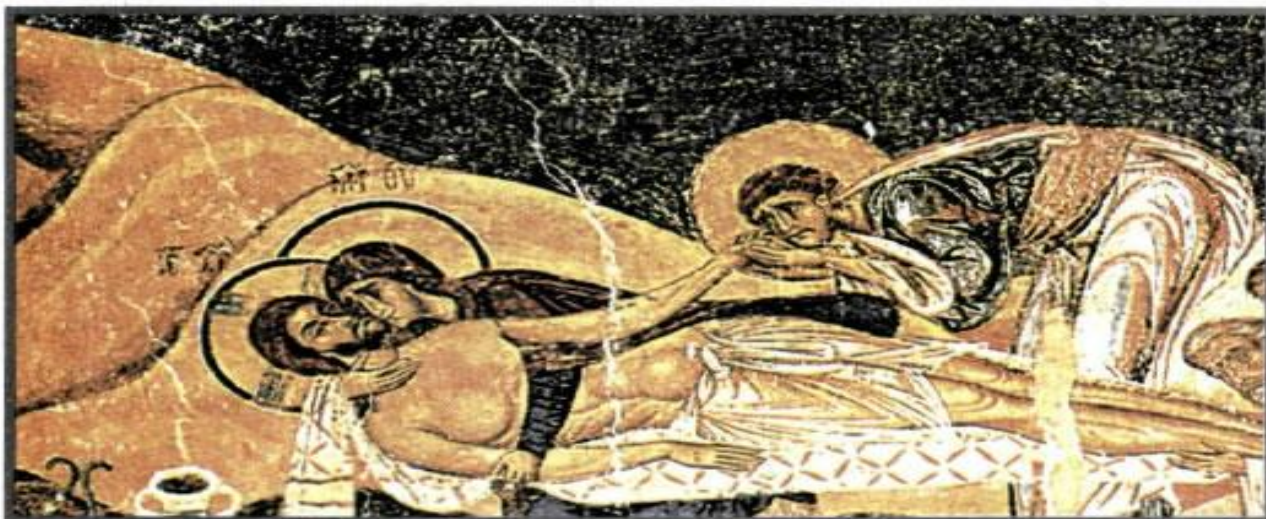
Βυζάντιο και Ρωσία

Δεχόμενοι τη βυζαντινή Ορθοδοξία, οι Ρώσοι θεώρησαν ως δεδομένα τα δόγματα και τους κανόνες, αλλά έμαθαν επίσης από τους Έλληνες ότι τα δόγματα είναι δυνατόν να εκφραστούν σε λειτουργικό κάλλος, σε μουσική, σε πλαστικές τέχνες και σε πρότυπα ασκητικής συμπεριφοράς. Τις πλευρές αυτές του Χριστιανισμού τις αγάπησαν πάνω απ' όλα και τις ανέπτυξαν από πολύ νωρίς με το δικό τους εντόπιο τρόπο.

I. Μέγιερντορφ, Βυζάντιο και Ρωσία, σελ. 56.

Ερωτήσεις

Ποια η επίδραση της βυζαντινής ζωγραφικής στην εξέλιξη της ρωσική με βάση και το σχετικό παράθεμα;

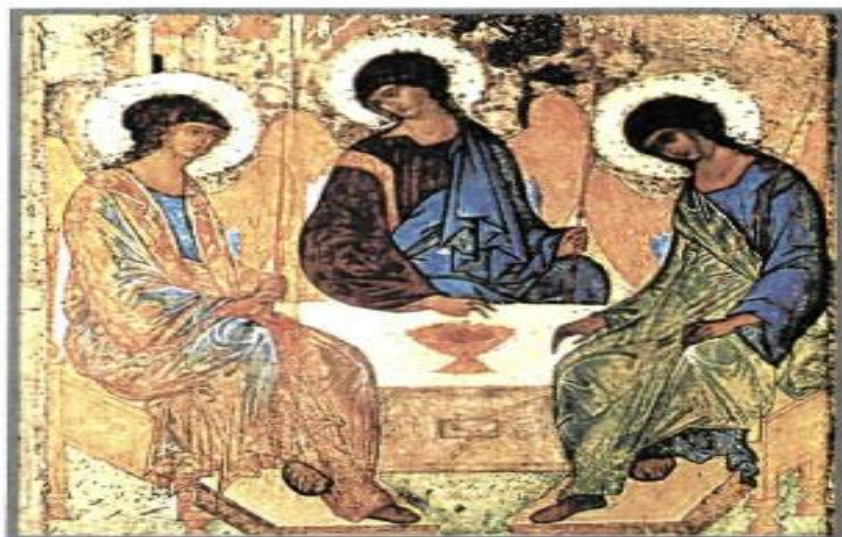
Ο Ενταφιασμός του Χριστού, Άγιος Παντελεήμων, Νέρεζι, 12ος αι. Η έκφραση του πάθους και της οδύνης αποτελεί καινοτομία της εποχής, όχι μόνο για τη βυζαντινή, αλλά και για την ευρωπαϊκή ζωγραφική" (Μ. Χατζηδάκης, Ι.Ε.Ε., Θ', σελ. 405).

Η Παναγία του Βλαδιμίρ, η πιο δημοφιλής ρωσική εικόνα και αριστούργημα της βυζαντινής ζωγραφικής, 12ος αι. (Μόσχα, Πινακοθήκη Τρετιάκοφ).

Ο Ευαγγελισμός. Η μία πλευρά αμφυπρόσωπης βυζαντινής εικόνας, γύρω στα 1295, τέμπρα σε ξύλο, Αχρίδα, Εθνικό Μουσείο. (Η εικόνα προέρχεται από την Κωνσταντινούπολη).

Αντρέι Ρουμπλιόφ, Η Αγία Τριάδα, φορητή εικόνα, γύρω στα 1422-1427, Μόσχα, Πινακοθήκη Τρετιάκοφ. Το μόνο έργο που με βεβαιότητα ανήκει στον Ρουμπλιόφ. Ο ζωγράφος ταυτίζει την Αγία Τριάδα με το θέμα της φιλοξενίας τον Αβραάμ. Ο Ρουμπλιόφ έχει ήδη απομακρυνθεί από τη βυζαντινή τέχνη και κατακτήσει το προσωπικό του ύφος.

Η Αγία Σοφία του Κιέβου, 1045-1050.

4. Ο Αραβικός πολιτισμός

α. Η πόλη κέντρο τον αραβικού πολιτισμού

Παρόλο που οι Άραβες ήταν νομαδικός λαός, κέντρο του πολιτισμού τους υπήρξαν οι πόλεις, οι οποίες ήταν πολυάνθρωπες, κατά πολύ μεγαλύτερες από τις σύγχρονές τους ευρωπαϊκές. Το **Μεγάλο Τζαμί** ήταν το κυριότερο μνημείο της πόλης, κέντρο διδασκαλίας όχι μόνο του ισλαμικού νόμου, αλλά και της αραβικής λογοτεχνίας. Μετά τον 9ο αιώνα στις μεγάλες πόλεις ιδρύθηκαν κρατικά κέντρα έρευνας, ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα και νοσοκομεία. Στις πλούσιες αγορές των αραβικών πόλεων πωλούνταν μεταξύ άλλων και πολυτελή προϊόντα τέχνης, φτιαγμένα από υλικά που έρχονταν από μακρινές χώρες π.χ. ελεφαντόδοντο από την Αφρική, μετάξι από την Κίνα, πολύτιμοι λίθοι από την Ινδία κ.λπ. Οι άραβες τεχνίτες φιλοτέχνησαν λαμπρά έργα μικροτεχνίας.

β. Οι επιστημονικές επιδόσεις των Αράβων

Ο αραβικός πολιτισμός αναπτύχθηκε κυρίως μετά την ολοκλήρωση των αραβικών κατακτήσεων και τη διάσπαση του ενιαίου Χαλιφάτου σε τρία ανεξάρτητα Χαλιφάτα. Η πολιτισμική ανάπτυξη άρχισε στο Χαλιφάτο των Αββασιδών με πρωτεύουσα τη Βαγδάτη, όταν ο χαλίφης Αλ Μαμούν, στις αρχές του 9ου αιώνα, πρωτοστάτησε στη μετάφραση των αρχαίων ελληνών συγγραφέων. Η ελληνική φιλοσοφία και επιστήμη επηρέασαν αποφασιστικά την εξέλιξη της σκέψης των Αράβων. Χαρακτηριστικό είναι ότι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία έγινε γνωστή στη δυτική Ευρώπη μέσω αραβικών μεταφράσεων. Οι σημαντικότεροι Άραβες φιλόσοφοι, Γιακούρ Αλκένδι (9ος αι.), Αβικέννας (11ος αι.) και Αβερρόης (12ος αι.) επηρεάστηκαν κυρίως από την αριστοτελική φιλοσοφία.

Η Φιλοσοφία γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση στη Βαγδάτη, όπου ο Αλ Μαμούν ίδρυσε τον Οίκο της Σοφίας, επιστημονικό κέντρο, όπου εργάστηκαν οι σημαντικότεροι μουσουλμάνοι διανοούμενοι, συγγράφοντας δεκάδες φιλοσοφικά συγγράμματα. Ο 12ος αιώνας είναι αντίθετα περίοδος διωγμού της ελεύθερης σκέψης από τους Άραβες ηγεμόνες. Έτσι, το 1150 ο χαλίφης της Βαγδάτης διέταξε να καούν όλα τα φιλοσοφικά έργα του Αβικέννα, ενώ στη Σεβίλλη το 1194 απαγορεύθηκαν όλα τα φιλοσοφικά έργα του Αβερρόη. Οι υπήκοοι διατάχθηκαν να ρίξουν στην πυρά όλα τα σχετικά συγγράμματα και τα φανατισμένα πλήθη ανταποκρίθηκαν με προθυμία.

Οι επιστημονικές επιδόσεις των Αράβων υπήρξαν σημαντικές, με σπουδαιότερες αυτές στην Ιατρική, τις οποίες εκτιμούσαν ιδιαίτερα και οι Βυζαντινοί. Το 13ο αιώνα, και παρά τη γενική παρακμή που παρατηρείται στον αραβικό κόσμο την εποχή αυτή, έζησε ο Ιμπν

Χαλντούν, ο μεγαλύτερος θεωρητικός του αραβικού κόσμου σε οικονομικά θέματα, ταυτόχρονα όμως και μεγάλος ιστορικός.

Οι Άραβες και οι αρχαίοι Έλληνες

(Ο Αλ Μαμούν) δημιούργησε σχέσεις με τους βυζαντινούς αυτοκράτορες, τους έκανε πλούσια δώρα και τους παρακάλεσε να του κάνουν δώρο βιβλία φιλοσοφίας που είχαν στην κατοχή τους. Κι εκείνοι του έστειλαν έργα του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Ιπποκράτη, του Γαληνού, του Ευκλείδη, του Πτολεμαίου και των άλλων, όποια είχαν. Ο Αλ Μαμούν λοιπόν διάλεξε τους καλύτερους μεταφραστές και τους ανάθεσε να μεταφράσουν αυτά τα έργα με κάθε δυνατή προσοχή. Αφού έγινε η μετάφραση, όσο μπορούσε καλύτερα, ο χαλίφης παραινέτησε τους υπηκόους του να τα διαβάσουν και τους ενθάρρυνε να τα μελετήσουν. Στη συνέχεια της βασιλείας αυτού του ηγεμόνα η επιστημονική κρίση αναπτύχθηκε.

Σαΐντ αλ Ανταλουζί (Αραβας ιστορικός. 11ος αι.). Οι κατηγορίες των Εθνών, στο Μ. Mollat, Ο Μεσαίωνας, σ. 47, (μετάφραση), στο Λ. Τσακσίρας κ.ά., σ. 201.

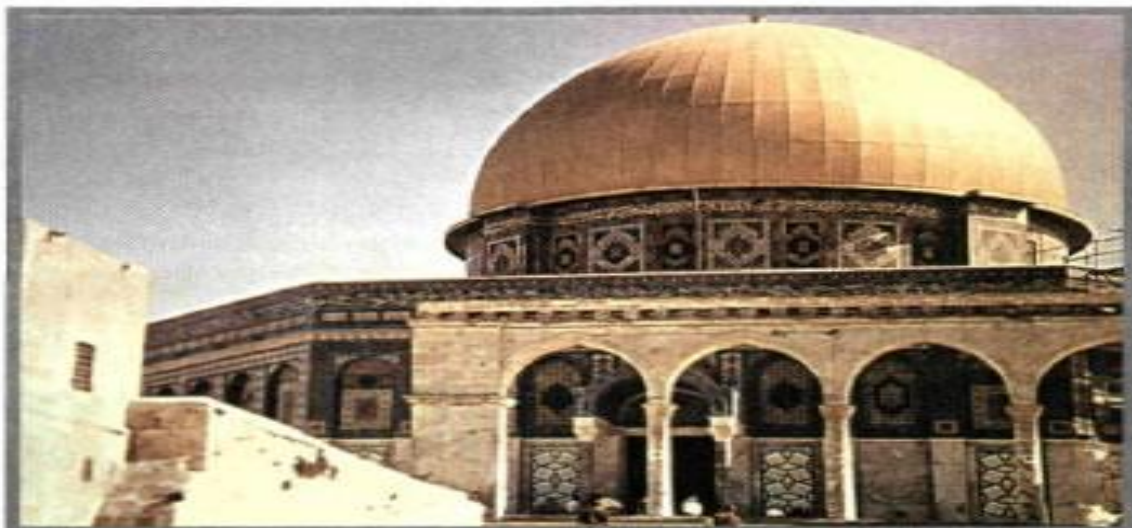
γ. Η αραβική τέχνη

Η αραβική θρησκευτική τέχνη είναι ανεικονική, εφόσον η ισλαμική θρησκεία απαγορεύει την απεικόνιση του θείου. Στη διαμόρφωσή της, η αραβική τέχνη επηρεάστηκε από την τέχνη της Ανατολής και του Βυζαντίου. Σημαντική προσφορά των Αράβων στην παγκόσμια τέχνη είναι τα **αραβουργήματα, λεπτές δαντελωτές διακοσμητικές συνθέσεις, με ανεξάντλητη ποικιλία.**

Η Αρχιτεκτονική

Το Ισλάμ επέβαλε ομοιομορφία στην αρχιτεκτονική και οι παραλλαγές που υπάρχουν οφείλονται όχι τόσο σε τοπικές ή εθνικές μορφολογικές διαφορές, όσο στις προσωπικές προτιμήσεις των χαλιφών. Τα πιο ενδιαφέροντα κτίσματα είναι τα τζαμιά και τα ανάκτορα. Η αρχιτεκτονική τους είναι απλή: τα τζαμιά αποτελούνται συνήθως από ένα κεντρικό κτίσμα που έχει τη μορφή κύβου, πάνω στον οποίο στηρίζεται ο τρούλος. Τα ανάκτορα είναι συνήθως συγκροτήματα με εσωτερικές αυλές, όπου υπάρχουν κήποι, κρήνες κ.λπ. Δομικό στοιχείο που επικρατεί στην αραβική αρχιτεκτονική είναι τα τεθλασμένα και οξυκόρυφα τόξα, ενώ στη διακόσμηση επικρατούν τα αραβουργήματα.

Από τα πιο ονομαστά μνημεία της αραβικής αρχιτεκτονικής είναι το τέμενος του Ομάρ (7ος αι.) στα Ιεροσόλυμα, το Μεγάλο Τζαμί στην Κόρδοβα της Ισπανίας (8ος αι.) και το Μεγάλο Τζαμί στο Κάιρο (9ος αι.). Στα κορυφαία μνημεία της αραβικής αρχιτεκτονικής συγκαταλέγονται, επίσης, τα ανάκτορα της Αλάμπρας στη Γρανάδα της Ισπανίας, που κτίστηκαν το 13ο αιώνα. Σε αυτό το μεγαλοπρεπές αλλά και κομψό σύνολο ανακτόρων, κήπων, εξωστών και κρηνών, θριαμβεύει ο πλούσιος διάκοσμος με αραβουργήματα

Το τέμενος του Ομάρ στα Ιεροσόλυμα (691), το αρχαιότερο ισλαμικό αρχιτεκτονικό μνημείο.

Η λεγόμενη κοσμηματοθήκη της Θαμόρα (Ισπανία). Φιλοτεχνήθηκε το 964 κατά παραγγελία τον χαλίφη Αλ Χακάμ Β' (961-976), σοφού Άραβα ηγεμόνα που η βιβλιοθήκη τον περιλάμβανε 400.000 βιβλία.

Το μιχράμπ (κόγχη προσευχής) του Μεγάλου Τζαμιού στην Κόρδοβα (αποπερατώθηκε το 965).

Ερωτήσεις

1. Ποιο το κοινό σημείο μεταξύ της τέχνης της εικονομαχίας και της μουσουλμανικής τέχνης;
2. Ποια είναι τα σπουδαιότερα αραβικά αρχιτεκτονικά μνημεία κατά την εποχή αυτή;
3. Ποιες επιδράσεις δέχθηκαν οι Άραβες από τους Ελληνες και ποιες επιστήμες καλλιέργησαν

Η Σχολή των Αθηνών (απόσπασμα,λεπτομέρεια). Στο κέντρο ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης πλαισιωμένοι από ένα πλήθος φιλοσόφων και επιστημόνων της Αρχαιότητας: ο Ζήνων, ο Επίκουρος, ο Πυθαγόρας, ο Αναξαγόρας, ο Ηράκλειτος, ο Σωκράτης, ο Πτολεμαίος και ο Διογένης. Τοιχογραφία του Ραφαήλ, μεταξύ 1509 και 1511, που κοσμεί την αίθουσα των υπογραφών στο Βατικανό.

Κεφάλαιο 6

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΧΩΡΩΝ ΩΣ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΕΣΤΦΑΛΙΑΣ (1453-1648)

Κατά το 15ο και 16ο αι., ο ευρωπαϊκός πολιτισμός μεταμορφώνεται από ένα ιδεολογικό, λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό κίνημα, την Αναγέννηση. Ο όρος αυτός δημιουργήθηκε αργότερα, το 19ο αιώνα, από τους μελετητές, για να εκφράσει την αναβίωση του πνεύματος της κλασικής Ελλάδας και της Ρώμης. Την ίδια εποχή οι Ευρωπαίοι βρίσκονταν ήδη σε ικανοποιητικό επίπεδο ανάπτυξης, έτοιμοι να επιχειρήσουν την έξοδο από τα στενά όρια της Μεσογείου. Η οικονομική ευρωστία, η βελτίωση των τεχνικών μέσων, η διεύρυνση του πνεύματος και τα εξερευνητικά ταξίδια που προηγήθηκαν ενόησαν το μεγάλο άνοιγμα προς την ανακάλυψη του υπόλοιπου κόσμου.

Παράλληλα, η υποβόσκουσα κρίση στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, που συνέπεσε με τη γενικότερη αναγεννησιακή και ανθρωπιστική κίνηση, έλαβε από τις αρχές του 16ου αιώνα δυναμικό χαρακτήρα. Τότε, εκδηλώθηκε μια πραγματική θρησκευτική επανάσταση, η Μεταρρύθμιση, που έμελλε να προκαλέσει τη διάσπαση της πνευματικής ενότητας της Ευρώπης. Στο μεταξύ οι Οθωμανοί Τούρκοι, μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453, συνέχιζαν την προέλασή τους προς τη Μεσόγειο και επιχειρούσαν να τους ανακόψουν. Οι λατινοκρατούμενες ελληνικές περιοχές περιέρχονταν διαδοχικά υπό οθωμανική κυριαρχία και στις τουρκοκρα-

τούμενες περιοχές εκδηλώνονταν επαναστατικά κινήματα. Οι υπόδουλοι Έλληνες συμμετείχαν στην αντιτουρκική δραστηριότητα των Ευρωπαίων με την αισιόδοξη προοπτική απελευθέρωσης τους από τον οθωμανικό ζυγό. Παράλληλα, αξιοποιούσαν θρησκευτικά πρόνομια και παραδοσιακούς θεσμούς για να επιβιώσουν και να βελτιώσουν τη θέση τους.

Κατά το 17ο αιώνα στη Δύση η κληρονομιά των θρησκευτικών αντιπαραθέσεων, η βαθμιαία επικράτηση της απολυταρχίας, η οργανωση εθνικών μοναρχιών και οι οικονομικοί ανταγωνισμοί έθεταν σε κίνδυνο την ειρήνη στην Ευρώπη, όξυναν τις ενδοευρωπαϊκές αντιθέσεις και οδήγησαν σε πολεμικές συρράξεις.

1. Από το Μεσαίωνα στους Νέους χρόνους

α. Οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές

Ήδη από το 12ο αιώνα είχαν αρχίσει να σημειώνονται ορισμένες κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές, που επρόκειτο να οδηγήσουν στους Νέους Χρόνους: η πρώτη από τις μεταβολές αυτές είχε επίκεντρο τις πόλεις, όπου αναζωπυρώθηκε το εμπόριο και επανεμφανίστηκε το χρήμα ως ανταλλακτικό μέσο. Έτσι, η γη έπαυσε να αποτελεί το μοναδικό μέτρο αξίας, γεγονός που απόδυνάμωσε ακόμη περισσότερο το φεουδαρχικό σύστημα, το οποίο βρισκόταν ήδη σε βαθιά κρίση.

Τα φεουδαρχικά δικαιώματα στα αστικά κέντρα περιορίστηκαν, ενώ αντίθετα ενισχύθηκε ο πολιτικός ρόλος της νέας κοινωνικής ομάδας των εμπόρων, βιοτεχνών και τραπεζιτών, δηλαδή της πρώιμης αστικής τάξης. Τις δραστηριότητες της κοινωνικής αυτής ομάδας ευνόησαν και οι Σταυροφορίες, οι οποίες αποτέλεσαν διέξοδο των Ευρωπαίων από την απομόνωση τους και

αποκατέστησαν την επικοινωνία της Δύσης με την Ανατολή.

Από τις εξελίξεις αυτές δέχθηκαν ισχυρά πλήγματα η φεουδαρχία και η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, καθώς η θέση τους άρχισε να κλονίζεται από την εδραίωση εθνικών μοναρχιών και από την ανάδειξη των νέων οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων.

β. Οι νέες πνευματικές δυνάμεις - Κλίμα αναζήτησης

Οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές επηρέασαν συνολικά τον πολιτισμό. Όλες οι αξίες που είχε αποδεχθεί το καθεστώς της φεουδαρχίας αμφισβητήθηκαν, ενώ και η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δέχθηκε έντονη κριτική. Η τελευταία, για να κερδίσει τη μάχη με τις νέες πνευματικές δυνάμεις, επιδίωξε να θέσει υπό τον έλεγχο της τα Πανεπιστήμια, όπου επιχείρησε να συμφιλιώσει το θρησκευτικό δόγμα με τη φιλοσοφία και την κλασική επιστημονική παράδοση, καθώς και με τον αραβικό πολιτισμό, προκειμένου να ανανεώσει τον πνευματικό της οπλισμό. Οι πνευματικές ζυμώσεις, πάντως, ξεπέρασαν σε πολλά Πανεπιστήμια τα δογματικά όρια και προχώρησαν στην έρευνα του φυσικού κόσμου.

Το νέο πνεύμα της αναζήτησης δεν περιορίστηκε στους κύκλους των διανοουμένων. Οι Ευρωπαίοι του 13ου και του 14ου αιώνα, στην προσπάθειά τους ανοίξουν νέους εμπορικούς δρόμους στην Ανατολή, άρχισαν να εξερευνούν τον κόσμο της Ανατολής και να διευρύνουν τους ορίζοντές τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ταξίδι του βενετού Μάρκο Πόλο στην Ασία (1271-1295).

Τα προνόμια του Πανεπιστημίου των Παρισίων
Παρέχουμε στους καθηγητές και τους φοιτητές το δικαίωμα να συντάξουν σοφούς κανόνες για τις μεθόδους και τα προγράμματα διδασκαλίας, για τον καθορισμό του τιμήματος των ενοικίων, και το δικαίωμα να αποκλείουν εκείνους που αντιτίθενται στις ρυθμίσεις αυτές. Αν συμβεί κάποιος από σας να φυλακιστεί παράνομα, σταματήστε τα μαθήματα, εφόσον βέβαια το κρίνετε σκόπιμο. Απαγορεύουμε μεταξύ άλλων να συλληφθεί φοιτητής για χρέη.

Βούλλα του Πάπα Γρηγορίου ΙΧ, 1231

Το 1277, ο επίσκοπος των Παρισίων καταδικάζει "τις πλάνες" που διδάσκονται στο πανεπιστήμιο της πόλης. Μερικοί φοιτητές του Παρισιού έχουν την τόλμη να συζητούν στις σχολές ορισμένες πλάνες ή μάλλον παραληρήματα και ανόητες ύβρεις. Βέβαια, τονίζουν ότι αυτές οι απόψεις είναι αληθείς ως προς τη φιλοσοφία, αλλά αναληθείς ως προς την καθολική πίστη, σαν να είναι δυνατό να έχουμε δύο αλήθειες εντελώς αντίθετες μεταξύ τους και να υπάρχει μια αλήθεια για τους ειδωλολάτρεις φιλοσόφους αντίθετη με την αλήθεια των Αγίων Γραφών. Επειδή μια ανόητη φλυαρία μπορεί να προκαλέσει πλάνη στους απλούς ανθρώπους, απαγορεύουμε απολύτως να γίνονται τέτοιες συζητήσεις, καταδικάζουμε σε απομόνωση αυτές τις πλάνες και αφορίζουμε αυτούς που τις δίδαξαν εν μέρει ή εν όλω.

Etienne Tempier, Επίσκοπος Παρισιού, 'Αριστοτελισμός και Σχολαστικισμός', 1277.

Ερωτήσεις

1. Να επισημάνετε τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις που προετοίμασαν τους Νέους Χρόνους.
2. Για ποιους λόγους η Ρωμαιοκαθολική εκκλησία πα-

ραχώρησε στα πανεπιστήμια διοικητικά και πνευματικά προνόμια; Μέχρι ποιο σημείο μπορούσε να φθάσει η πνευματική ελευθερία σύμφωνα με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία; Να συμβουλευτείτε τα σχετικά παραθέματα της ενότητας.

2. Αναγέννηση και ανθρωπισμός

Παρόλο που ο όρος Αναγέννηση παραπέμπει συνήθως στις εικαστικές τέχνες, εντούτοις πρόκειται για μια γενικότερη πνευματική κίνηση που κύριο χαρακτηριστικό της είναι η αναβίωση των αξιών της κλασικής αρχαιότητας, οι οποίες είχαν παραμεριστεί κατά το Μεσαίωνα. Το πνεύμα των ανθρώπων απελευθερώνεται τώρα (15ος-16ος αι.) από τη μονομέρεια της θρησκευτικής μεσαιωνικής σκέψης και γίνεται πιο φιλελεύθερο, δημιουργικό και ερευνητικό. Ο αναγεννησιακός άνθρωπος εμπνέεται από τον αρχαίο κόσμο, στόχος του όμως είναι το μέλλον. Οι επαναστατικές του επινοήσεις σε όλους τους τομείς της επιστήμης, της τέχνης και της λογοτεχνίας εισάγουν πανηγυρικά την Ευρώπη στην περιπέτεια του νεότερου πολιτισμού της.

α. Οι νέοι δρόμοι δημιουργίας

Ασφαλώς δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η πολιτιστική άνοιξη ξεκίνησε από τις ακμαίες οικονομικά πόλεις της Ιταλίας, όπως η Φλωρεντία, η Βενετία και η Ρώμη, από τις οποίες επεκτάθηκε αργότερα και στην υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη. Η οικονομική άνθηση στις πόλεις αυτές συνέβαλε στην εκδήλωση καλλιτεχνικής και πνευματικής δραστηριότητας, που υποστήριζαν φιλόδοξοι εκπρόσωποι της αστικής τάξης και φιλόμουσοι ηγεμόνες, όπως οι Μέδικοι στη Φλωρεντία.

Τα πανεπιστήμια, πέραν των φιλοσοφικών αναζητήσεων, επιχειρούν τώρα μια προσέγγιση στην οικονομική, κοινωνική και πνευματική ζωή. Οι πνευματικές δυνάμεις, απελευθερωμένες πλέον από το μεσαιωνικό πλαίσιο, διαμορφώνουν μια νέα αντίληψη για τον άνθρωπο, πάνω στην οποία θα προσπαθήσουν να οικοδομήσουν τον καινούργιο κόσμο.

β. Το κίνημα τον Ανθρωπισμού

Η ρήξη με το Μεσαίωνα

Ο άνθρωπος της Αναγέννησης αναζητούσε τρόπους έκφρασης των νέων ιδεών. Ετσι, στράφηκε προς τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό και επιδόθηκε στη συστηματική μελέτη, μετάφραση και σχολιασμό των αρχαίων συγγραφέων. Η στροφή αυτή προς τη βαθύτερη γνώση των ελληνικών και λατινικών γραμμάτων και της αρχαιότητας γενικότερα ονομάστηκε **ανθρωπισμός**. Βέβαια, το φαινόμενο της αναβίωσης των κλασικών σπουδών δεν είναι καινούργιο, αφού ήδη στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια του 12ου αι. μελετήθηκαν αρχαία φιλοσοφικά κείμενα. Επίσης οι Βυζαντινοί κατά την περίοδο από το 10ο έως το 15ο αιώνα, ιδιαίτερα κατά την εποχή των Παλαιολόγων, ασχολήθηκαν συστηματικά με τη μελέτη της αρχαίας γραμματείας. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι ο αναγεννησιακός λόγιος δεν μελετά τον αρχαίο πολιτισμό μόνο σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά επιχειρεί να αντλήσει από αυτόν αξίες για τη θεμελίωση του συγχρόνου του κόσμου. Η τάση απομάκρυνσης από το μεσαιωνικό παρελθόν εκφράζεται ήδη από τις τρεις προδρομικές μορφές του ανθρωπισμού, τον **Δάντη**, τον **Πετράρχη** και τον **Βοκκάκιο**.

Ο καθολικός άνθρωπος*

Οι φορείς του ανθρωπισμού είναι βαθιά θρησκευόμενοι, επιζητούν όμως την αληθινή πίστη και τοποθετούν τον άνθρωπο στο κέντρο του κόσμου. Γι αυτό η προσωπικότητά του πρέπει να είναι πολύπλευρη και να χαρακτηρίζεται από την αγάπη για δημιουργική και δραστήρια ζωή, καθώς και από την πίστη στις δυνάμεις του ανθρώπου, σωματικές και πνευματικές. Ο άνθρωπος αισθάνεται πλέον ελεύθερος και έτοιμος να αναλάβει την ευθύνη για τη διαμόρφωση του κόσμου του. Οι ανθρωπιστές οραματίζονται να διαμορφώσουν ένα νέο τύπο ανθρώπου, τον καθολικό άνθρωπο (*homo universalis*), δημιουργό του πολιτισμού του και υπεύθυνο για τη μοίρα του.

Η συμβολή των Ελλήνων λογίων στην ανθρωπιστική κίνηση

Στην αναβίωση των ελληνικών γραμμάτων στη Δύση υπήρξε καθοριστική η συμβολή των Ελλήνων λογίων που κατέφυγαν στην ιταλική χερσόνησο πριν και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους. Ήδη από την τελευταία δεκαετία του 14ου αιώνα βρίσκουμε το λόγιο Μανουήλ Χρυσολωρά στη Βενετία, όπου μετέβη ως απεσταλμένος του βυζαντινού αυτοκράτορα για να ζητήσει βοήθεια εναντίον των Τούρκων. Λίγο αργότερα έφτασαν στην Ιταλία εξέχουσες προσωπικότητες του ελληνικού πνεύματος που συνόδευσαν τον αυτοκράτορα Ιωάννη Η' Παλαιολόγο στη Σύνοδο της Φλωρεντίας (1439). Ανάμεσά τους ήταν ο Γεώργιος Σχολάριος, δηλαδή ο μετέπειτα Πατριάρχης Γεννάδιος, ο Μάρκος ο Ευγενικός, ο επίσκοπος Νικαίας Βησσαρίων και ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων. Την ίδια περίοδο διδάσκουν τα ελληνικά γράμματα στα ιταλικά πανεπιστήμια διαπρεπείς Έλληνες λόγιοι που δι-

ακρίθηκαν για το εκδοτικό τους έργο και γενικότερα για το ήθος τους.

Η δραστηριότητα αυτή των Ελλήνων λογίων κατά το 15ο και 16ο αιώνα συνέβαλε αποφασιστικά στην ενίσχυση των ανθρωπιστικών σπουδών στη Δύση. Εκδηλώθηκε έντονο ενδιαφέρον για την έκδοση κειμένων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και τη συλλογή αρχαίων χειρογράφων από βιβλιοθήκες και ηγεμόνες. Έτσι μεταφέρθηκαν και σώθηκαν πολλά ελληνικά χειρόγραφα στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας και στη Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας.

Μια νέα αντίληψη για την αγωγή και για την επιστήμη

Στη φράση του Έρασμου, σημαντικού εκπροσώπου της ανθρωπιστικής κίνησης στην Ευρώπη, οι άνθρωποι δε γεννιούνται, αλλά γίνονται περικλείεται η αντίληψη του αναγεννησιακού ανθρώπου για το ρόλο και τη δύναμη της εκπαίδευσης. Αυτό το πνεύμα της αγωγής είναι διάχυτο στα κείμενα της αναγέννησης. Πεποίθηση, εξάλλου, του ανθρώπου της εποχής ήταν ότι η επιστήμη εξελίσσεται με την παρατήρηση, την εμπειρία και το πείραμα.

Ο τέλειος "καθολικός" άνθρωπος

Θέλω τον αυλικό ευγενή, πνευματώδη, ευφυή και χαριτωμένο. Εκτιμώ ότι το πραγματικό επάγγελμα του αυλικού πρέπει να είναι αυτό της ενασχόλησης με τα όπλα. Πρέπει να είναι δυνατός και φοβερός ενώπιον των εχθρών, αλλά σε όλες τις άλλες περιπτώσεις πρέπει να είναι ανθρώπινος, μετρημένος και σοβαρός. Θέλω να γνωρίζει όχι μόνον τα λατινικά αλλά και τα ελληνικά να γνωρίζει να γράφει σε στίχους και σε πεζό. Θα ήθελα επίσης να γνωρίζει πολλές ξένες γλώσσες. Θα έπρεπε εξίσου να γνωρίζει να κολυμπά, να αθλείται στο τρέξιμο

και τη λιθοβολία. Η μόρφωσή του θα μου φαινόταν ανεπαρκής, αν δεν είχε γνώσεις μουσικής.

Baldassar Castiglione, Ο αυλικός, 1528

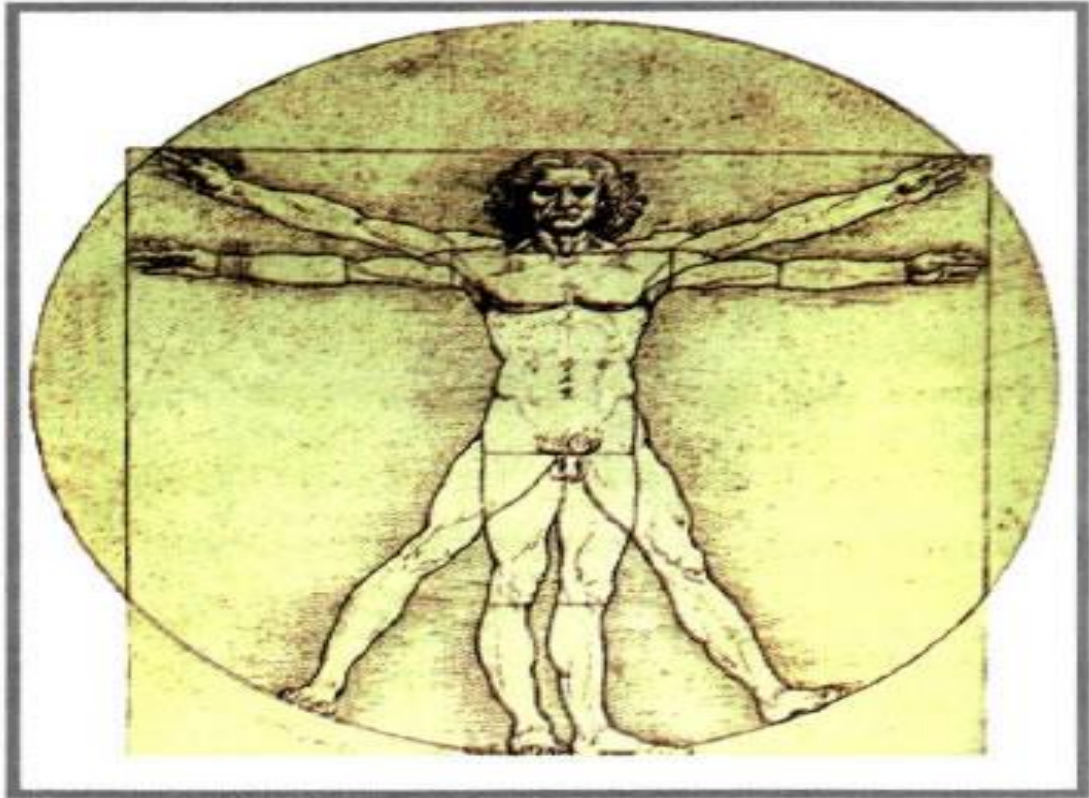
Μόνο ο σοφός είναι αληθινός άνθρωπος

Περιμένω και θέλω να μάθεις τέλεια τις γλώσσες: πρώτα τα ελληνικά, όπως θέλει ο Κοϊντιλιανός. Έπειτα τα λατινικά, τα εβραϊκά για την Αγία Γραφή, τα χαλδαϊκά και τα αραβικά για τους ίδιους λόγους. Και θέλω να διαμορφώσεις το ύφος σου στα ελληνικά μιμούμενος τον Πλάτωνα, και στα λατινικά μιμούμενος τον Κικέρωνα. Επιθυμώ να μην υπάρχει γνώση επιστημονική που να μην την έχεις στη μνήμη σου...Θέλω να μάθεις ελεύθερες τέχνες: γεωμετρία, αριθμητική και μουσική...Στην αστρονομία μάθε όλους τους κανόνες ... Από το αστικό δίκαιο θέλω να μάθεις από στήθους τα καλύτερα μέρη... Και στη γνώση της φυσικής ιστορίας θέλω να επιδοθείς με ζήλο, για να μην υπάρχει θάλασσα, ποτάμι και πηγή των οποίων να αγνοείς τα ψάρια, να γνωρίζεις όλα τα πουλιά του ουρανού, όλα τα δένδρα, τα φυτά του δάσους, όλα τα είδη χόρτων της γης, όλα τα μέταλλα... Έπειτα διάβασε προσεκτικά τα ελληνικά αραβικά και λατινικά ιατρικά βιβλία ορισμένων ωρών της ημέρας την Αγία Γραφή...Τέλος... όταν γίνεις άντρας, θα πρέπει να αφήσεις την ήρεμη ζωή και την ησυχία των σπουδών για να μάθεις την τέχνη του ιππότη και των όπλων, ώστε να μπορείς να υπερασπίζεσαι το σπίτι μου και να βοηθάς τους φίλους μας σε όλες τις δύσκολες στιγμές που προκαλούνται από τις ενέργειες των κακοποιών.

Fr.Rabelais, Pantagruel (1532), κεφ.VIII

Το γραφείο του ανθρωπιστή. Πίνακας (1502-1507) του Vittore Carpaccio. Εκκλησία του Saint Georges des Esclavons, Βενετία

Σχέδιο τον Λεονάρντο ντα Βίντσι. Μουσείο της Ακαδημίας της Βενετίας

Ο ανθρωπιστής Γκιγιώμ Φισέ προσφέρει ρητορικό σύγγραμμα στο Βησσαρίωνα. Βενετία, Μαρκιανή Βιβλιοθήκη.

Το νέο πνεύμα της αγωγής. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

γ. Η τυπογραφία και η διάδοση της Αναγέννησης και του Ανθρωπισμού

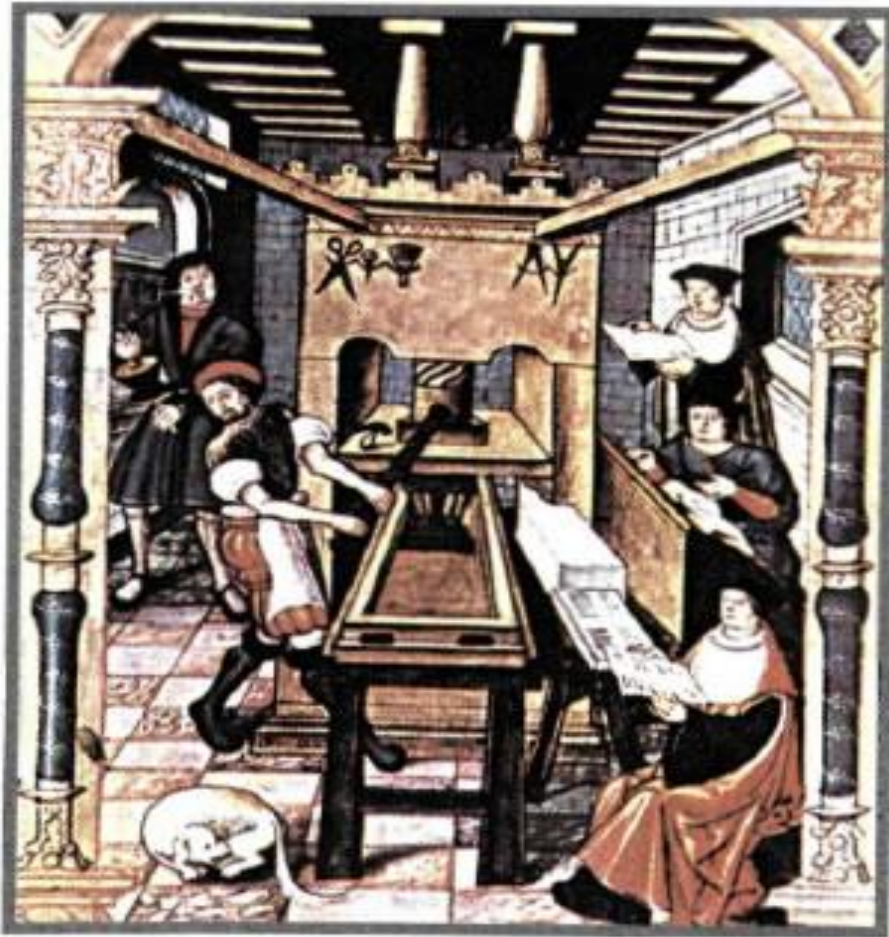
Η Αναγέννηση και ο Ανθρωπισμός γρήγορα ξεπέρασαν τα όρια της Ιταλικής Χερσονήσου και έγιναν κίνημα ευρωπαϊκό. Η Γαλλία, η Γερμανία, οι Κάτω Χώρες και η Ιβηρική Χερσόνησος έγιναν εστίες της Αναγέννησης στη Δυτική Ευρώπη. Σημαντική επίσης υπήρξε η ανθρωπιστική δραστηριότητα σε πόλεις, όπου υπήρχαν πανεπιστήμια και εκδοτικά κέντρα: στην Αμβέρσα, στο Παρίσι, στο Στρασβούργο, στο Μιλάνο και στη Βενετία.

Στη διάδοση της Αναγέννησης και του Ανθρωπισμού υπήρξε καταλυτική και η συμβολή της τυπογραφίας. Ως τα μέσα του 15ου αιώνα τα βιβλία ήταν χειρόγραφα και γι αυτό πολύ ακριβά και σπάνια. Έτσι, όταν ο Ιωάννης Γουτεμβέργιος από τη Μαγεντία της Γερμανίας χρησιμοποίησε, γύρω στο 1450, κινητά μεταλλικά στοιχεία για την εκτύπωση των βιβλίων, η ανθρωπότητα βρέθηκε μπροστά σε ένα κοσμοϊστορικό γεγονός,

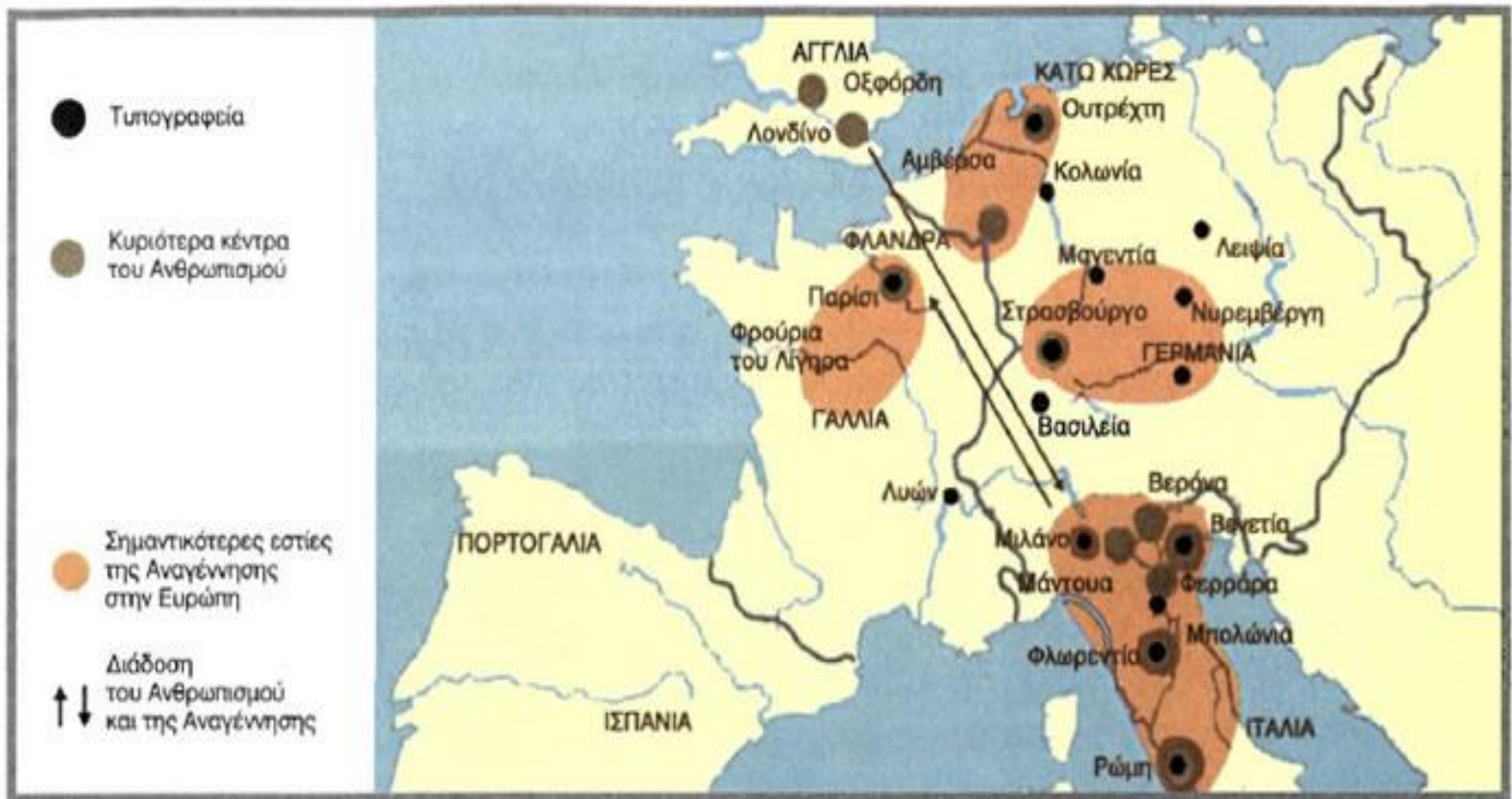
την εφεύρεση της τυπογραφίας. Τα τυπογραφεία εξέδωσαν κατά το 15ο αιώνα 30-35 χιλιάδες βιβλία και το 16ο 150-200 χιλιάδες, ευνοώντας έτσι την πρόσβαση στη γνώση. Η φιλομάθεια όμως του κοινού περιορίστηκε στις πόλεις. Στην επαρχία η πλειονότητα του πληθυσμού παρέμενε αναλφάβητη και μακριά από τις εξελίξεις. Θα χρειαστεί η συνδρομή ενός παρόμοιου κινήματος δύο αιώνες αργότερα, του Διαφωτισμού, για να αφυπνιστούν περισσότερο οι ανθρώπινες συνειδήσεις.

Το πρώτο βιβλίο που τυπώθηκε ήταν η Βίβλος στο τυπογραφείο τον Γουτεμβέργιου. Στην εικόνα, μια από τις σελίδες της, Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Τυπογραφείο. Μικρογραφία εποχής. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Ερωτήσεις

1. Ποια η σημασία των όρων Ανθρωπισμός και ανθρωπιστικές σπουδές;
2. Να δώσετε ένα σύντομο ορισμό της Αναγέννησης.
3. Να αναφέρετε ποιον θεωρούσε ως ιδανικό τύπο ανθρώπου η Αναγέννηση και να τον περιγράψετε. Αξιολογήστε και το σχετικό παράθεμα.
4. Αξιολογήστε τη συμβολή των Ελλήνων λογίων στην Αναγέννηση.

3. Οι ανακαλύψεις

α. Προς αναζήτηση νέων δρόμων

Ήδη από το Μεσαίωνα οι Ευρωπαίοι έμποροι, ακολουθώντας το δρόμο του μεταξιού προς την Κίνα, είχαν σχηματίσει για την Ασία την εικόνα μιας μυστηριώδους και πλουσιότατης περιοχής της γης. Τη φαντασία των Ευρωπαίων είχε εξάψει και το έργο του Μάρκο Πόλο (1254-1324) *Βιβλίο των θαυμάτων*, στο οποίο ο τολμηρός εξερευνητής αφηγείται με μυθιστορηματικό τρόπο τις εντυπώσεις του από το εικοσαετές ταξίδι του (1271-1291) σε χώρες της Ανατολής.

Η κυριαρχία, όμως, των Οθωμανών Τούρκων στη δυτική Ασία και στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου απέκλεισε τους δρόμους επικοινωνίας με αποτέλεσμα να είναι δύσκολη, αν όχι αδύνατη, η μεταφορά ασιατικών προϊόντων προς την Ευρώπη.

Παράλληλα ο μονοπωλιακός έλεγχος του εμπορίου των μπαχαρικών στη Μεσόγειο από τους Βενετούς και τους Άραβες και η έλλειψη πολύτιμων μετάλλων στην Ευρώπη, καθιστούσαν αναγκαία την αναζήτηση καινούριων δρόμων προς τις χώρες της Ανατολής.

Εξάλλου, η πορεία προς τη διαμόρφωση εθνικών κρατών και ο έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των μοναρχών οδήγησαν τις ευρωπαϊκές χώρες στην ανάληψη πρωτοβουλιών για την ενίσχυση του εμπορίου τους και της οικονομικής τους δύναμης. Μέσα στο πλαίσιο αυτό τα περισσότερα οργανωμένα εξερευνητικά ταξίδια χρηματοδοτήθηκαν άμεσα ή έμμεσα από ηγεμόνες.

Η Ισπανία και η Πορτογαλία, εκμεταλλευόμενες και την πλεονεκτική γεωγραφική θέση τους, πρωτοστάτησαν στον τομέα αυτό.

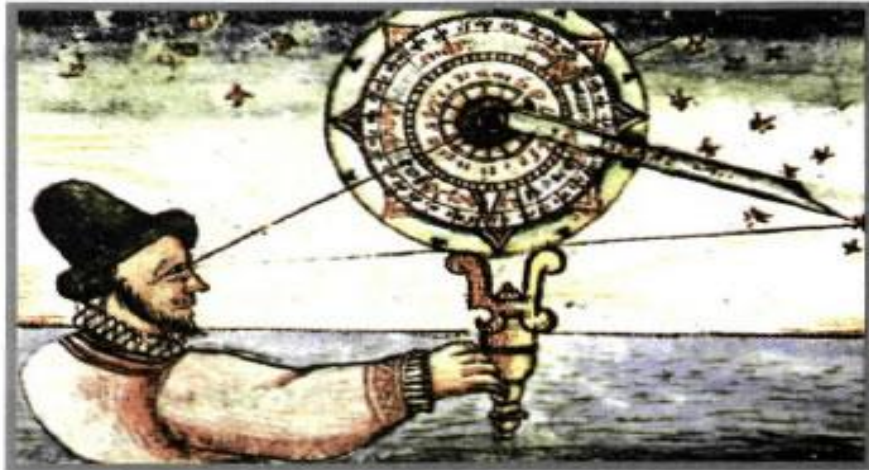
Τα αμύθητα πλούτη της Ιαπωνίας

Οι άνθρωποι εδώ έχουν καλούς τρόπους και σας λέω ό-
τι έχουν χρυσάφι σε υπερβολικές ποσότητες. Και σας
λέω, επίσης, ότι κανένας άντρας δε μπορεί να μεταφέ-
ρει χρυσάφι έξω από αυτό το νησί, γιατί ούτε έμπορος
ούτε κανένας άλλος δεν πλησιάζει στη στεριά. Έχουν
τόσο χρυσάφι, ώστε αυτό το θαυμάσιο αγαθό δεν ξέ-
ρουν τι να το κάνουν. Σας λέω αληθινά ότι υπάρχει ένα
μεγαλοπρεπές παλάτι ολόκληρο καλυμμένο με πλάκες
καθαρού χρυσό... Έχουν σε μεγάλη αφθονία πολύτιμες
κόκκινες πέτρες, πολύ ωραίες, στρογγυλές και μεγάλες
και εξίσου ακριβές όσο και οι λευκές. Είναι ένα νησί τό-
σο πλούσιο, ώστε κανένας δεν μπορεί να μετρήσει τον
πλούτο που υπάρχει σ'αυτό.

Μάρκο Πόλο, Το βιβλίο των θαυμάτων, κεφ. 162.

β. Οι πρόοδοι στη ναυσιπλοΐα

Τα υπερπόντια ταξίδια διευκολύνθηκαν από την τε-
λειοποίηση των τεχνικών μέσων πλεύσης και προσα-
νατολισμού, της πυξίδας, του αστρολάβου και του πορ-
τολάνου. Ταυτόχρονα στην ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας
συνέβαλε και η ναυπήγηση ενός νέου τύπου πλοίου,
της **καραβέλας**, που είχε μεγαλύτερη χωρητικότητα και
ταχύτητα και ήταν περισσότερο ασφαλές. Οι ναυτικοί
μπορούσαν πια να απομακρύνονται, σε αντίθεση με
ό,τι συνέβαινε στο παρελθόν, από τις ακτές και να πλέ-
ουν στις ανοικτές θάλασσες και στους ωκεανούς.

Αστρολάβος, όργανο προσδιορισμού τον γεωγραφικού πλάτους με βάση την παρατήρηση των άστρων, από μικρογραφία τον 16ου αι. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη

Η καραβέλα, τύπος πλοίου, κατάλληλου για ταξίδια στην ανοικτή θάλασσα και τον ωκεανό. Σχέδιο του Guillaume de Testu, 1555, Παγκόσμια Κοσμογραφία. Vincennes, Υπηρεσία Ιστορίας Στρατού.

Ο πορτολάνος (ναυτικός χάρτης) του Lazaro Luis, που είναι γνωστός με την ονομασία Άτλας (16ος αι.).
Λισαβόνα, Ακαδημία Επιστημών.

γ. Οι Ευρωπαίοι ανακαλύπτουν τον κόσμο

Προς τις Ινδίες

Οι Πορτογάλοι και οι Ισπανοί ακολούθησαν εντελώς διαφορετικές κατευθύνσεις για να φτάσουν στην ανατολική Ασία.

Οι πορτογάλοι θαλασσοπόροι οργάνωσαν, με τη χρηματοδότηση του πρίγκηπα Ερρίκου του θαλασσοπόρου (1394-1460), εξερευνητικά ταξίδια για την ανακάλυψη του θαλάσσιου δρόμου προς τις Ινδίες, παραπλέοντας την Αφρική. Οι αλληπάλληλες επιτυχείς εξερευνητικές αποστολές συνεχίστηκαν από το **Βαρθολομαίο**

Ντιάζ (1450-1500), ο οποίος έφτασε στο ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας το 1487. Λίγο αργότερα, το 1498, ο **Βάσκο ντα Γκάμα (1469-1524)** προχώρησε ακόμα περισσότερο, μέχρι το Κάλικουτ των Ινδιών. Έτσι, όταν το Σεπτέμβριο του 1499 επέστρεψε στη Λισαβόνα με τα αμπάρια του γεμάτα μπαχαρικά, ο νέος εμπορικός δρόμος προς τις Ινδίες ήταν μια πραγματικότητα.

Την ίδια εποχή (1500) ένας άλλος Πορτογάλος, ο **Αλβαρέζ Καμπράλ (περ. 1460-1526)**, πλέοντας προς τις Ινδίες, παρασύρθηκε από τα κύματα μέχρι τη Βραζιλία, την οποία κατέλαβε στο όνομα του βασιλιά του.

Προς την Αμερική, μια νέα ήπειρο

Αντίθετα με τους Πορτογάλους, ο **Χριστόφορος Κολόμβος (1451-1506)**, γενουάτης θαλασσοπόρος στην υπηρεσία του βασιλιά της Ισπανίας, πεπεισμένος για τη σφαιρικότητα της γης, ακολούθησε δυτική κατεύθυνση στα ταξίδια του (1492-1504) προς την ανατολική Ασία. Έτσι, όταν αποβιβάστηκε στο Σαν Σαλβαδόρ (1492) πίστεψε πως είχε φτάσει στις Ινδίες, πεποίθηση που διατήρησε και μετά την ανακάλυψη και άλλων περιοχών της κεντρικής Αμερικής κατά τα επόμενα ταξίδια του.

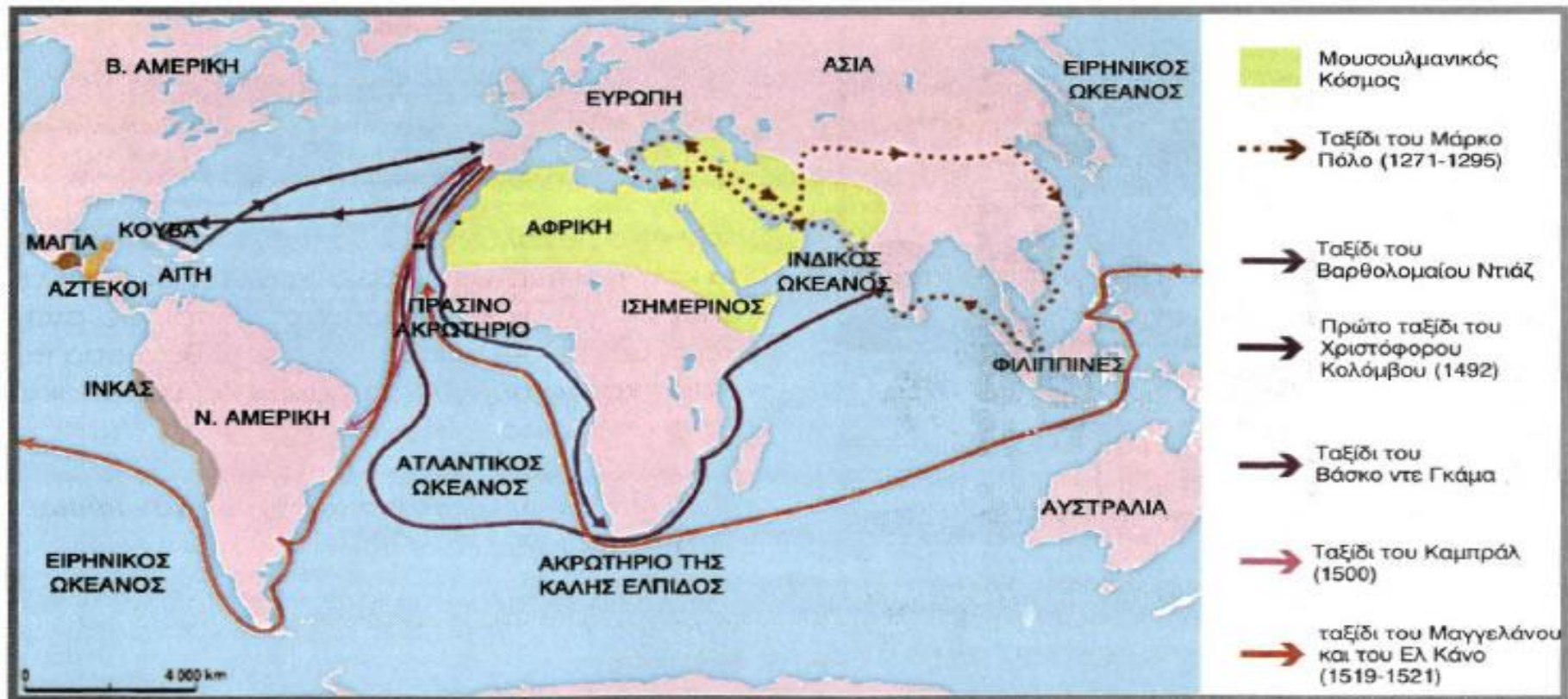
Σύντομα, όμως, στα 1507, ο φλωρεντινός **Αμέρικο Βεσπούτσι (1454-1512)**, θαλασσοπόρος στην υπηρεσία του βασιλιά της Πορτογαλίας, διαπίστωσε ότι οι περιοχές που είχε ανακαλύψει ο Κολόμβος δεν ανήκαν στην Ασία αλλά σε μια νέα ήπειρο, την οποία μάλιστα προσπάθησε να χαρτογραφήσει. Η νέα ήπειρος πήρε αργότερα το όνομά του.

Ο πρώτος περίπλους της γης

Οι Ισπανοί, θέλοντας να μην αφήσουν το εμπορικό μονοπώλιο με την Ανατολή στα χέρια των Πορτογάλων, αναζητούσαν ένα συντομότερο δρόμο προς την Ασία. Το σχέδιο αυτό ανέλαβε να πραγματοποιήσει ένας Πορτογάλος στην υπηρεσία της Ισπανίας, ο Φερδινάνδος Μαγγελάνος (1480-1521), ταξιδεύοντας δυτικά και παρακάμπτοντας τη Νότια Αμερική. Με το ταξίδι αυτό, που διήρκεσε δύομισι χρόνια (1519-1522), αποδείχθηκε ότι η γη είναι σφαιρική.

Άποψη του λιμανιού της Λισαβόνας, απ' όπου ξεκινούσαν τα μεγάλα εξερευνητικά ταξίδια των Πορτογάλων. Γκραβούρα τον Θεοδώρου de Bry, 1562. Παρίσι, Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού.

Τα ταξίδια των μεγάλων εξερευνητών

Οι στόχοι τον Ερρίκου τον Θαλασσοπόρου

Ήθελε να μάθει ποιες χώρες υπήρχαν πέρα από τα Κανάρια νησιά και από το ακρωτήριο Μπαγιατόρ, γιατί μέχρι εκείνη την εποχή κανένας άνθρωπος ούτε διάβασε ούτε άκουσε ποια χώρα βρισκόταν μετά από αυτό το ακρωτήριο ...

Ο δεύτερος λόγος ήταν ότι αν αυτές τις χώρες βρίσκονταν χριστιανικοί πληθυσμοί ή κάποια λιμάνια που μπορούσαν να τα πλησιάσουν χωρίς κίνδυνο, θα είχαν τη δυνατότητα να φέρουν στο βασίλειο πολλά και φθηνά προϊόντα, γιατί ασφαλώς δε θα υπήρχαν άλλοι άνθρωποι σ' αυτές τις ακτές που θα ασχολούνταν με το εμπόριο ... Ο τρίτος λόγος ήταν ότι θα έστελλε τους άνδρες του με σκοπό να πληροφορηθεί μέχρι πού έφθανε η δύναμη των απίστων. Ο τέταρτος λόγος υπήρξε ο εξής: θα ήθελε να μάθει αν σ' εκείνες τις περιοχές υπήρχαν μερικοί ηγεμόνες χριστιανοί αρκετά ισχυροί για να τον βοηθήσουν εναντίον των απίστων.

Ο πέμπτος λόγος ήταν η μεγάλη του επιθυμία να συντελέσει στην ενίσχυση της χριστιανικής πίστης και να οδηγήσει στο χριστιανισμό όλες τις ψυχές που ήθελαν να σωθούν.

Comes Eanes de Azurara, Χρονικά της Γουϊνέας, 1543.

Το πρώτο ταξίδι του Χριστόφορου Κολόμβου

Παρασκευή 12 Οκτωβρίου. Η γη φαίνεται στον ορίζοντα στις 2 η ώρα τα ξημερώματα. Το πρωί αποβιβαζομαι στο νησί (ένα νησί στις Μπαχάμες). Ξεδιπλώνω τη βασιλική σημαία και το καταλαμβάνω στο όνομα του βασιλιά και της βασίλισσας.

Σάββατο 16 Δεκεμβρίου. Οι κάτοικοι της Ισπανιόλας (Αι-

της) δεν έχουν όπλα και είναι εντελώς γυμνοί. Οι μεγαλειότητες σας (ο βασιλιάς και η βασίλισσα της Ισπανίας έχουν τη μεγάλη χαρά να τους εκχριστιανίσουν. Αποσπάσματα από το «Ημερολόγιο του Κολόμβου» (1492)

Οι ιθαγενείς τον Σαν Σαλβαδόρ (Αγίου Σωτήρα) υποδέχονται τον Κολόμβο και τους Ισπανούς. Γκραβούρα του Θεοδώρου de Bry, 1602. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

Ο Κορτές (Fernando Cortez, 1485-1547), ένας από τους Ισπανούς κατακτητές (conquistadores), εισέρχεται θριαμβευτικά στην πρωτεύουσα των Αζτέκων Τλαξκάλα (Μεξικό). Έργο του Alvarez Solis. Μαδρίτη, Μουσείο της Αμερικής.

Τλάλοκ, ο θεός της βροχής των Αζτέκων. Φλωρεντία, Εθνική Βιβλιοθήκη.

δ. Η κατάκτηση του Νέου Κόσμου και οι αποικιακές αυτοκρατορίες

Οι Ισπανοί και οι Πορτογάλοι μοιράστηκαν μεταξύ τους, με τη **Συνθήκη της Τορντεζίλα (1494)** τις περιοχές που ανακάλυψαν και επιδόθηκαν στην εκμετάλλευσή τους.

Οι πρώτες χώρες που ανακαλύφθηκαν μετατράπηκαν σύντομα σε αποικίες των Ευρωπαίων. Η κατάληψη των νέων χωρών συνοδεύτηκε από σφαγές των τοπικών πληθυσμών, λεηλασίες και καταστροφές. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των Ισπανών, οι οποίοι μεταχειρίστηκαν απάνθρωπες μεθόδους στις χώρες της κεντρικής και νότιας Αμερικής εξαφανίζοντας έτσι τους λεγόμενους **προκολομβιανούς πολιτισμούς**.

Οι Πορτογάλοι, χρησιμοποιώντας το στόλο και το πυροβολικό τους, ίδρυσαν μια σειρά οχυρωμένων εμπορικών σταθμών από τις ακτές της Αφρικής και τον Περσικό Κόλπο μέχρι την Ιαπωνία, για να επιβάλουν το εμπόριο τους στον Ινδικό. Έτσι δημιουργήθηκε μια εκτεταμένη αλλά εύθραυστη αποικιακή αυτοκρατορία

που εφοδίαζε την Ευρώπη με μπαχαρικά και πολύτιμα μέταλλα. Έστρεψαν, επίσης, το ενδιαφέρον τους οι Πορτογάλοι και προς τη Βραζιλία, όπου ανέπτυξαν φυτείες τσαγιού, κακάου και ζάχαρης, Για να αντιμετωπίσουν την έλλειψη εργατικών χεριών για τις μεγάλες φυτείες εγκαινίασαν το εμπόριο μαύρων από την Αφρική.

Αντίθετα, οι Ισπανοί δημιούργησαν μια ηπειρωτική αυτοκρατορία, ιδιαίτερα προσοδοφόρα, που εκτεινόταν από το Μπουένος Άιρες ως την Καλιφόρνια. Χωρίς να παραμελήσει την ανάπτυξη φυτειών (κακάο, ζαχαροκάλαμο, ρύζι, καπνός, αμπέλια), η ισπανική διοίκηση ευνοούσε ιδιαίτερα την ανακάλυψη και την εκμετάλλευση ορυχείων μετάλλου. Ο άργυρος αποτελούσε το κυριότερο είδος που μεταφερόταν από τις αποικίες στη μητρόπολη.

Η κυριαρχία όμως των Ισπανών και των Πορτογάλων δεν επρόκειτο να διαρκέσει για πολύ. Όταν, σύντομα, οι Άγγλοι, οι Γάλλοι και οι Ολλανδοί θα διεκδικήσουν μερίδιο από το νέο κόσμο, η Ευρώπη θα εισέλθει στη φάση του αποικιακού ανταγωνισμού και η σύγκρουση θα είναι αναπόφευκτη.

Και με τη βούλλα του πάπα

Το 1493 ο πάπας Αλέξανδρος VI με βούλλα του πρότεινε τη διανομή του κόσμου μεταξύ Πορτογάλων και Ισπανών. Στους τελευταίους θα παραχωρούνταν τα δικαιώματα σε όλες τις ανακαλύψεις που βρίσκονταν 600 περίπου χιλιόμετρα δυτικά των νησιών του Πράσινου Ακρωτηρίου.

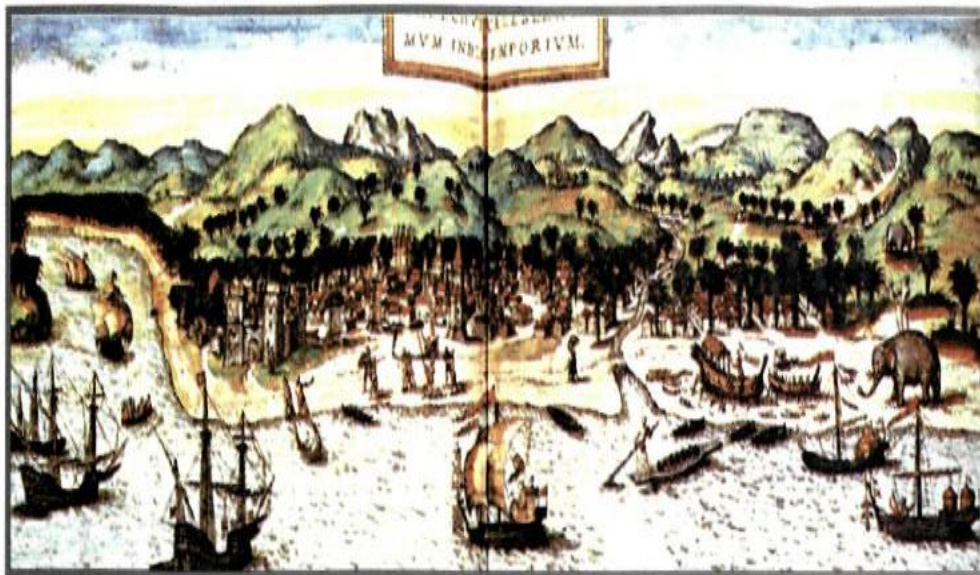
Οι Πορτογάλοι διαφώνησαν και ύστερα από σκληρές διαπραγματεύσεις υπογράφηκε το 1494 η Συνθήκη της Τορντεζίλας που μετέθετε τα όρια κυριαρχίας τους 1500 χιλιόμετρα δυτικότερα της αρχικής γραμμής, 47° δυτικά

του μεσημβρινού. Έτσι ο κόσμος μοιράστηκε προτού καν ανακαλυφθεί.

Μια φωνή διαμαρτυρίας για την τύχη των ιθαγενών

Οι Ισπανοί βρέθηκαν ανάμεσα στους Ινδιάνους όπως οι λύκοι, οι τίγρεις και τα αιμοβόρα λιοντάρια πεινασμένα για πολλές μέρες. Εδώ και σαράντα χρόνια, δεν κάνουν τίποτα άλλο από να τους κάνουν κομμάτια, να τους τουφεκίζουν, να τους βασανίζουν και να τους εξοντώνουν με τόση ωμότητα, ώστε το νησί Κούβα είναι σήμερα ερημωμένο από κατοίκους...

Αν οι χριστιανοί έχουν καταστρέψει τόσες και τόσες ψυχές, το έκαναν με μοναδικό σκοπό να αποκτήσουν χρυσάφι και να πλουτίσουν όσο το δυνατό γρηγορότερα. Απόσπασμα από την αναφορά του Επισκόπου Βαρθολομαίου Λας Κάζας προς το βασιλιά της Ισπανίας.

Εμπορικός σταθμός των Πορτογάλων στην Καλκούτα.
Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη

Πορτογαλικές και ισπανικές αποικίες. Συνθήκη της Τορντεζίλα.

ε. Η Ευρώπη μετά τις Ανακαλύψεις

Οικονομικές μεταβολές

Μια σημαντική συνέπεια των γεωγραφικών ανακαλύψεων ήταν ότι το κέντρο της παγκόσμιας οικονομίας μετατοπίστηκε από τη Μεσόγειο στον Ατλαντικό Ωκεανό και τη Βόρεια θάλασσα. Τα λιμάνια της Σεβίλλης, της Λισαβόνας και της Αμβέρσας απέκτησαν μεγαλύτερη οικονομική δραστηριότητα από εκείνα της Βενετίας και της Γένουας. Με την εξέλιξη αυτή η δυτική και η βόρεια Ευρώπη έγιναν πια το κέντρο των διεθνών εξελίξεων.

Το ασήμι και το χρυσάφι που έφταναν στην Ευρώπη αύξησαν την κυκλοφορία του χρήματος και κατέστησαν το νόμισμα αποκλειστικό ανταλλακτικό μέσο και μέτρο όλων των αξιών. Τα κεφάλαια που συσσωρεύονταν από το εμπόριο άρχισαν να επενδύονται σε διάφορες εμπορικές, τραπεζικές, χρηματιστηριακές και ασφαλιστικές επιχειρήσεις. Έτσι τέθηκαν οι βάσεις του κεφαλαιοκρατικού συστήματος στην Ευρώπη, ενώ η φεουδαρχική δομή της οικονομίας άρχισε να κλονίζεται.

Η βιοτεχνία παρουσίασε σημαντική πρόοδο στους τομείς της υφαντουργίας, της μεταξουργίας και της τυπογραφίας. Στην πρόοδο αυτή συνέβαλε αποφασιστικά και ο σταδιακός παραγκωνισμός των μεσαιωνικών οικονομικών θεσμών, όπως ήταν οι συντεχνίες, που επέβαλλαν περιορισμούς στην ελεύθερη δραστηριότητα του ατόμου.

Παρά την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου, η γεωργία εξακολουθούσε να αποτελεί το θεμέλιο της οικονομίας. Η γεωργική παραγωγή εμπλουτιζόταν σταδιακά με την καλλιέργεια αποικιακών προϊόντων, άγνωστων μέχρι τώρα στον ευρωπαϊκό χώρο.

Όμως η εισαγωγή μεγάλων ποσοτήτων πολύτιμων μετάλλων στην Ευρώπη προκάλεσε πτώση της τιμής τους, ενώ, αντίθετα, για τους ίδιους λόγους οι τιμές των αγαθών αυξήθηκαν σε πολλές περιπτώσεις κατά 300 % με 400 % στα τέλη του 16ου αιώνα.

Κοινωνικός μετασχηματισμός και ανανέωση της σκέψης

Οι οικονομικές μεταβολές της περιόδου αυτής δρομολόγησαν μια περιορισμένη στην αρχή αλλά ουσιαστική διαφοροποίηση της κοινωνίας. Κύριος μοχλός της διαδικασίας μετασχηματισμού ήταν μια νέα κοινωνική τάξη, η αστική.

Οι συνέπειες των οικονομικών μεταβολών στις άλλες κοινωνικές ομάδες ποίκιλλαν. Αν για τους χωρικούς η άνοδος των τιμών μπορούσε να έχει θετικά αποτελέσματα, στους ευγενείς και στους εργάτες οι επιπτώσεις ήταν ολέθριες. Γενικά η κοινωνία βρισκόταν σε μια φάση αναπροσαρμογών και έντονων αναταράξεων, καθώς εισερχόταν πια σε μια μακρόχρονη διαδικασία, η οποία επρόκειτο να ωριμάσει το 18ο αιώνα μέσα στο πλαίσιο του Διαφωτισμού. Από την άλλη πλευρά η ανάγκη αντιμετώπισης πρακτικών προβλημάτων, σε συνδυασμό προς τη σύμφυτη με τον άνθρωπο τάση για γνώση, οδήγησε στην ανάπτυξη ποικίλων επιστημονικών κλάδων, όπως της γεωγραφίας, της αστρονομίας, των μαθηματικών, της ζωολογίας, της βοτανικής, της εθνογραφίας και άλλων που διεύρυναν τους πνευματικούς ορίζοντες των ανθρώπων.

Η Ευρώπη εισάγει πολύτιμα μέταλλα, αποικιακά και άλλα προϊόντα από την Ασία και την Αμερική. Από την Αφρική μεταφέρονται δούλοι στην Αμερική για να εργα-

στούν ως σκλάβοι στις φυτείες (π.χ. καφέ, βαμβακιού) των Ευρωπαίων αποίκων.

Οι ευρωπαϊκές εξαγωγές προς τις άλλες ηπείρους περιορίζονται, αρχικά, σε διάφορα μικροεμπορεύματα (βιοτεχνικά και άλλα).

Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

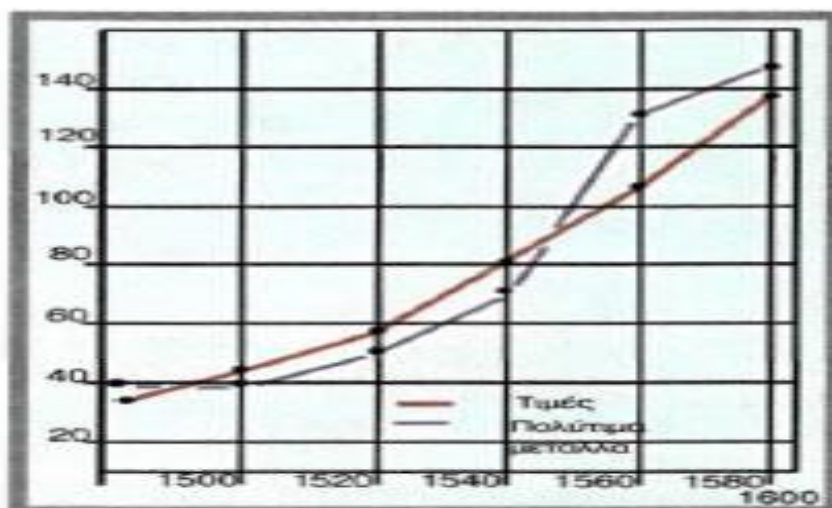
ΟΙ ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΑΡΓΥΡΟΥ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΧΙΛΙΟΓΡΑΜΜΑ
1540-1550	17500
1550-1560	30000
1560-1570	94000
1570-1580	100000
1580-1590	200000
1590-1600	270000

Η σχετικότητα των πραγμάτων

Καθένας ονομάζει βαρβαρότητα αυτό που ο ίδιος δε συνηθίζει. Το ίδιο νομίζουμε ότι δεν είναι αληθινό παρά αυτό που μας έχει δώσει η παιδεία μας και οι παραδόσεις του τόπου μας.

Μ. Μονταίνι (Michel Montaigne, 1533-1592), Δοκίμια.

Η εισαγωγή πολύτιμων μετάλλων προκαλεί αφενός την ανάπτυξη τον εμπορίου και αφετέρου υποτίμηση του νομίσματος και αύξηση των τιμών.

Ο απολογισμός της ημέρας από έναν τραπεζίτη και τη γυναίκα τον. Πίνακας (1538) του Ραϋμερσβέλλε (Martinus van Reymerswaele). Μουσείο Φλωρεντίας.

Ερωτήσεις

1. Για ποιους λόγους, κατά τη γνώμη σας, οι Πορτογάλοι και οι Ισπανοί έσπευσαν να μοιράσουν το Νέο κόσμο;
2. Να ταξινομήσετε τα αποτελέσματα (οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά) των Ανακαλύψεων και να τα αξιολογήσετε βασιζόμενοι και στα σχετικά παραθέματα.

Περιεχόμενα 2^ο τόμου

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΟΣΜΟΥ (565-1815) (συνέχεια)

Περιεχόμενα

5. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ..	6
6. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ.....	12
7. ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ.....	18
IV. Η ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ Η ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ ΕΠΟΧΗ (1204-1453). Ο ΥΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ ...	29
1. ΤΑ ΛΑΤΙΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗ- ΝΩΝ.....	30
2. ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ: ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ, ΗΠΕΙΡΟΣ, ΝΙ- ΚΑΙΑ.....	35
3. ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΚΑΙ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ.....	40
4. ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΑΝΟΡΘΩΣΗΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ.....	48
5. Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΥΠΟ ΤΟΝ ΣΤΕ- ΦΑΝΟ ΔΟΥΣΑΝ (1331-1355).....	53
6. ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΚΑΙ Η ΡΑΓΔΑΙΑ ΠΡΟΕΛΑΣΗ ΤΟΥΣ.....	56
7. Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ.....	62
8. Η ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ.....	69
V. Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΕΠΙ- ΣΤΗΜΕΣ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ, ΤΕΧΝΗ.....	76
1. Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ.....	77
2. Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΔΥΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ.....	101
3. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΛΑΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗ ΡΩΣΙΑ.....	118
4. Ο ΑΡΑΒΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ.....	122

VI. ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΧΩΡΩΝ ΩΣ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΕΣΤΦΑΛΙΑΣ (1453-1648)	129
1. ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ....	130
2. ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ	133
3. ΟΙ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ.....	145

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.